Peygamberimizin
(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)
Okuma Yazma ve Öğretim Seferberliği

Prof. Dr.
İbrahim Canan

Peygamberimizin sallallahu aleyhi ve sellem
Okuma Yazma ve Öğretim Seferberliği

PEYGAMBERİMİZİN

SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM

OKUMA YAZMA VE ÖĞRETİM SEFERBERLİĞİ

Prof. Dr. İbrahim CÂNAN

PEYGAMBERİMİZİN SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM
OKUMA YAZMA VE ÖĞRETİM SEFERBERLİĞİ

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Mizanpaj
Mustafa KAYAN

ISBN
975-6079-38-X

Yayın Numarası
33

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Temmuz 2006

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yeni Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20

www.yeniakademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm

OKUMA-YAZMA TEDRİSATINI YAYGINLAŞTIRMA TEDBİRLERİ

Üçüncü Bölüm
YAZIYLA İLGİLİ BAZI MESELELER

ÖNSÖZ

«Oku!» emrini, insanlığa sunduğu ilk mesaj yapan bir dinde, okuma ve yazmanın yaygınlaştırılması için, bizzat dînin mübelliği tarafından alınmış olan tedbirleri bilmekte fayda var. Bir asra yaklaşan bir zamandan beri resmen okuma-yazma seferberliği açmış, bu yolda kanunlar çıkarmış, büyük maddi fedâkârlıklarda bulunmuş, buna rağmen bir türlü hedefine ulaşamamış bir memleket olan Türkiye'mizde, husûsan bizzat devletçe başlatılmış bulunan seferberlik faaliyetlerinin yürütülmekte olduğu günümüzde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu mevzuda aldığı tedbirleri bilmek ayrı bir kıymet, ayrı bir mânâ taşıyacaktır.

Şu halde, bu çalışmamızda Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Asr-ı Saâdet'te Müslümanlar arasında okuma-yazma bilenlerin sayısını artırmak ve umumî maarif seviyesini yükseltmek için ne gibi tedbirler aldığını göstermeye çalışacağız.

Meselenin tam olarak kavranabilmesi için, bu tedbirleri, doğrudan belirtmeye girişmeyerek, önce bâzı umumî bilgiler sunacağız: Yazının bidayeti. Arap yazısının başlangıcı, câhiliyye devri Araplarında okuma-yazma durumu, İslâm'ın ilme ve dolayısiyle yazıya verdiği ehemmiyet, yazının Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) hayatındaki yeri vs. İşte bu ön bilgilerden sonradır ki asıl mevzûmuz olan okuma-yazmanın yaygınlaştırılması için Hz. Peygamber'in (aleyhisselâm) tatbîke koyduğu tedbir ve faaliyetleri belirtmeye çalışacağız.

Asıl mevzûya geçmeden mühim bir husûsa şimdiden parmak basmak isteriz: Hz. Peygamber (s.a.s.), yazı öğretme işini bizâtihi müstakil bir mesele, gayesi kendinde son bulan bir hedef olarak ele almamıştır. Din

talîminin bir parçası, bir gereği olarak ele almıştır. İlk zamanlarda dinî bilgiler olarak anlaşılan "ilm"in bir vasıtası, bir lâzımı olarak yazıya teşvîk etmiştir. Böylece "dinî bilgiler"e, "fıkh"a, "ilm"e yapılan her çeşit övgü ve teşvikler dolayısıyla "yazı"ya yapılmış oluyordu. Bu durum bir taraftan yazının ehemmiyetini mü'minler nazarında büyüterek yazı öğrenmeye gayreti artırırken, diğer taraftan "sırf yazı öğretimine müteveccih", bugün anladığımız mânâda müstakil bir yazı öğrenme sistem ve teşkilâtından bahsetmemizi zorlaştırmıştır. Bu sebeple, esas gâyemiz öncelikle yazı öğretimini ele almış olan tedbirleri belirtmek olmasına rağmen, daha umumî mânâda "talîm"e giren ve "yazı öğretme gâyesi" açık olmayan tedbîrlere de temâs edeceğiz. Zira umumî talim içerisinden yazıyı tecrîd etmek, yazı öğretiminden tamâmen hâli olan bir "Kur'ân" veya "din ve sünnet" talîmi düşünmek mümkün değildir.

İşte bu mülâhazadan hareketle, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) rivayetlerde "yazı muallimi" olarak tavzîfleri sarâhaten belirtilen birkaç ismin dışına çıkarak, umumî mânâda talîm hizmetlerinde ismi geçen başka şahıslara, hâfızlara, "âmil"lere ve hattâ bâzı askerî komutanlara da yer verdik.

İslâm terbiye târihi, hadîslerin yazılması, sünnetin tedvini gibi Resûlullah'ın (aleyhissalâtü vesselâm) öğretim politikasına da yer veren eserler görülmeye başladı ise de bu mevzûyu müstakil olarak ele alan bir eser, bildiğimiz kadarıyla henüz mevcut değildir. Kaynaklarımızda dağınık bir vazîyette bulunan malûmatın yeniden belli bir sistem içerisinde terkîp ve yoruma tâbi tutularak Hz. Peygamber'in maarif sistemini teferruatlı bir şekilde ortaya çıkarmanın gerçek bir ihtiyaç hâline geldiği kanaatindeyiz. Mamafih, Abdulhay el-Kettânî'nin, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*'sinde yer verilen bir kısım bahislerle Muhammed Hamîdullah'ın *Muhtasar Hadîs Tarîhi*'nin Giriş kısmı bu bâpta atılmış ciddî adımlar sayılabilirse de, yeterli değildir.

Gittikçe gelişen ve sayıca artan İslâmî araştırmaların bu meselelere de yöneleceğini ümît etmekteyiz.

SUNUŞ

(2. Baskı İçin)

Bu kitap 1984 yılında *Peygamberimizin okuma-yazma seferberliği ve öğretim siyaseti* adıyla Cihan yayınları tarafından basılmıştı. Muhteva olarak, Hz. Peygamber dönemini yansıttığı ve günlük meselelerden uzak ve rivâyâta dayandığı için o zamandan günümüze ehemmiyetinden bir şey kaybetmiş değildir. Müslümanlar için, her çeşit problemlerin çözümünde en güzel örnek –gerek nazariyât ve metot plânında ve gerekse uygulama plânında- sünnette bulunmaktadır. Bu sebeple bize öncelikle terettüp eden husus, dinimizi sağlıklı olarak öğrenmek, sonra da imkanlar elverdiği ölçüde hayata geçirmek, uygulamaya taşımaktır.

Bu küçük kitapta, Aleyhissalatu vesselâm'ın sünnetinden çok şey toplanmış durumda. Bu ikinci baskıda, birincisindeki muhtevaya, bir iki küçük ilave dışında tadilata gerek duyulmamıştır.

Bu mütevazı çalışmanın günümüzde, müsteşrikler tarafından ortaya atılmış olmasına rağmen konuyla ilgili cehaletin yaygınlığı sebebiyle müşteri bulabilen *hadîslerin yazılıp yazılmadığı meselesi*ne de bir ölçüde aydınlık getirecek olmasıyla ayrıca faydalı olacağına inanıyoruz.

Teşebbüs ve dua bizden, tesir ve başarı Hakîm olan Rabbimizdendir.

Rahmetinden talebimiz rızasıdır.

Üsküdar, Nisan 2005

NOT

Bu kitap, Millî Eğitim Spor ve Gençlik Bakanlığınca
İmam Hatip Liseleri öğrencileri ve öğretmenlerine,
Tebliğler Dergisi'nin 48.cilt, 2190 sayı ve
17 Haziran 1985 tarihli nüshasında
tavsiye edilmiştir.

TAKDÎM

1983-1984 Öğretim yılı içerisinde Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi'nce, her hafta Cuma günleri 14.30-15.30 arasında seri seminerler tertiplendi. Bu faaliyete göre, öğretim elemanlarından her biri, kendi arzusu ile belirlediği bir mevzûyu, önceden tespit ve ilân edilen bir program çerçevesinde diğer öğretim elemanlarına konferans şeklinde sunacak, sonra da mevzû, hep birlikte münâkaşa edilecekti. Bu işe başlandı ve düşünüldüğü şekilde başarıyla devam etti.

Elinizdeki bu kitapçık, söz konusu programda "*Hz. Peygamber'in Okuma-Yazma Seferberliği*" adı altında sunulmuş olan seminerin biraz genişletilmiş şeklidir. Bu son şekil verilirken bir yandan ana metin genişletilmiş, bir yandan da sualler istikametinde yeni bahisler ilâve edilmiştir.

Bu kitapçığın, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn zamanlarına şâmil ilk devir İslâm maarif teşkilâtını tam olarak ortaya çıkaracak mükemmel bir çalışmaya dönüşmesini beklemeden, okuyucuya intikalinin faydalı olacağını düşündük ve neşrine karar verdik. Muhakkak ki birçok eksiklikleri mevcuttur. Binâenâleyh, tenkit ve temennîlerinizin başarıya ulaşmamızda yol gösterici olacağı açıktır.

Başarı ve kurtuluşumuz, sünnetine uymaktan geçen Resûlullah'ın (aleyhissalâtü vesselâm) medenî hayatımızın en mühim müessesesi olan maarifle ilgili bir kısım meselelerin çözümünde tâkip ettiği yol hakkında bâzı fikirler verebildi isek bize ne mutlu.

Cenâb-ı Hak'tan, Resûlü'nü hakkıyla anlamayı nasip etmesini ve sünnetine uymada muvaffak kılmasını diliyoruz.

İbrahim CÂNÂN
Haziran 1984-Erzurum

Giriş

UMUMÎ BİLGİLER

YAZININ BİDÂYETİ

İslâm âlimleri, Batı'nın aksine, insanlığın başlangıcını vahşete nispet etmezler. Bilâkis, ilâhî irşadın tâlimiyle medenî bir mebde' kabûl ederler. Bu sebeple, beşerî hayat için zarurî olan her çeşit medenî müessese ve âletler, ibtidâî bir hüviyette de olsalar ilk cemiyette mevcuttur.[1]

Bazı rivayetlere göre, yazı da bu ilk mevcutlardan biridir.

Biz burada, İslâm dünyasının, insanlığın bidâyetine bakış zâviyesini tespît etmek maksadıyla, bu mevzû üzerine Kalkaşandî'nin *Subhu'l-A'şâ*'da kaydettiği görüşleri hulâsaten zikredeceğiz. Hemen belirtelim ki, mesele üzerine serd edilen nazariyelerin çokluğundan da anlaşılacağı üzere, ileri sürülen fikirler, reddi mümkün olmayan sahîh ve sağlam rivâyetlere, kesin, bağlayıcı naslara dayanmaz. İhtiyat ve ihtimal ifâde eden *"dendi ki (Kîle)"* ve benzeri *tamrîz sîgası*yla kaydedilen haberlere dayanır. Bu çeşit meselelerde son söz, târihî ve arkeolojik belgelere dayanan araştırıcıların hasbî yorumlarına âit olacağı muhakkaktır. Ne var ki, ilim âlemi, bu meselede henüz, nihâî ve kesin sözü söyleyecek seviyede değildir.[2] Şu halde bu kaydedeceğimizi ne rivâyet, ne de (vesikalara dayanan) dirâyet açısından kesinlikle ret veya kabul edecek durumda değiliz. Her şeye rağmen, bu rivâyetler, antropolojik ve etnolojik araştırmaların ilerlemesiyle zevâle yüz tutan Batı menşeli görüşe karşı İslâm âlimlerinin bu mevzûdaki temel

1 Bu mevzûyu "Peygamberimizin Hadîselerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik isimli eserimizde (Cihan Yayınları, İstanbul, 1984) genişçe ve müdellel olarak açıkladık. (Not: Bu kitap bazı ilavelerle: Hangi Medeniyet... adıyla Nesil yayınlarında neşredilmiştir.)

2 Mahmud Bedreddin Yazır "Târihlerimiz, kadîm zamanlarda yazının ne varlığı, ne de yokluğunu kat'i olarak bildiremiyorlar. Kazılarla ele geçen yer altı eserleri de bu karanlığı gideremiyor" der (Kalem Güzeli, s. 14).

espirisini göstermesi bakımından ehemmiyet taşır. Zira, tamâmen terkedilmeye mahkûm olan bu materyalist ve tesâdüfçü görüşe göre insanlığın bidâyeti mutlak vahşettir.

Kalkaşandî şöyle der:

"Dendi ki: Bütün yazı çeşitlerini (hutût) ilk vazedip koyan Hz. Âdem'dir (aleyhisselam). Hepsini toprak üzerine yazdı ve ateşte pişirdi. Bu iş, ölümünden üç yüz yıl önce vukûa geldi. Yeryüzünde Nûh Tûfanı cereyan ettiği vakit her kavim kendi yazısını aldı.

"Yazıyı ilk koyan kimsenin Ahnûh (ki bu, Hz. İdris'dir (aleyhisselam)) olduğu da söylenmiştir.

"Yine dendi ki: "Yazı çeşitlerinin hepsi Hz. Âdem'e (aleyhisselam) yirmi bir sayfa içerisinde indirildi."

*"Bu sözlerden çıkan hükme göre, **hatt**'lar **tevkîfî**'dir, yâni Allah Teâlâ Hazretleri vahiy yolu ile öğretmiştir.*

*"İlk iki söz (yâni yazıyı Hz. Âdem veya Hz. İdris'in vazetmiş olması) şu ihtimâli getirmektedir: Yazının menşei kısmen **tevkîfî**dir, kısmen de **ıstılâhî**'dir (yâni insan tarafından vaz'edilmiştir).*

*"İnsanların vaz'etmesi de ya bir fert tarafından veya bir cemaat tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu iki durum arasındaki ihtilâf tıpkı lisanlar mevzûunda cereyân eden ihtilâf gibidir: İnsanların dilleri **tevkîfi** midir, **ıstılâhî** midir, yâni dilleri Allah mı öğretmiştir, insanlar mı îcat etmiştir? Bu münâkaşa **ilmu'l-usûl**'de mâlum ve meşhurdur."*[3]

Yazının tevkîfî olma durumunu ele alan Kalkaşandî, önce, Hz. Âdem veya Hz. Hûd'a inmiş olduğuna dâir gelen rivayetleri değerlendirerek şöyle der: "Bu iki rivâyet arasında esâsen zıddıyet mevcut değildir. Zira yazının, bir defasında Hz. Âdem'e bir defasında Hz. Hûd'a (aleyhimâsselâm) inmiş olması câizdir. Nitekim bir âyetin, önce bir peygambere, sonra da bir başka peygambere inmesi câiz ve vâkidir. Tıpkı şu âyet hakkında söylendiği gibi:

"Hâ–Mîm–Ayn-Sîn-Kâf (Ey Muhammed!) Güçlü olan, Hakîm olan Allah, sana da, senden öncekilere de şöyle vahyeder: ..." [4]

Âlimler: *"Cenâb-ı Hakk Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kâf'ı her peygambere mutlaka indirmiştir"* demişlerdir. Keza *Bismillâhirrahmânirrahîm* âyetini önce

---

3 Kalkaşandî, 3/7. Aynı malûmâtı el-Cahşiyârî'nin Kitâbu'l-Vüzerâ'sında da görürüz s. 1.
4 Şûra: 42/1-3.

Hz. Süleyman'a (aleyhisselam), sonra da bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (aleyhissalatu vesselam) indirmiştir. Hattâ tek bir âyetin, Peygamberimiz'e (aleyhissalatu vesselam) iki ayrı sefer indiği de vâkidir. Fâtiha sûresi böyledir: Kavillerden birine göre, bu sûre bir defa Mekke'de, bir defa da Medîne'de olmak üzere iki kere inmiştir.

Özetle denebilir ki, hutût'un (alfabelerin) tevkîfî olması, bütün harfler hakkında vârid olan akvâlden birine muvafıktır."[5]

Müellifimiz, târihçilere atfen, eski peygamberlerden yazı bilenler hakkında da bilgi kaydeder. Buna göre, Hz. Yûsuf (aleyhisselam), yazıyı biliyordu. Hz. Hârun ve Hz. Yûşa İbn Nûn, Hz. Mûsa'nın (aleyhisselam) kâtipleri idiler. Hz. Süleyman babası Hz. Davud'a, Hz. Zekeriyâ'nın oğlu Hz. Yahyâ da Hz. İsâ'ya kâtiplik yapmakta idiler (aleyhimüsselâm ecmâîn).

ARAP YAZISININ BİDÂYETİ

Yazının bidâyeti hususunda ileri sürülen farklı açıklamalar, Arab yazısının bidâyeti hakkında da aynen vâriddir. Bâzı görüşler, bunun da menşeinin *"tevkîfî"* olduğunu söylerken, diğer bâzıları *"ıstılâhî"* olduğunu söylemiştir. Keza tek kişi tarafından vazedildiği ileri sürüldüğü gibi, üç veya altı kişilik heyetler tarafından icât ve vazedildiği de söylenmiştir. Hattâ bu heyetleri teşkil eden şahısların isimleri bile belirtilmiştir.

İbn Abbâs'tan (Radıyallahu anhümâ) kaydedilen bir rivâyete göre, Arab alfabesini ilk defa Tayy aşîretine mensûp Bevlân kabîlesinden üç kişi ortaya koymuştur: Mürâmir İbn Mürre, Eslem İbn Sidre, Âmir İbn Cedere. Rivayete göre, bunlar Enbâr şehrine yerleşirler. Bir araya gelerek ***mukatta'a*** ve ***mevsûle*** harfleri koyarlar. Sonra bu harfleri Süryânî alfabesiyle karıştırırlar. Bunlardan *Mürâmir*, harflerin şekillerini vazeder. *Eslem,* harfleri birbirleriyle *fasl* ve *vasl* eder (ayrı veya berâber yazılma düzenlerini tanzîm eder). *Âmir* de noktaları koyar.

Bilâhare bu ilim Mekke'ye götürülür. Orada isteyenler öğrenir. Halk arasında bilenler çoğalır ve onu, aralarında kullanmaya başlarlar.[6]

---

5 Kalkaşandî, a.g.e.

6 Kalkaşandî: 3/8. Aynı rivâyeti, İbn Kuteybe'nin Uyûnü'l-Ahbâr'ında da görebiliriz. (1/43). Keza Belazurî, Fütûhu'l-Büldân, s. 659-60.

Kalkaşandî, yine başka kaynaklardan naklen, Arab yazısının bidâyeti ile alâkalı olarak şu açıklamayı kaydeder: "Arab hattını ilk yazan *Hımyer İbn Sebe*'dir. Bu hat kendisine, rüyada öğretilmiştir. Daha önce *müsned hattı* ile yazıyorlardı. Bu yazıya *müsned* denişinin sebebi, onun Hz. Hûd'a (aleyhisselam) nispet edilişi idi. Zira bu yazıyı onun koyduğunu söylüyorlardı. Daha önce Ebû Amr ed-Dânî'den kaydedilen rivâyetle bu son rivâyet arasında tezât görülmektedir. Çünkü öncekinde Arab hattının Hz. Hûd'a (aleyhisselam) Allah tarafından indirildiği söyleniyordu."[7]

Kalkaşandî'de kaydedilen diğer bir rivâyete göre, Arab alfabesini ilk icât edip harfleri birbirine bağlayan Tasm aşîretinden altı kişidir*: Ebced, Hevvez, Hutti, Kelemen, Sa'fes, Karaşet.* Alfabeyi kendi isimlerinde geçen harflere göre tanzîm eden bu altı kişi, revdiyat dedikleri eksikleri de ilâve ederek bugünkü alfabeyi meydana getirirler. Bu alfabe onlardan Enbâr'a, oradan Hire halkına ulaşır ve böylece Arablar arasında yaygınlık kazanır. Ancak Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) gelinceye kadar bu yayılma işi tam olmaz, çok sınırlı kalır.[8]

Arab alfabesinin menşei ve bilhassa Arablar tarafından icat edilişi yâni *ıstılâhî* oluşu üzerine ortaya atılan birbirine zıt ve hurâfevârî başka rivayetler de mevcuttur. Onlardan sarf-ı nazar ederek, tevkîfî oluşu üzerine gelen bir başka rivâyet daha kaydedeceğiz.

Bizzat Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) nispet edilen bu rivâyete göre, Arab alfabesi ile ilk yazı yazan Hz. İsmâil'dir. Bu rivâyeti İbn Abdilber'in, Hz. İsmâil'i (aleyhisselam) Arabcayı ilk konuşan kimse olarak tanıtan rivâyete nazaran daha sahîh bulduğu da belirtilir. Kalkaşandî bu rivayetle, Arab yazısının hem *tevkîfî* (ilâhi menşeli), hem de *ıstılâhî* (insanlar tarafından icât edilmiş) olabilme ihtimallerinin mevcudiyetine dikkat çeker. Hz. İsmâil'e (aleyhisselam) vahiyle öğretilmiş olabileceği açıdan *tevkîfî*, bizzat kendisi tarafından vazedilmiş olabileceği ihtimaline binâen de *ıstılâhî*'dir.[9]

---

7 Kalkaşandî: 3/9.
8 Kalkaşandî: 3/9. Bu mevzûda İslâm Ansiklopedisi (4/2-3) ve M.Z. Pakalın'ın (Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü: 1/493-94) daha geniş mâlûmat kaydederler.
9 Kalkaşandî: 3/9-10.

YAZININ MEKKE'YE GİRİŞİ

Arab müellifler, yazıyı ilk defa Mekke şehrine sokanlar hakkında da bir takım teferruat ihtiva eden rivâyetler kaydederler. Bu mevzûda da bir bilgi vermek üzere, yine Kalkaşandî'den naklen bir rivayet kaydedeceğiz. Rivayete göre, İbn Abbas'a bu mevzûda bâzı sualler sorulur, o da şu cevapları verir:

-Bu alfabe ve yazıyı (siz Arablar) nereden öğrendiniz?

-Harb İbn Ümeyye vâsıtasıyla öğrendik.

-Harb İbn Ümeyye nerden öğrendi?

-Bize Yemen'den çıkıp gelen biri öğretti.

-Bu gelen nerden öğrendi?

-Hz. Hûd'un (aleyhisselam) vahiy kâtibinden.

Ebû Amr ed-Dânî, et-Tenbîh alâ'n-Nukat ve'ş-Şekl adlı kitabında bu rivâyeti zikreder.

"Bir diğer rivayete göre, Yemen'de ilk defa Ebû Süfyân İbn Ümeyye'de yazı görülmüştür. Ona da Hîre ehlinden bir adamdan intikal etmiştir. Hîre ehli de: "Biz bunu Enbâr ehlinden aldık" demişlerdir."[10]

Müteâkip rivayette Mekke'de ilk yazı öğrenenin Ebû Süfyan olduğu, bundan sonra Hz. Ömer ve başkalarının yazı öğrendikleri belirtilir.

Gerek yazının ve gerekse Arab yazısının bidâyeti hususunda yukarıda kaydettiğimiz rivâyetlerden bir kısmına *el-İtkân*'da kısaca yer veren Suyûtî, başka rivâyetlerin varlığına da işâret ettikten sonra, bu haberler hakkında herhangi bir yorumda bulunmaz. Ona göre yazının bidâyeti *tevkîfî* midir? *Istılâhî* midir, bu mevzûda kanaati nedir bilemiyoruz. Ancak bu mevzûyu müstakil bir eserde genişçe işlediğini kaydeder.[11]

Bu meseleyi, hurâfelerden ayıklayarak, aydınlığa çıkaracak hususun tarihi ve arkeolojik araştırmalar olacağı kanaatimizi bir kere daha tekrar eder, yazının bidâyeti meselesine yer vermekteki asıl maksadımızın, insanlığın bidâyeti hakkında Müslümanların taşıdığı telâkkiyi göstermek olduğunu bir kere daha tebârüz ettirmek isteriz.[12]

---

10 Kalkaşandî: 3/10.

11 El-İkân: 2/166.

12 Arab yazısının bidâyeti meselesini ele alan B. Moritz, diğer yazılara rağmen en muahharlarından biri olduğunu belirtir. Fakat ilk icât ediliş târihi üzerine kesin bir bilgi vermez. Yukarda kaydedilen rivâyetlere işâret eder, fakat fazla bir ciddiyet atfetmez. En eski Arapca kitâbelerin milâdî 512 ve 568 yıllarına âit olduğunu belirtir (İslâm Ansiklopedisi: 1/498 ve devamı).

İSLÂM'DAN ÖNCE ARABLARDA OKUMA - YAZMA DURUMU

Câhiliyye devri Arabları, komşuları olan Bizans ve İran'a nazaran okuma-yazma yönü ile çok geri idiler. Dış dünya ile ticârî münâsebetleri sebebiyle Mekkeliler Medînelilere nazaran daha ileri bir durumda idiler. Bu durumun İbn Sa'd'da:

"Mekkeliler okuma-yazma bilirler, Medineliler bilmezlerdi" diye ifade edildiğine şâhit oluruz.[13] Bâzı rivayetler İslâm'ın doğuşunda Kureyşliler arasında on yedi kişinin okuma- yazma bildiğini belirtir.[14]

Bu okuma-yazma cehaleti o kadar yaygındı ki, bâzı kereler, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) mektup gönderdiği kabîlelerde, mektubu okuyacak adam bulunamıyordu. Bir rivâyette *Bekr İbn Vâil Kabîlesi*'nin böyle bir zorlukla karşılaşıp, *Benî Dubey'a Kabîlesi*'nden, güçlükle, yazıyı bilen bir kimse bularak okuttuklarını görmekteyiz[15] ki bu hâdise, kabîle'nin *"Benî'l-Kâtib"* diye isimlendirilmesine sebep olur[16]. Bir diğer rivâyet de, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) Ummân köylerinden birine gönderdiği mektubun okuyucu bulmakta güçlük çektiğini haber verir. Râvi Ebû Şeddâd, "*Sonunda siyah bir köle bulduk, o bize okudu*" der.[17]

Bu rivâyetlere, Hîre'yi fetheden Hâlid İbn Velîd'in ordusunda "Binden fazla sayı olduğunu bilmeyen" askerlerin varlığını belirten rivâyetler[18] ilâve edilince, Hz. Peygamber'in ramazan ayının bâzen 29, bâzen 30 çektiğini belirtirken bizzat parmaklarıyla göstermesindeki hikmeti ve bunu yaparken sarfettiği, *"Biz ümmî bir ümmetiz, ne yazı, ne de hesap biliriz."*[19] sözünde ifâde edilen gerçeği daha iyi anlarız.

13 İbn Sa'd: 2/22.

14 Fütûhu'l-Büldân, s. 660. (Bunlar şunlardır: Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman, Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh, Talhâ, Zeyd İbn Ebî Süfyân, Ebû Huzeyfe, İbn Utbe, Hâtıb İbn Amr, Ebû Seleme, İbn Abdi'l-Esed, Ebân İbn Saîd İbni'l-Âsî, Hâlid İbn Saîd İbni'l-Âsi, Abdullah İbn Sa'd İbn-i Ebî Serh, Huveytıb İbn Abdi'l-Uzzâ el-Âmiri, Ebu Süfyan İbn Harb, Muâviye İbn Ebî Süfyân, Cüheym İbnu's-Salt İbn-i Mahreme, el-Alâ İbnu'l-Hadramî.
Belâzurî yazı bilen kadınlar olarak da Şifâ Bintu Abdillâh, Hz. Hafsa, Ümmü Külsûm Bintu Ukbe, Âişe Bintu Ukbe, Kerîme Bintu Mikdâd, Âişe Bintu Ebi Bekr ve Ümmü Seleme –ki son ikisi sâdece okur- yi kaydeder. (s. 622).

15 Müsned: 5/68.

16 Heysemî: 5/305. Üsdü'l-Gâbe 5/163.

17 Heysemî: 1/29.

18 Üsdü'l-Gâbe: 2/130.

19 Müslim, Sıyâm: 15, Müsned: 2/43.

Ancak, şunu da ilâve edelim ki, İslâm öncesi devrede, gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de okuma-yazma bilenler mevcuttu. Hattâ nazarlarında ehemmiyet kazanan edebî metinler, kabîleler arasında cereyân eden anlaşmalar yazılarak mevsûk hâle getirilmektedir. *Muallakât-ı Seb'a* denen ve Kâbe'ye asılmış bulunan mükâfatlandırılmış şiirler gibi. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) Hudeybiye'de iken, Huzâ'alılar, dedesi Abdulmuttalib'in kendileriyle yaptığı yazılı bir anlaşmayı getirirler. Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) ufak bir tâdille bunu yeniler.[20]

Kalkaşandî, meşhur eserinde, Vâkıdî'den naklen, Medîneliler arasında yazı bilenlerin az olduğunu, ancak, Yahudîlerden *Mâsike* adında birinin Arab yazısını öğrenip, çocuklara öğrettiğini, böylece, İslâm geldiği zaman Medîne'de on küsûr (10-13 arası) kimsenin yazı bildiğini kaydeder ve bunlardan on tanesinin ismini verir.[21]

Kaynaklarımızda oldukça kesin ifâdelerle zikredilmiş bulunan bu rakamları ihtiyatla karşılamak gereğini de kaydetmek isteriz. Zira, yakından incelenince haberin kendi aralarında mütenâkız olduğu görülür. Sözgelimi yukarıda Mekke ile Medîne arasında okuma-yazma bilenlerin sayısı açısından Medîne aleyhine dikkat çekilen farkı ele alalım. İbn Sa'd: *"Mekke ehli yazıyı bilir, Medîne ehli bilmezdi"* demişti. Bu söz, Mekke'de on yedi, Medîne'de on küsûr kişinin yazı bildiğini ifâde eden rivâyetlerle değerlendirilecek olursa, İbn Sa'd'daki ifâdenin bir hayli mübalâğalı olduğu anlaşılır. Çünkü bunlar birbirine yakın sayılardır.

Öte yandan Kalkaşandî, câhiliyye devrinde yazıyı bilenler meyânında Zeyd İbn Sâbit'i de zikreder ve onun *"Arabça ve İbranice olmak üzere iki yazıyı da bildiğini"* belirtir. Mevsûk ve sıhhatli kaynaklarımız Zeyd'in Arab yazısını Bedir esirlerinden öğrendiğini, İbrâniceyi de yine Hz. Peygamber'in emriyle öğrendiğini kaydederler.

---

20 Vesâik: s. 227.

21 Kalkaşandî: 3/11. Bu zâtlar şunlardır: Said İbn Zürâre, Münzir İbnu'l-Amr, Übey İbn Ka'b, Zeyd İbn Sâbit (ki iki yazıyı biliyordu: Arabça v İbranice), Râfi İbn Mâlik, Üseyd İbn Hudayr, Ma'n İbn Adiyy, Ebû Abs İbn Kesîr, Evs İbn Havlî ve Beşîr İbn Sa'd'dır. Belâzurî'nin tâdadında Sa'd İbn Übâde, Sa'd İbn Rebî ve Abdullah İbn Übey el-Münâfık da zikredilir (Fütûhu'l-Büldân: s. 663-64). Kaynaklarımızda rastladığımız sarâhate dayanarak bu liste'ye Enes İbn Malik'i (Müsned: 3/124), Abdurrahman İbn Cebr, (Üsdü'l-Gâbe: 3/341) ilave edebiliriz. Toplam 15 kişi yapmaktadır.

Bu mütenâkız duruma, Enes İbn Mâlik ve Üseyd İbn Hudayr'la ilgili teferruatı da ilâve edebiliriz: Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) Medîne'ye geldiği sırada on yaşlarında olan Enes'i, annesi Ümmü Süleym Hz. Peygamber'e hizmet etmek üzere teslîm ettiği zaman Enes, okuma-yazma bilmektedir. Annesi onu şöyle takdim eder:

"Ey Allah'ın Resûlü, bu oğlumdur ve yazıyı bilir."[22]

Kur'ân tilâvetindeki ses güzelliğiyle meşhur olan Üseyd'in, câhiliyye devrinde kavminin ileri gelenlerinden olduğu, akıl ve reyi ile kendini kabûl ettirmiş bulunduğu[23] ve *"babası Hudayr gibi İslâm'dan önce okuma-yazma bildiği"* belirtilir.[24]

Öte yandan, yine Fütûhu'l-Büldân'da gelen bir ifâde, gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de, hürmet edilen, saygı duyulan ve maddî imkânı da yerinde olan âileleri çocuklarına yazı öğretmeye zorlayacak içtimâî bir baskının varlığını haber vermektedir. Bu ifadeye göre, o devirde *"kâmil kişi"* vasfını, *"yazı, yüzme ve atış"* bilen kimseler alabilmektedir.[25] Mekke'de yazı bilenlerin çoğunlukla asîl âilelerden olması, bunlardan Saîd İbnu'l-Âs'ın üç oğlunun yazı bilenler arasında zikri, keza Üseyd'in yazı bildiği belirtilirken, babası Hudayr'ın da yazıyı bildiğinin belirtilmiş olması söylenen hususu te'yid eder ve Mekke ve Medîne'ye yazı bidâyet-i İslâm'a yakın girmiş olsa bile oldukça rağbette olduğunu gösterir.

22 El-Müsned: 3/124; Üsdü'l-Gâbe: 1/153.
23 İsâbe: 1/49; Üsdü'l-Gâbe: 1/112.
24 El-Müstedrek: 3/287.
25 Fütûhu'l-Büldân: s. 664.

Birinci Bölüm

İSLÂM'DA YAZI VE İLİM

İSLÂM'DA OKUMANIN VE OKUMA MALZEMELERİNİN EHEMMİYETİ

Okuma-yazma, aslında tek başına bir gâye değildir. İlmin vâsıtasıdır. İslâm'ın yazıya verdiği ehemmiyet, ilme vermiş bulunduğu değerin bir sonucu ve gereğidir. İlme verilen değeri daha iyi anlamak için, evvelemirde, ilmi elde etmede başvurulması gereken vâsıtalara dinimizin verdiği ehemmiyeti de kısaca belirtmemiz gerekmektedir. Vâsıtalara verilen ehemmiyet görülünce gâyenin değeri daha iyi anlaşılır.

Öyle ise, ilimle ilgili açıklamalara geçmeden önce, ilmin ana vâsıtaları olan "*okuma", "yazma"* ve "*yazı malzemeleri*" hakkında bâzı açıklamalarda bulunacağız.

OKUMAK

Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa hitap ettiği ilk kelimesi "Oku" emridir. Cihanşümul bir dinin temel kitabının böyle bir kelimeyle başlaması, üzerinde durulması gereken mühim bir hâdise olmalıdır. Fıtratı icabı, sonsuz bir kemâle doğru terakki etmeye mecbur olan insanoğlunun hidâyeti için gelen bir *"Kitab*"ın bu kelimeyi seçmesi, mü'minlere ilmin ehemmiyetini duyurmada ilk tedbirdir. Evet bu ilk vahiyle başlamış bulunan ve kıyâmete kadar da devam edecek olan müstakbel "*Kur'ân Çağı*"nda bir başka ifâde ile "*Âhir Zaman*"da hükümferma olacak yegâne hakîkat ilim olacaktır. Dünyanın "*kaba kuvvet"* çağları bitmiştir. *"Oku*" nidasıyla emir âleminden gelen yeni ruh, her çeşit "kaba kuvvet"lere

hâtime çekmiş, son vermiş, hâkimiyeti ilmî üstünlüğe tanıyan yeni bir devir yâni *"Okuma"* devrini açmıştır.

İlim, varolmak için gerçekleştirmeye mahkûm olduğumuz terakkî için şartsa, ilim için de okumak şarttır. Evet okumak, ilmin ilk ciddî adımı, altın anahtarıdır. *"İnsan görerek, dinleyerek de ilim elde edebilir"* gerekçesiyle yapılacak itiraz pek hafif kalır. Zira okuma yoluyla alınacak ilimde sistem ve kolaylık; devamlılık ve çeşitlilik gibi rakipsiz avantajlar mevcuttur. Bu hususları da göz önüne alarak ilk ilâhî emrin *"oku!"* oluşundaki hikmetleri araştıracak olursak, Rabbimizin rahmetindeki büyüklüğü biraz daha kavramış oluruz. "Kur'ân" kelimesinin de "oku!" mânâsındaki *"İkra"*emriyle aynı kökten olması ve "okumak" mânâsına gelmesi sebebiyle Kitabımızı her aklımıza getirmede "okumak" dersi almamızın sağlanması Rabbimizin, ilim talebinde yatan ehemmiyeti bizlere hissettirmedeki bir başka rahmeti olmaktadır.

Mesele bu kadarla kalmıyor. Kur'ân-ı Kerîm'de *"OKU"* kökünden müştak (türemiş) 87 kelime mevcuttur. Üç ayrı âyette "OKU" emredilirken üç ayrı âyette de "OKUYUNUZ" diye cemi (çoğul) şeklinde emir gelmiştir. 68 yerde de "okumak" mânâsını da telkîn eden *Kur'ân* kelimesi geçer.

YAZMAK

Kur'ân-ı Kerîm'de ilmin asıl vâsıtası olan "yazma"ya daha çok yer verilir. Yazı, medenî terakkînin gerçek sebebi olan kültürel terâkümün yegâne pratik vâsıtasıdır. Yazı sâyesinde geçmişin ilmî muktesebâtı bugüne ulaşmıştır. İnsanlık bunları, yenilerini de ekleyerek yarınlara yine yazı ile intikal ettirecektir. Şu halde ilim, okumak ve yazmaktan tecrîd edilemez, bunlarsız düşünülemez. İlim, hedefine ancak bu iki vâsıta ile gidebilir ve beşeri varlığın şe'ni olan terakkiye sebep olabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yazmak mânâsına gelen *"kitap"* kökünden türemiş 320 kelime yer alır. Muhtelif şekillerde (yâni harf-i târifli, müfred (tekil), cemi (çoğul), zamirli, tenvînli olarak) 261 yerde "kitap" kelimesine rastlarız. Yine isim olarak 1 yerde mektup kelimesi geçer, 58 yerde de aynı kökten fiil geçer.

Yine, "yazmak" mânâsında olan "*satr*" kökünden türemiş beş ayrı kelime geçer.

Keza yine "yazmak" mânâsına gelen "ze'be-re" kökünden 11 kelime geçer.[26] Malûm olduğu üzere, Hz. Davud'a gelen kitabın ismi Zebûr'dur ve bu kökten gelir.

Şu halde Kur'ân'da "*yazmak*" mânâsını ifâde eden köklerden türemiş toplam 366 kelime yer almaktadır.

YAZI MALZEMELERİ:

Kur'ân-ı Kerîm, yazı için gerekli olan malzemeye de yer verir. Bu meyânda ilk akla gelen KALEM, ikisi müfred (tekil), ikisi cemi (çoğul) şeklinde, dört yerde geçer.[27] Ayrıca 68'inci sûrenin adı Sûre-i Kalem'dir. Kur'ân sûrelerinden birinin "Kalem"le tesmiyesi, kalemin Allah nazarında ve İslâm dininde nasıl şerefli bir makam tuttuğunu ifâdeye kâfidir. Yine belirtelim ki, Sûre-i Kalem, mürekkepli hokkaya,[28] kalem'e ve bu iki ana vâsıtayla ortaya konan yazı'ya kasemle başlar:

"*Nûn ve Kalem ve ehl-i Kalemin satıra dizdikleri ve dizecekleri hakkı için.*"[29]

Kur'ân-ı Kerîm'de kaseme konu yapılan şeylerin bir de "*teşrîf*" mânâsı taşıdığını[30] göz önüne alırsak, ilmin ana vâsıtaları olan başta kalem olmak üzere, hokka, kâğıt ve yazılan şeyin kaç yönden, Kur'ân'da teşrîf edildiği yâni şeref ve kıyametinin nazar-ı dikkatlere arzedildiği anlaşılır. Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) ilk yaratılan şeyin kalem olduğunu beyan etmesi, bu teşrîf işine taç olur:

---

26 Enbiyâ: 21/105; Nisâ: 4/163; İsrâ: 17/55; Âl-i İmrân: 3/184; Nahl: 16/44; Şu'arâ: 26/196; Fâtır: 35/25; Kamer: 54/43, 52; Mü'minûn: 23/53; Kehf: 18/96.

27 Kalem: 68/1; Alâk: 96/4; Lokmân: 31/27; Âl-i İmrân:3/44.

28 Sûrede geçen "nûn" için yapılan muhtelif tevillerden biri de "hokka"dır. Âyet'in siyâkı da bu tevile uygun olması hasebiyle burada mevzûmuz açısından bu tevili esas olmamız âyetin rûhuna muhalif sayılmamalıdır (Bak: Elmalılı tefsiri: 8/5254; İbn Kesîr, Tefsîr: 7/77). Sûre'de geçen "nûn"un "hokka" ile tevili, bizzat Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) nispet edilen rivâyetlere dayanır (İbn Kesîr, Tefsîr: 7/77, 78).

29 Kalem: 68/1.

30 Süyûtî, el-İtkân: 2/133-134; Kalkaşandî: 1/35-36 (Müellif "Allah'tan (celle celâlühu) vâki olan kasemler mahlûkatının şerîf olanları üzerinedir: Güneş, kamer, yıldızlar gibi" der).

31 Tirmizî, Kader: 17, Tefsîr: 2; Heysemî: 7/190; İbn Hacer, el-Metâlibu'l-Âliye: 3/78.

"Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Onu yarattıktan sonra, olacak şeyleri yazmasını emretti. O da yazdı."[31]

Yazı vâsıtalarının hemen hepsine kasemle dikkat çeken bu sûrenin "Oku!" emriyle başlayan Alâk sûresinin hemen arkasından nâzil olmuş bulunması da[32] mevzûmuz açısından dikkat çekilmesi gereken bir diğer mühim husustur. *Böylece, Hz. Peygamber'e nâzil olan ilk âyetlerde ilim ve onun vâsıtaları olan okuma, yazma ve bunları mümkün kılan malzemelere dikkatler çekilmeye başlanmış oluyor*.

KÂĞIT

İlmin vâsıtaları olarak yukarıda zikredilenler meyânında mühim bir vâsıtanın eksikliği dikkatimizi çekmektedir: ***kâğıt***. Kur'ân-ı Kerîm, başka âyetlerde kâğıda yer vermeyi de ihmal etmez. Bugün Türkçemizde bile, hâlen, kâğıt mânâsına kullanılmakta olan *kırtâs* kelimesine, bir defa müfred (tekil) olarak, *karâtîs* şeklinde de iki ayrı yerde rastlanır.[33] Keza "yazılı kâğıt" mânâsına gelen *"sahîfe"* kelimesi cemi olarak *suhuf* şeklinde sekiz yerde geçer.[34]

Kırtâs ve sahîfe kelimelerine rakk kelimesini de ilâve edebiliriz. "İnce deri" demek olan bu kelime Kur'ân'da kağıt mânâsında kullanılmıştır:

"Tûr'a, yayılmış ince deri üzerine satır dizilmiş olan Kitaba kasem olsun ki..."[35]

Yazı yazılacak şey (yâni kâğıt) mânâsında "levh" kelimesi de Kur'ân'da yer alır. Bir defa müfred olarak *levh* şeklinde,[36] dört yerde de cemi olarak *elvâh* şeklinde[37] olmak üzere toplam beş yerde geçer.

Kağıdın Tarihçesi: Yazı malzemeleri arasında bilhassa kâğıt müstesnâ bir yer tutar. Kur'ân'da, diğerlerine nazaran değişik kelimelerle onun zikri daha çok geçer. Bu sebeple kâğıt hakkında biraz fazla açıklamada bulunacağız.

32 Bak. Elmalılı tefsîri: 8/5249.
33 En'âm: 6/7, 91.
34 Tâ-hâ: 20/133; Necm: 53/36; Müddessir: 74/53; Beyyine: 98/2.
35 Tûr: 52/1-3.
36 Bürûc: 85/22.
37 A'raf: 7/145, 150,154; Kamer: 54/13.

Hemen şunu belirtelim ki, Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde kâğıt mevcut değildi. Onun yerine, başta deri olmak üzere çeşitli malzemeler kullanılmaktaydı. Nitekim gelen vahiylerin deri parçası, kemik, hurma yaprağı, tahta, taş gibi[38] düz satıhlı her çeşit malzemeye yazıldığını bilmekteyiz. Bilhassa mektuplaşmalarda, uzak mesâfelere gönderilen tamim ve yazılarda, uzun müddet muhafazası gereken berâat, emân, sulh anlaşması gibi vesîkalarda her seferinde deri kullanldığı anlaşılmaktadır. Her seferinde diyoruz, zira Hz. Peygamber'den (aleyhissalatu vesselam) sâdır olan yazılı vesîkaların (mektup) yazıldığı malzemenin cinsi pek çok durumlarda belirtilir ve deriden başka bir malzemenin zikrine rastlanmaz.[39] Bâzen derinin rengi,[40] cinsi[41] ve ebadı[42] hakkında da bilgi verilir. Bâzı durumlarda hakâret maksadıyla bu mektupların yazısını yıkayarak, deriden mamul kovaların yamanmasında kullanan müşriklere bile rastlanmıştır.[43] Bunlardan bir kısmının sonradan İslâm'a girdiği ayrıca belirtilmektedir.

Hz. Peygamber'den (aleyhissalatu vesselam) sonra kitap (mushaf) haline konan Kur'ân'ın "dayanıklı" ve kullanmada pratik olması sebebiyle "rakk" denen inceltilmiş derilere yazılarak çoğaltıldığı ve Hârunu'r-Reşîd zamanına gelinceye kadar bütün resmî vesîkalarda, geniş ölçüde bunun kullanıldığı rivâyetlerde gelmiştir.[44]

İpek ve pamuktan mâmul kâğıdın bollaşması üzerine, Hârunu'r-Reşîd'in (v. 194/809) çıkardığı bir hilâfet fermanı ile yazı malzemesi olarak kâğıdın kullanılmasını emrettiği belirtilmektedir.[45]

Aslında kâğıt, İslâm âlemine birinci hicrî asrın sonlarına doğru girmiş ve sanayî gelişmeye başlamıştır. Bu hususta Kettâni şu açıklamayı nakleder: *"Hicaz'da, pamuktan mâmul kâğıdı ilk defa kullanan Yûsuf İbn Amr el-Mekkî oldu. Bu iş, hicri 88 yıllarına rastlar. Mağrib cihetlerinde de ilk defa*

38 Süyûtî, el-İtkân: 1/58-59.
39 Vesâik: s. 100, 147, 213, 260, 263, 273.
40 Meselâ "kırmızı deri (edîmun ahmaru)" gibi (Vesâik: s.213, 263).
41 Meselâ "öküz derisi (cildu sevrin)" gibi (Vesâik: s. 147).
42 Bir vesîkanın ebadının dört parmak eninde, bir karış boyunda olduğu tasrîh edilir (Vesâik: s. 232/33).
43 Vesâik: s. 139, 275, 276; Üsdü'l-Gâbe 3/358.
44 Terâtîb: 1/123.
45 Kalkaşandî: 2/486.

Mûsâ İbn Nusayr ketenden ve kenevirden mâmul kâğıdı kullandı. Pamuk ve sâireden kâğıt imal etme sanayiini her ne kadar Çinliler başlatmış ise de Müslümanlar bunun ıslahı ve mükemmelleştirilmesi için büyük gayret ve ihtimâm gösterdiler ve her tarafa yayılmasını sağladılar."[46]

YAZININ EHEMMİYETİNE EN BÜYÜK ŞÂHİT

Son olarak şunu da kaydedelim ki, İslâm âlimleri, yazının ehemmiyetine dair en büyük şâhidi, "*yazıyı öğrenme fiili*"ni Cenâb-ı Hakk'ın bizzat Kendi zâtına nispet etmesinde bulmuşlardır.[47] Zira *Alâk* sûresinde: "*Oku!* "***kalemle öğreten***", *insana bilmediğini bildiren Rabbin en büyük kerem sâhibidir"*[48] denmektedir.

İSLÂM'DA İLMİN YERİ

Yukarıda görüldüğü üzere aslında ilmin vâsıtalarından başka bir şey olmayan *okuma, yazma* ve bunların malzemesi durumunda olan *kağıt, kalem, hokka, mürekkep* gibi şeylere İslâm'ın verdiği ehemmiyet ilme verdiği ehemmiyetten ileri gelir. Öyle ise Kur'ân-ı Kerîm, asıl hedef olan ilme çok yer vermiş olmalıdır.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'e atf-ı nazar edince ilk objektif mi'yar olan rakamlar açısından bile ilme ayrı bir yer verildiğini görürüz: Bilmek mânâsına gelen "ilm" kökünden Kur'ân'da 780 kelime gelmiştir. Bunlardan 426'sı fiil, 354'ü isimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de aynı kökten bu kadar çok tekrarına rastlanan kelime grubu azdır.

---

46 Terâtîb: 2/242. Kâğıtla ilgili şu ansiklopedik bilgileri de yeri gelmişken kaydedebiliriz: Arablar 134/751'de Semerkant yakınlarında vuku bulan bir muhârebede çok sayıda Çinliyi esir alırlar. Onlardan iki tanesi kâğıt ustasıdır. Bunlardan kâğıtçılık öğrenilir. Aslen Belhli olan Bermek'li torunlarından Yahya'nın oğlu Fadl İbn Yahya el-Bermekî, Hârunu'r-Reşîd'e vezîrlik yaptığı sırada kağıt istîmâlini tavsiyesi üzerine geniş çapta kullanılmaya başlandı ve 178/794 yılında Bağdad'da dünyanın ikinci kâğıt imâlâthanesi kuruldu. Bundan sonra kâğıtçılık 287/900 senesinde Kahire'ye, 494/1100 tarihinde Merakeş'e, 539/1144 yılında Endülüs'e ulaştı. Buradan Hıristiyan âlemine geçerek 680/1281'de İspanya'da, 667/1268'de İtalya'da imâlâthaneler kurulmuştur. (Kaynaklar ve geniş bilgi için Yeni Tarih Dünyası, cilt 3, s. 35-36).

47 Kalkaşandî: 1/35.

48 Alâk: 96/3-5.

Az bir farkla "ilim" mânâsına gelen *hikmet* ile âlim mânâsına gelen *hakîm* kelimelerini de burada hatırlayabiliriz: hikmet 20, hakîm 97 yerde tekerrür eder. Keza, yine "bilmek" mânâsına gelen *mârifet*'le aynı kökten türemiş yetmiş kadar kelime mevcuttur.

Keza ilmin gereği olan "tefekkür"le ilgili 18, "akl" ve "taakkul"la ilgili 49 kelime Kur'ân'da yer alır. Bunlara *tefakkuh, tedebbür, tefehhüm, şuur* gibi ilimle alâkalı daha birçok kelimeyi ilâve etmek mümkündür, ancak teferruata girmeyeceğiz..

KUR'ÂN VE İLİM

Kur'ân'da "ilim" kökünden pek çok kelimenin gelmiş bulunmasından başka, ilim ve ilim sâhiplerini yücelten ve öven âyetlere de yer verilmekte, dikkatler şuurlu, plânlı ve sistemli olarak ilme çekilmekte, ilim talebi teşvîk edilmektedir:

1- Şu âyette Allah nezdinde en mühim en muteber nimetin ilim ve hikmet olduğu belirtilmektedir (mealen):

"Allah hikmeti dilediğine verir, kime hikmet verilmiş ise, şüphesiz ona çokça hayır verilmiştir. Bundan ancak akıl sahipleri ibret alır."[49]

2- Kur'ân-ı Kerîm'e göre ilim ehli cehâlet ehline mutlak olarak üstündür. Halbuki, yine Kur'ân'a göre, insanların eşitliği esastır. Irk, renk, dil, servet farklılıkları bir üstünlük sebebi değildir. Her ne kadar müttaki olanlar üstün tutulursa da[50] bunun *"Allah katında"*ki üstünlük olduğu bilhassa belirtilir. Öte yandan *ittika* kalble ilgili bir hal olması sebebiyle gerçekten kimin muttakî olduğunu yani Allah'tan daha çok korktuğunu insanlar bilemez, sadece Allah bilir. Bu sebeple insanlar arası münâsebetlerde "*ittika*", bir üstünlük vesîlesi yapılamaz. Fakat âyet-i kerîme bilenlerin bilmeyenlere üstünlüğünü çok açık ve mutlak bir şekilde beyan eder (mealen):

"(Ey Muhammed), de ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?." [51]

---

49 Bakara 269.
50 Hucurât: 49/13.
51 Zümer: 39/9.
52 Âyetin bidâyeti söyle: "Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun büken, âhiretten çekinen, Rabbinin rahmetini dileyen kimse inkâr eden kimse gibi olur mu?"

İslâm âlimlerinden bir kısmı, bu nazm-ı celîlin, âyetin bidâyetinde ifâde edilen hükmü[52] te'kîd ettiği ve dolayısıyla buradaki "*bilenler*"le "ilmiyle *"amil olanların*" kastedildiğini, ilmiyle âmil olmayanların "âlim" sayılmayacaklarının tasrîh edildiğini anlamışlardır. Hattâ Zemahşerî, daha da kayıtlayarak, buradaki "bilenler"le "âmil olan din âlimleri"nin kastedildiğini, âmil olmayanların da *gayr-ı âlim* addedildiğini söyler. Başta Beyzâvî olmak üzere, diğer bir kısım âlimler ise, bu âyetin, öncelikle, ilmin üstünlüğünü nazara verdiğini söylemişlerdir. Beyzâvî şöyle der: "*Bu ibâre ameli olanla olmayan arasında, amelî kuvvet açısından eşitlik olmadığını belirttikten sonra, ilmin fazîletinin çokluğu sebebiyle, ilmî kuvvet açısından da bilenle bilmeyenin eşit olmayacağını beyan etmektedir.*"

Müfessirlerimizin hemen hemen ittifakla kaydettikleri şu açıklamada bu iki görüş birleştirilmiş durumdadır: *"Âlim ve câhil eşit midirler? Şüphesiz hayır! İşte nasıl ki bunlar eşit değilse, öylece mûti ve âsi olanlar da eşit değildir."* [53]

Âyette, "ilm"in "cehl"e nispeten üstünlüğü de murat olduğuna göre, bu üstünlükte üç nokta dikkatimizi çekiyor:

a- Üstünlük mutlaktır. Yâni, dünyada mı, âhirette mi; Allah katında mı, insanlar nazarında mı üstün? Kayıtlanmamış, mutlak gelmiştir.

b- Bilenin, mü'min veya gayr-i mü'min olduğu da kayıtlanmamıştır.

c- Hangi ilmi bilenler üstündür, o da kayıtlanmamıştır.

"Şu halde, dünyevî işlerde de ilimce ileri olanın, diyâneti ne olursa olsun, dünyevî üstünlüğe kavuşacağı, ilâhî bir kanun yâni sünnetullah olarak ifâde edildiği anlaşılabilir."

Bu üstünlük, ferdi plânda olduğu gibi, içtimâî plânda da câridir. Yâni ilmen üstün olan fertler ve cemiyetler, öyle olmayan fert ve cemiyetlere üstünlük sağlarlar.

Yapılan bu açıklamalardan şu sonuca gidebiliriz:

"Mü'min iseniz mutlaka üstünsünüz" meâlindeki müjdesiyle, bütün vâsıfları muhtelif âyetlerde kaydedilen kâmil mü'mine üstünlük vâdeden

---

53 Şu tefsîrlere bakılabilir: Celâleyn: s. 608; Keşşâf: 3/990; Beyzâvî: 2/168; Kâsımî: 14/5130-31; Sâbûnî: 3/72.

54 Âl-i İmrân: 3/139. Bâzı hadîslerde imanın altmış küsur şûbe olduğu ifâde edilir (Buhârî, İman:3). Bu hadîsler kâmil mânâda mü'min olabilmenin pek çok şartı olduğunu ifâde eder. Buradan hareketle, Cenâb-ı Hâkk'ın vâdettiği nusrete tam lâyık olabilmek için bu şartları nefsimizde azâmi ölçüde cem etmemiz gerektiği netîcesini çıkarabiliriz.

Kur'ân-ı Kerim,[54] dünyevî ve maddî üstünlüğü de elde etmenin bir şartını daha yukarda kaydettiğimiz âyette ifâde etmiş olmaktadır: İlmî yarışa katılıp her sâhada ilmî üstünlüğü, öncülüğü elde tutmak.

3- Bir diğer âyet, Allah'tan hakkıyla korkanların âlimler olduğunu ifâde eder:

"Allah'ın kulları arasında O'ndan (hakkıyla) korkanlar, âlimlerdir." [55]

Bu âyetin evvelinde zikredilen yağmurun yağdırılması, arzın türlü nebâtâtla şenlendirilmesi, dağlarda renk renk yolların açılması, insan ve diğer hayvanların yaratılması gibi hususlar göz önüne alınınca, *Allah'tan daha çok korkacağı belirtilen "âlimler"le, öncelikle tabiat ilimleriyle meşgul olan âlimlerin kastedildiği anlaşılabilir.*

Yukarıda kaydedilen ve **"***Allah nazarında üstünlük***"** sebebi olarak ifâde edilen –ve gaybî olan- *takvâ*'ya, âlim mü'minlerin mazhar olduğuna da, zımnen işâret vardır. Zira, haşyet de, takvâ gibi "korku" mânâsına gelir.

Âyetten ayrıca şu da anlaşılmaktadır: Hakikî takvâ ve Allah korkusu, ancak ilimle hâsıl olmaktadır. Küfür ve isyan da cehaletin eseridir.

4- Şu âyet, mü'minler arasında âlim olanların üstünlüğünü ilan eder (mealen):

"(...) Allah içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah işlediklerinizden haberdardır."[56]

Müfessirlerin bir kısmı, bu âyette, âlim mü'minin Cenâb-ı Hak tarafından gayr-ı âlim mü'mine üstün kılındığının ifâde edildiğini söylemişlerdir.[57]

5- Şu âyet, ilme bir nihayet ve sınır olmadığını, ilimde ne kadar mesafe alınmış, üstünlük elde edilmiş olunursa olunsun bu zirveyi bir başkasının her an aşabileceğini ifade eder (mealen):

"Her ilim sahibinden üstün bir âlim bulunur."[58]

Öyle ise ilmen üstünlük elde eden, kendini en önde sanan, gaflete ve atâlete düşmemeli, ilmî terakkîde gayretle devam etmeli, uyanık olmalıdır. Bu noktaya en iyi örneği yine Kur'ân verir: Zâhirî şerîat ilminin zirvesinde olan Hz. Mûsâ, peygamber olmasına rağmen, yeni şeyler öğrenmek maksadıyla Hz. Hızır'ın peşine düşer ve bir kısım fedakârlıklara katlanır.

---

55 Fâtır: 35/28.
56 Mücâdele 11.
57 Fethu'l-Bâri: 1/149.
58 Yûsuf 76.

Hoca-talebe münâsebetleri ve bilhassa talebelik şartları açısından, âlimlerimizce, pek çok âdâbın çıkarılmış bulunduğu bu vak'ayı, Kehf sûresi[59] anlatır. İbretle okunması gerekir.

6- Şu âyet, her hususta ümmetine örnek olan Hz. Peygamber'e ilim talep etmesi emredilir (mealen):

"(Ey Muhammed) De ki: Rabbim ilmimi artır."[60]

Böylece mü'minlere, Cenâb-ı Hakk'a yapmaları gereken mühim bir dua öğretilmiş olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de öğretilen dualar, mü'minlere talep edilmesi, peşine düşülmesi gereken mühim şeyleri belirler, belli başlı hedefleri tespit eder. Kul dualarda gösterilen hedeflere ulaşmak, onları elde etmek için tedbîrler alacak, plân program yapacak ve gayret gösterecektir. İslâm'ın gerçek tevekkül anlayışı budur. Arzularımızı lisanî bir talep (kavlî dua) safhasında bırakmamız yetmez. Fiilen de talep etmek (fiilî dua) şarttır. Şu halde bu, ilim için de geçerlidir. Mü'mine dua şeklinde gösterilen bu Kur'ânî hedef için, kişi, kavlen talepte bulunurken fiilen de aklın ve tecrübenin gösterdiği şartlar çerçevesinde ilmin peşinde koşacaktır.

Âlimlerimiz, bu âyetle ilgili olarak şu açıklamayı kaydeder: Cenâb-ı Hakk, ilimden başka bir şeyi artırması için dua etmesini Hz. Peygamber'e emirde bulunmamıştır.[61]

Kaydedilen bu birkaç âyetten çıkan pratik mânâya göre, fertler ve milletler arasındaki üstünlük yarışması gerçek mânâsıyla "ilmî sâhada" cereyân eden bir yarıştır. Burada öncülük ve üstünlüğü elde eden yarışı kazanır. İlimden başka üstünlüklere dayanan başarılar geçicidir ve bu çeşit hâkimiyetlerin er geç mahkûmiyetle sonuçlanması mukadderdir.[62]

---

59 Kehf: 18/66-83. âyetler. Bu âyetlerle ilgili güzel bir açıklama için bkz.: M. Fethullah Gülen, Kur'ân'dan İdrake Yansıyanlar, c.2.

60 Tâ-Ha 114.

61 Fethu'l-Bâri: 1/149.

62 Hemen kaydetmekte fayda var: Asrımızın büyük müceddidi Bediüzzaman merhum, insanlığın "âhir vakitte" ulûm ve fünûna döküleceğine, bütün kuvvetlerini ilimden alacağına, hüküm ve kuvvetin tamamen ilmin eline geçeceğine dikkat çeker (Sözler, 20 söz, 2. Makam), ayrıca ilme değil, "kuvvete dayanan" Ortaçağ hükümetlerinin yıkılmaya mahkum olurken "ilme dayanan" muasır hükümetlerin ise Hızırvârî (ölümsüz) bir ömre mazhar olduklarını söyler (Münazarât, s. 33) ve buna Avrupa tarihini misal gösterir (Divân-ı Harbi-Örfîs, 74).

MÜŞAHHAS BİR ÖRNEK

Söylediğimiz hususa Kur'ân-ı Kerîm'de müşahhas örnekler vardır. Hz. Süleyman ve Hz. Davud örneği bunlardan en güzelini teşkîl eder. Yeryüzünde kurdukları maddî-mânevî saltanatların haşmetiyle tanınan bu iki peygamberin üstünlüğü Kur'ân-ı Kerîm'de ilimleriyle izah edilir (mealen):

"Andolsun ki, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. İkisi: "Bizi mü'min kulların çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun" dediler."[63]

Başka âyetler, gerek Hz. Davud'un ve gerekse Hz. Süleyman'ın üstün saltanatlarının "ilmi üstünlük"le atbaşı gittiğini, şümullü ve üstün bir ilimle saltanatlarının takviye edildiğini sarih olarak belirtirler (mealen):

"O'nun (Davud'un) hükümranlığını kuvvetlendirmiştik, ona hikmet ve kesin hüküm verme selahiyeti vermiştik."[64]

Keza, dünyevi saltanatının haşmetiyle dillere destan olan Hz. Süleyman da bunu, ilme ve etrafındaki alimlere borçludur. Öyle ki, Filistin'den çok uzak mesafede bulunan Sebe'den, Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar celp edip getirecek güçte ilim sahibi bir istişare heyetine sahipti.

"Süleyman: *"Ey cemaat! Bana teslim olmalarından önce, hanginiz o kraliçenin tahtını yanıma getirebilir?" dedi (...). Kitabın bilgisine sahip olan biri: "Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm"* dedi."[65]

Eşsiz saltanata mazhar Hz. Süleyman'ın (aleyhisselam) şahsen, karınca ve kuşların dilinden anlayacak kadar üstün, vüsatli ve ince bir ilim sahibi olması[66] meselemizin bir başka yönüdür.

Hz. Süleyman'ın saltanatını gerçekleştiren ilmin sadece askeriyeyi ilgilendiren ilimler olmayıp medeni hayatı alakadar eden her sahayı içine aldığını ifade zımnında Kur'ân-ı Kerim mimari'den misal verir: Sebe'den gelen Belkıs, Hz. Süleyman'ın payitahtında son derece ileri bir mimari ile karşılaşır. Öyle ki, misafir edileceği sarayın dış kapısından içeri girer girmez, aşılması gereken bir havuzla karşılaştığını sanır ve hemen eteklerini toplamaya yeltenir. Vak'ayı âyetten takip edelim (mealen):

---

63 Neml 27/15.
64 Sâd 38/20.
65 Neml 27/38-40.
66 Neml 27/14-16.

"Köşke gir" dendi. Salonu görünce, onu derin bir su zannetti, eteğini çekti. Süleyman: "Doğrusu bu, camdan yapılmış mücella bir salondur" dedi."[67]

Bugün mimari ve mesken inşaatının, yüzlerle ifade edilen sanayi koluna bağlı olduğu bilinmektedir. Her bir sanayi dalı, ayrı bir ilim ve ihtisas şûbesini temsil eder. İlim, ahlak, servet ve tekniğin ifadesi olan medeni seviye ile mesken arasındaki yakın alakayı görmek için Afrika yerlilerinin kulübeleri ile Amerika gökdelenleri arasındaki farkın, berikini ve ötekini inşa eden insanlar arasındaki farktan ileri geldiğini düşünmek yeterlidir kanaatindeyiz.

Burada, Hz. Süleyman'la ilgili olarak verilen misal hususunda şöyle bir itiraz akla gelebilir: "Kur'ân'da zikredilen o vak'alar Hz. Süleyman'a Cenab-ı Hakk'ın ihsan ettiği mûcizelerden ibarettir, mûcizenin ilimle, teknikle bir alakası olmamalıdır!"

Peygamberlerin mûcizeye mazhariyeti elbette haktır, gerçektir, kesretle vakidir. Ancak Hz. Süleyman (aleyhisselam) misalinde olduğu üzere, üstünde düşünüp, ibret alacak yönünü araştırmadan "mûcizedir" diye bir kalemde geçip gitmek de doğru değildir. *Neml* sûresi dikkatlice okunduğu takdirde, Hz. Süleyman'ın mazhar olduğu nimetlerin -ki bunları belli bir zaviyeden "mûcize" diye tavsif etmemiz caiz olabilir- Hz. Lût'un mazhar olduğu "taş yağdırma" mûcizesi nev'inden bir mûcize olmadığı anlaşılır, şöyle ki:

* Her şeyden önce Hz. Süleyman şahsen ilim sahibidir.

* Hz. Süleyman'ın etrafında ilim erbabı bir heyet vardır.

* Onun ilim heyetinde cinler (ifrit)de vardır, fakat "kitap ilmi"ne sahib insan alimlerin ilmi, cinlerinkinden üstündür.

Öyle ise herhangi bir mûcize ile izahı yapılmamış veya gökten indirildiğine dair bir işarette bulunulmamış olan *harika köşk* ile nazara arz edilen medeni seviye, bu mimariyi ortaya koyan cemiyetin ilmi ve teknik seviyesini gösterir.[68]

---

67 Neml 27/44.

68 İnsanlığın başlangıcını mutlak bir vahşetten başlatan ve her çeşit medenî ve teknik terakkiyi kendine mâl eden Batı espirisi açısından, Hz. Süleyman devrinde ileri bir teknoloji olabileceği ihtimalinden bahsetmenin gülünç olduğu açıktır. Ancak şu da var: Bugün insanı şaşırtan pek çok hârika tarihî kalıntılar mevcuttur. Bunlar öylesine ileri bir ilim ve tekniğin eseridir ki, yukarıda temâs ettiğimiz Avrupaî espiri, onları hâl-i hazır zihniyetiyle "vahşet devri"(!) insanlarına yakıştırmadığı için gökten inen devler tarafından icât edildiğini iddia etme garabetine düşmüştür. Biz, bu eserlerin, esasını vahiy ve peygamberî irşattan alan, bir başka

Şu halde sadece Hz. Süleyman'la ilgili âyetlerin değerlendirilmesi bile, medenî terakki ve dünya saltanatında üstünlüğün, Kur'ân tarafından, ne derece ilme bağlanmış olduğunu bize göstermeye kafi gelecektir.

TÂLİM (ÖĞRETİM) İHMAL EDİLMEMELİ

Kur'ân-ı Kerîm'de ilim üzerine gelen esaslar çoktur. Onların hepsine burada yer vermek bizi asıl mevzûmuzdan uzaklaştırır. Ancak, son bir prensibi daha kısaca belirteceğiz: Talîm'in ihmal edilmemesi.

Kur'ân-ı Kerîm, talîmin ehemmiyetini duyurmak için, onun ihmal edilmemesi gereğini, son derece ehemmiyet vermiş bulunduğu bir mesele meyânında zikreder: *Cihat.* Gerçekten Kur'ân açısından bir mü'mine terettüp eden en mühim meselelerden biri cihâttır. O kadar ki, cihat ederken hayatını kaybedenlere "ölü" demeyi bile yasaklamıştır.[69] Gerek âyetlerde ve gerekse hadîslerde bir mü'min Allah yolunda cihat etmeye olduğu kadar bir başka amele teşvîk edilmemiştir denebilir. Ancak, bu kadar

---

teknolojik sistemle yapılmış olabileceği ihtimâli üzerinde durulmasının faydasına inanıyoruz. Nitekim bundan 40-50 yıl kadar önce işitsek "safsata" deyip geçeceğiniz değişik tedâvi metotları, bugün "Batı"lı çevrelerde de "ilmî"liğini kabûl ettirmiştir. Tedâvide ilâca yer vermeyen akupunktur, telkin vs. metotları gibi.

Tedâvi sâhasında müessiriyeti ve meşrûiyeti kabûl edilen bu değişik sistemli teknik, acaba diğer sâhalarda da mevcut ve târihen uygulanmış olamaz mı?

Kur'ân ve Hadîsler'de tespit edilen ruh, bizim geçmiş insanları Batı tarzında "vahşîler" olarak görmemize mânidir. Peygamberlerle ilgili olarak Kur'ân'da kaydedilen vakaların mûcize oluşlarının yanı başında, bizlere ibret olma yönleri de var. İnsanlığın ulaşacağı terakkinin hudûtları bu vakalarla tâyin ediliyor gibi. Müslüman velîlerinin menkıbeleri meyânın da "kerâmet" olarak zikredilen vakaların bir kısmı, bugünün tekniğiyle imkân dâhiline girdiği gibi, diğer bir kısmı hakkında da, nazariyeler yürütülmektedir. Tayy-ı zaman, tayy-ı mekân meselelerinde olduğu gibi.

Hiçbir kesin iddiada bulunmaksızın, Hz. Süleyman'la ilgili Kur'ânî ihbârâtın bu konuda ufuk açıcı olacağını söyleyebiliriz. Onun durumu muvâcehesinden bakınca, mûcizelerinde farklılık olduğu görülür. Zira Kur'ân-ı Kerîm "kendisine ilim verildiğini" tasrîh etmekten başka, etrafında "kitap ilmine sâhip" bir âlimler heyetinin varlığını da belirtir.

Karınca dahil tüm kuşların dilinden anlamak, gidiş-dönüş iki ay tutan mesâfeyi bir günde havadan kat etmek, Sebe'den Belkıs'ın tahtını göz açıp kapama ânında celp etmek gibi mazhariyetlerin "kitap"ta olduğunu bildiren ilimle bir alâkası yok mudur? Bir başka ifâde ile bu mazhariyetler, "ilim" dediğimiz ve kitaplara yazılıp, öğretilen bir kısım prensiplere bağlı değil de sâdece Hz. Süleyman'ın şahsına Cenâb-ı Hak tarafından ikrâm edilen bir mûcize midir?

Her halde insanlık, materyalist ve aynı zamanda örosentrist (euro-centriste) Batı zihniyetinin tasallutundan kurtuldukça, bu meseleler üzerine daha ılımlı, daha ufuk açıcı fikrî yatırımlar yapacak, ilmî tecessüslerde bulunacaktır.

69 Bakara: 2/154, Âl-i İmrân: 3/169.

üstün bir amelle meşguliyet ondan daha mühim bir başka işi ihmal ettirmemelidir: İlmî meşguliyet. Âyeti dinleyelim (mealen):

"Mü'minler toptan savaşa çıkmamalıdırlar, her topluluktan bir tâifenin, dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler."[70]

Kur'ân-ı Kerîm maddî ve mânevi üstünlüğün kaynağını ilim olarak tespit edince, mü'minlerine ilim sâhasında câri mühim kanunları da göstermelidir. Yukarıdaki âyet böyle mühim bir prensibi tespit eder. Zira ilimde asıl olan *terakkî*, devamlılığa bağlıdır. Yâni kişi her şeyden önce geçmişin ilmî terâkümünü iktisapla nefsinde cem edecek ve bu mevcut muktesebâta yeni bir şeyler ekleyecektir. Henüz iktisâb safhasında olan kimse *"cihat meşguliyeti"* ile bölünecek olursa mâzinin ilmini nefsinde cem etme işini tamamlayamayacağı gibi, terakkînin asıl sebebi olan yeni ilâvelere de hiç mi hiç yer vermez. Bu durumun bir cemiyet çapında temâdi edip gitmesi, ilmî durgunluk ve gerilemeye ve en sonunda da inkırâz ve çöküşe sebep olur.

İslâm cemiyetinin böyle meşûm bir âkıbete dûçar olmaması için Kur'ân-ı Kerîm yukarıdaki âyetiyle *"ilim cemaatı"*'nın cihattan alı konmamasını emretmiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) da: *"Âlimin mürekkebi şehidin kanından üstündür"* diyerek, cihada katılmamakla âlimin de, cemiyetin de daha kârlı çıkacağını belirtmiştir.

HADÎSLERDE İLİM

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) pek çok hadîslerinde ilmi, alimi ve ilim tâlibini övmüş, ısrarla ilme teşvik etmiştir. Hadîs kitaplarımız bu çeşit hadîslerle doludur. Biz burada o çeşit hadîslerden bazılarını mealen kaydedeceğiz:

"İlim talebi her Müslüman'a farzdır."[71]

"Kıyamet günü alimlerin mürekkebi şehitlerin kanı ile tartılır. Alimlerin mürekkebi şehitlerin kanına üstün gelir."[72]

---

70 Tevbe: 9/122.

71 Heysemî: 1,119, 120. İbn Abdilberr, hadisin çeşitli vecihlerini verir; farz, vacip, kifâye ilimleri açıklar (s. 1-9).

72 Feyzu'l-Kadîr: 6/466; İbn Abdilberr: İlim, s. 33.

"Peygamberlerin alimler üzerinde iki derece üstünlüğü vardır. Alimlerin şehitler üzerinde bir derece üstünlüğü vardır."[73]

"Kim ilim talep ederse, bu onun geçmiş günahlarına bir keffaret (affedilme vesilesi) olur."[74]

"İlim talep etmek niyetiyle evinden çıkan her tâlibin üstüne melekler kanat gererler ve Allah ona cennetin yolunu kolaylaştırır. Alim için semavat ve arzda bulunan her şey, denizde balığa varıncaya kadar istiğfarda bulunur. Alimin âbid (yani ibadetle meşgul olan) üzerindeki üstünlüğü, dolunay durumundaki ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Alimler peygamberlerin varisleridir. Peygamberler para pul miras bırakmazlar, ama ilim bırakırlar. Ancak kim de ilim elde ederse nasibin bolunu elde etmiş olur."[75]

"Alimlerin yerdeki durumu, gökteki yıldızlar gibidir. Kara ve denizin karanlıklarında onlarla istikamet tayin edilir. Yıldızlar gizlendiği takdirde yolu şaşırmak mukadderdir."[76]

"İlim öğrenin, çünkü ilim öğrenmek (...) düşmana karşı silahtır (...). Allah ilimle bir kısım milletleri yükseltir, hayırda komutan ve önder yapar, onların izlerinden gidilir ve fiillerine uyulur..."[77]

"Alimin âbide karşı yetmiş derece üstünlüğü vardır. Her iki derece arasındaki mesafe, arzla sema arasındaki mesafe gibidir."[78]

"Allah'ın rızasından başka bir maksatla ilim talep eden cehennemdeki yerini hazırlasın."[79]

"İlmin kalkıp cehaletin gelmesi, kıyamet alametlerindendir."[80]

HZ. PEYGAMBER'İN HAYATINDA YAZININ YERİ

Yazı, Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) açısından birçok sebeplerle ehemmiyet taşıyordu:

1- Kur'ân Vahiylerinin Yazılması: Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) için yazı, başka hiçbir hizmet görmese bile, sırf Kur'ân'ın hıfzı ve

73 İbn Abdilberr: İlm, s. 33.
74 Tirmizî: İlm, 2.
75 İbn Abdilberr: İlm, s. 37; Tirmizî: ilim, 19; İbn Mâce: Mukaddime, 17.
76 Müsned: 3,157, Heysemî: 1,121.
77 İbn Abdilberr: s.66.
78 Heysemî: 1,132.
79 Tirmizî: ilm, 6.
80 Müslim ilm, 8.

tâmimi için son derece gerekli idi. Yazının ümmet çapında tamim ve yaygınlaştırılması için gerekli tedbîrleri almaya bu yeterli bir sebepti. Nitekim Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) bu maksatla istihdâm ettiği, ismen bilinen kâtiplerin sayısı kırkı aşmaktadır.[81] Bu işte, başkâtiplik mânâsında en çok hizmet veren Zeyd İbn Sâbit ise de, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, Hz. Übey İbn Ka'b, Hz. Muâviye, Hz. Hanzala İbnu'r-Rebî, Hâlid İbn Sa'îd İbni'l-Âs, Ebân İbn Saîd, Alâ İbnu'l-Hadramî (radıyallahu anhüm ecmain) vs. burada kaydedilebilir.[82] Zeyd İbn Sâbit'ten başka Abdullah İbnu'l-Erkâm ve Hz. Muâviye'nin (radıyallahü anhüm) müdâvimlerden olduğu ayrıca belirtilir.[83]

2- Siyasî Yazışmalar: Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) hayatında siyasî yazışmalar, başlı başına bir yer tutar ve Kur'ân'ın yazılmasından geri kalmayan bir ehemmiyet taşır. Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) sâdece komşu devlet reislerine gönderdiği mektuplarda yazıyı kullanmakla kalmamıştır. Bugünün medenî bir devletinde yazışmaya ihtiyaç duyulan hemen her hususta Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) yazıya yer vermiş, geniş çapta yazıdan istifade etmiştir.

Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiye* adlı telifinde Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn'den sâdır olan yazılı vesîkaları toplamaya çalışmıştır. Sırf Hz. Peygamber'le ilgili olanları üç yüze yaklaşır. Kaldı ki eser, her baskıda yeni ilâvelere rağmen, henüz kemâlini bulmuş değildir.

Eserde yer alan vesîkalar incelendiği zaman, yazıların başlıca şu hususlara müteallik olduğu görülür:

1- Sulh anlaşmaları,
2- İttifak anlaşmaları,
3- Emânlar,
4- Krallara mektuplar,
5- Vasiyetnâme,
6- Alım-satım vesîkası,
7- Nüfus sayımı,
8- Askere katılanların kaydı,
9- İmtiyaz vesîkası,

81 Bak. Terâtîb: 1/114-117; Üsdü'l-Gâbe: 1/62-63; Kalkaşandî: 1/92.
82 Tuhfetu'l-Ahvazî: 7/217.
83 İsâbe: 1/273; Tuhfetu'l-Ahvazî: 7/217.

10- İkta vesîkası,
11- Emirnâme,
12- Talimâtnâme,
13- Gizli talimâtnâme,
14- İstihbârat mektubu,
15- Valiler, komutanlarla yazışma,
16- Zekâtla ilgili açıklamalar,
17- İstek üzere verilen vesîkalar,
18- Tâziye mektubu. Vs.

Hz. Peygamber'in siyasî yazışmalara, bidâyetten itibâren verdiği ehemmiyeti anlayabilmek için, başkâtibi durumunda olan Zeyd İbn Sâbit'e (radıyallahu anh) yazı öğrenmesini emrettiği zaman ifâde buyurduğu gerekçeye dikkat etmek gerekir: ***"Bana muhtelif mektuplar geliyor. Ben onları herkesin okumasını istemiyorum. İbrâni (veya Süryânî) yazısını öğrenebilir misin?."*** [84]

Bu vak'aya temâs eden başka rivâyetlerde Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), Zeyd İbn Sâbit'e yazı öğrenmesini emrederken Yahudilere karşı itimatsızlığını beyân etmektedir: *"Allah'a kasem olsun, mektubum hususunda Yahudilere itimat etmiyorum..."* [85]

Tahâvî, Zeyd İbn Sâbit yazı öğreninceye kadar gelen mektupları, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) cemaatte mevcut olan Yahudilere rastgele okuttuğu hükmünü çıkarır.[86]

Yahudi yazısını 17 günde hem okuyup, hem yazacak şekilde öğrenen Zeyd İbn Sâbit'in bizzat kendisinden kaydedilen açıklamalara göre, Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), Yahudi yazısını öğrenme emrini Medîne'ye gelişinin ilk zamanlarında vermiştir.[87] Bu sırada Zeyd on bir yaşlarındadır.[88] Öbür taraftan İbn Sa'd, Zeyd'in yazıyı Bedir esirlerinden öğrendiğini kaydeder.[89] Ahmed İbn Hanbel'in rivâyetinde Hz. Peygamber Medîne'ye gelir gelmez İbrânî yazısını öğrenmiş olan Zeyd, bu rivâyete nazaran hicretin ikinci yılı içerisinde de Arab yazısını öğrenmiş olmalıdır.

84 Kenzu'l-Ummâl: 16/9.
85 Ebû Davud: İlîm, 2.
86 Müşkilü'l-Âsar: 2/421.
87 Fethu'l-Bâri: 16/310, 311(şerhte); Müsned: 5/186.
88 Üsdü'l-Gâbe: 2/278.
89 İbn Sa'd: 2/22.

SEFERDE BİLE YAZI MALZEMESİ VE KÂTİP

Yukarıda belirtildiği üzere, gerek ne zaman geleceği belli olmayan vahiylerin yazılması ve gerekse pek çok meselesinde kaydetme ihtiyacı duyduğu siyâsî ve içtimâî durumlar sebebiyle Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) yazı hususunda her an tedârikli olma yoluna gitmiştir. Nitekim hicret gibi, Mekke müşriklerinin plânlarını bozup, tâkiplerini akim bırakarak sağ sâlim Medîne'ye intikalden başka bir şeyin düşünülemeyeceği son derece endişeli, son derece telâşlı, dağdağalı ve son derece tehlikeli bir durum ve hengâmede bile yazı malzemesi yönünden tedârikli olma işi ihmal edilmemiştir. Zira rivâyetler, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) hicret sırasında yolda karşılaştığı Sürâka İbn Mâlik'e –kemik veya bez parçası veya seramik parçası üzerine yazılan- bir yazı **(kitab)** verdiğini haber verir. Sürâka Mekke Fethi sırasında gelip bu vesîkayı göstererek Hz. Peygamber'e kendisini tanıtacaktır.[90]

O devrin şartlarında, beraberinde bulundurulup taşınması hiç de pratik ve kolay olmayan yazı malzemesinin hicret hengâmında bile ihmâl edilmemiş olması son derece dikkat çekici bir vak'adır.

Kaydedeceğimiz şu rivâyet, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) gazvelere çıkarken, yanına hususî bir de kâtip aldığını ve bunu yanından ayırmadığını göstermektedir. Rivâyetin bizi ilgilendiren kısmı aynen şöyle:

"Zâide (veya Müzeyde) İbn Havâle anlatıyor: "Biz, seferlerinden birinde Hz. Peygamber'le (aleyhissalatu vesselam) berâberdik. Bir ara (Hz. Peygamber'in emriyle) askerler belli bir mevkide konakladı. Resûlullah da (aleyhissalatu vesselam) ordugâhın kenar tarafında bulunan büyük bir ağacın gölgesine oturmuştu. Ben bir ihtiyacımdan dönüyordum ki beni gördü (ve yanına çağırdı). Hz. Peygamber yalnızdı. ***Yanında sâdece kâtibi vardı.*** *Bana: "Ey İbn Havâle, dedi, seni de yazayım mı?..""*[91]

Yazının Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) hayatında nasıl bir yer tuttuğunu anlamada, ömrünün en son ânında bile, kendisinden sonra ümmetin sapmasını önleyecek bâzı vasiyetlerini yazdırmak üzere kâğıt, kalem isteme hâdisesini hatırlamak faydalıdır. Hâdiseyi İbn Abbâs şöyle anlatır: *"(Ölüm döşeğinde hasta yatmakta olan) Hz. Peygamber'in (aleyhis-*

90 Üsdü'l-Gâbe: 2/332; İbn Hişâm: 1-2, 489-490.
91 El-Müsned: 5/33. Keza bak. El-Müsned: 4/109; İsâbe: 1/442; Heysemî: 7/225.

salatu vesselam) ıztırapı artmıştı ki şöyle dedi: "Bana (kâğıt, kalem) getirin, size bir vasiyet yazayım da benden sonra dalâlete düşmeyin." Hz. Peygamber'i (aleyhissalatu vesselam) içinde bulunduğu bu ıztıraplı anda yazı vs. ile meşgûl etmenin uygun olup olmayacağı tartışması yapılırken, gürültüden rahatsız olan Resûlullah: "*Kalkın!*" emrini vererek, onları yanından çıkarır.[92]

KİTABET (YAZI) İLE İLGİLİ BAZI ÂDÂBLAR

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) risâlet görevinde yazının yerini belirtirken, yazışmalarda uyulmuş olan ve hatta bizzat Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) tarafından emredilen bir kısım âdâbı da belirtmemizde fayda var. Bunlar günümüz sekreterliğinde riâyet edilen kaidelere tekâbül ederler. Böylece yazı meselesinin nasıl bir titizlik ve ciddiyetle ele alınmış olduğu daha iyi anlaşılmış olacaktır.

1- Yazılara *Bismillâhirrahmanirrahîm* diye başlanmaktadır. *Hudeybiye Sulhü*'nde olduğu üzere –ki muhâtap bu formülü (besmeleyi) kullanmamakta direnmişti[93]- muhataba göre, bazen câhiliyye devrinde besmele makamında kullanılan *Bismike Allahümme* formülünün kullanıldığı da vâkidir. Müslüman olduğu anlaşılan ve hattâ kendi kavminin zekâtını toplamak üzere âmil tâyin edilen Kays İbn Mâlik el-Erhâbî'ye gönderilen mektubun, görünür bir sebep yokken bu tabirle başlaması bir istisna teşkîl etmekte ve izahsız kalmaktadır.[94]

2- Muttarıt olarak yazı, yazıyı verenin ismiyle başlamaktadır: "Allah'ın elçisi olan Muhammed'den falancaya" şeklinde. Gerek Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) devrinde ve gerekse Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) irtihâlinden sonra, başta Hulefâ-yı Râşidîn olmak üzere Ashâb (radıyallahü anhüm ecmain) yazışmalarda buna riayet etmişlerdir.[95] Hz. Peygamber'in: "*Mektuba kendi isminizle başlayın*" emrinde bulunduğu da bilinmektedir.[96] Hattâ Alâ İbnu'l-Hadramî'nin bizzat Hz. Peygamber'e yaz-

92 Müslim: Vasıyye, 20-22.
93 Vâkıdî: 2/610; Vesâik: s.58.
94 Heysemî: 3/84.
95 Vesâik'te bilhassa 313. sayfadan itibâren kaydedilen mektuplara bakılabilir.
96 Heysemî: 8/99.

dığı mektuba kendi ismiyle başladığı,[97] Hâlid İbn Velîd'in ve Hz. Ali'nin de (radıyallahu anh) bu tarzda mektup yazdıkları, bunun Ashâb'ın nezdinde câri bir âdet olduğu belirtilir.[98]

3- Gönderen ve muhâtabın isimlerini umûmiyetle selâm takip etmektedir. Ancak muhâtap mü'min değilse *"es-selâmu alâ meni't-tebea'l-hüdâ"* yâni "selâm hidâyete uyanlara olsun" denmektedir.

4- Asıl maksada geçilirken "*Emmâ ba'd*" denmektedir. Dilimizde ne bu tâbiri, ne de bunun bir mukabilini kullanmak âdet olmamıştır. "*Asıl maksada gelince*" mânâsında bir tâbirdir.

5- Maksat çok veciz olarak ifâde edilmekte, muhâtaba göre bir dil kullanılmakta, muhâtabın kolayca anlayacağı temâlara, tâbirlere ve hattâ mahallî kelimelere yer verilmektedir. Bilhassa ehl-i kitaba yazılan mektuplarda onları hoşnut edecek, onlarca malûm, itiraz edilmeyecek meselelere temâs edilmiş olması dikkat çekmektedir. Müşriklere yazılan bir kısım mektuplarda, tehdîde bile yer verildiği vâriddir.

6- Mektuba şâhit olanlar ve mektubun yazılmasında kâtiplik yapanlar, mektubun sonunda çoğunlukla ismen belirtilmiştir.

7- Bir kısım vesîkaların yazılış târihi de belirtilmiştir.[99]

8- Vesîkalar mühürlüdür ve Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) mührüne "*Muhammed, Resûl, Allah*" ibâresini kazdırmıştır.

9- Vesîkalar, biri muhâtaba verilmek, biri de merkezde saklanmak üzere iki nüsha olarak hazırlanmıştır.[100]

Kâtip (Yazıcı) İle İlgili Bazı Adâblar Hz. Peygamber bizzat, kâtibi ilgilendiren bir kısım irşatlarda da bulunmuştur. Hz. Muâviye'nin (radıyallahu anh) rivâyetine göre, Resûlullah'a kâtiplik yaparken, aradaki fâsılalarda boş kaldıkça, kalemi bâzen ağzına, bâzen da yere koymuştur. Ancak bu hallerin her birinde Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) müdâhale ederken kulaklarının arkasına koymasını emretmiş, bunun "ge-

97 Müstedrek: 4/273.
98 Muhtelif rivâyetler için bak. Heysemî: 8/98.
99 Bak. Vesâik: s. 92, 94-95, 279.
100 Merkezdeki nüshalar, hicrî 82 yılında vukua gelen bir yangından helâk oluncaya kadar bir sandık içinde saklanmıştır (Vesâik: s. 10).

rek kâtip ve gerekse imlâ ettiren (yazdıran) için daha hatırlatıcı" olduğunu açıklamıştır.[101]

Zeyd İbn Sâbit'ten benzer rivâyetlerin olduğu dikkate alınınca, bu âdâbı Hz. Peygamberin (aleyhissalatu vesselam) umumîleştirdiği anlaşılır.

Öte yandan kâtiplere, yazdıkları vakit mürekkebi kurutmak için yazılı sayfa üzerine toprak atmayı tavsiye eder.[102]

PROFESYONEL KÂTİP

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) kâtiplik işinde çokça istihdâm ettiği kimselerden gelen bu çeşit rivâyetlere, Abdullah İbnu'l-Erkâm'dan –ki bunun ismi de Hz. Peygamber'in en müdâvim kâtipleri arasında geçer[103]- gelen müteâkip açıklamalar ilâve edilince, kâtiplik işlerinde istihdâm edilenlerin hususî şekilde bu işte yetiştirildikleri anlaşılır. Rivâyet şöyle: "Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) bir adamdan mektup gelmişti. Abdullah İbnu'l-Erkâm'a: "Benim yerime buna cevap ver" dedi. Abdullah cevabını yazdı, sonra Resûlullah'a (aleyhissalatu vesselam) okudu. Resûlullah (aleyhissalatu vesselam): "Tamam, güzel de yapmışsın" dedi ve şu duada bulundu: "Ey Allahım, onu (bu işlerde) hep muvaffak kıl."[104]

Bu duanın bereketiyle Abdullah, diğer bâzıları gibi, kâtipliği ârızî bir hizmet olarak yapmamış, hayatı boyu devam eden bir meslek olarak icra etmiştir. Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) vefâtından sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a da kâtiplik yapmıştır.[105] İbn Hacer'in kaydettiği bir rivâyet, Abdullah İbnu'l-Erkâm'ın siyâsî yazışmalarda başarıyı çok ileri götürerek, ***zamanla, yazdığını kontrole hâcet bırakmadan mühür basılacak*** itimada ulaştığını göstermektedir: *"...O, Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) bedel krallara cevap verirdi. Resûlullah'ın ona olan itimadı öyle bir seviyeye ulaştı ki, Hz. Peygamber herhangi bir krala cevap*

101 Kalkaşandî: 3/39.
102 İbn Mâce: Edeb, 49. Hadîsin sıhhatçe zayıflığına dikkat çekilmiştir.
103 İsâbe: 1/273.
104 Müstedrek: 3/335. Keza bak: Vesâik: 4. baskı s. 253.
105 Heysemî: 9/370.

vermesini emrederdi. O da yazardı. Hz. Peygamber kendisine olan güveni sebebiyle okumadan mühürlerdi."[106]

Siyâsî yazılar için böyle davranan Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) vahiy yazdırmalarında çok titizlik gösterdiği yine rivâyetlerde tasrîh edilmiştir. Zeyd İbn Sâbit (radıyallahu anh), vahiy imlâ ettirdikten sonra, her seferinde, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) yazılanları kontrol ederek, şayet bir atlama veya başkaca bir hata yapıldı ise anında düzelttirdiğini belirtir.[107]

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) müdâvim kâtiplerinden Hanzala İbnu'r-Rebî'in "el-Kâtib" lâkabıyla şöhret bulması,[108] bu sâhada profesyonel mânâda adam yetiştirmeye bir diğer müşahhas örnek olmaktadır.

BİR MEKTUP ÖRNEĞİ

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) siyâsî ve içtimâî yazılarından bahsederken, yukarıda belli başlı ondokuz nev'ini kaydettiğimiz mektupların her nev'inden birer nümûne kaydetsek bizi asıl mevzûmuzdan uzaklaştırır. Bol örnek görmek için Muhammed Hamîdullah'ın *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*[*] kitabına müracaat edilmesini hatırlatarak, biz burada, -belki de umumiyetle zaafına dikkat çekilmiş olması sebebiyle- mütedâvil hadîs kitaplarımıza intikal etmediği için- hiç bilinmeyen bir tâziye mektubunu kaydedeceğiz.

Mektup, bir oğlu ölmüş bulunan Muâz İbn Cebel'e, onu tâziye etmek için yazılmıştır:

"Bismillâhirrahmânirrahîm,

"Allah'ın elçisi Muhammed'den Muâz İbn Cebel'e.

"Sana selâm olsun. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a olan hamdimi ifâde ederim.

"Emmâ ba'd: Allah ecrini büyük kılsın, sana sabır ilham etsin. Bize de, sana da, şükretmeyi nasîp etsin. Şurası muhakkak ki, nefislerimiz, mallarımız,

106 İsâbe: 2/273.
107 Heysemî: 1/152.
108 İbn Abdilberr: İstiâb, 1/279; İsâbe: 1/359, Üsdü'l-Gâbe: 2/65.
* Tercümesi için bkz.: Vecdi Akyüz, el-Vesâiku's-Siyasiye, İstanbul 1997, Kitabevi yay.

ehlimiz, Allah'ın hoş mevhîbeleri ve geri almak üzere emânet bıraktığı âriyetleridir. Onlardan belli bir müddet istifâde edersin. Önceden belirlenen vakit gelince elinden alınırlar. Ayrıca şuna da sabretmemizi farz kıldı. Oğlun da Allah'ın tatlı bir mevhîbesi, geri almak üzere emânet ettiği bir âriyeti idi. Sen neşe ve sürûr içinde bir müddet istifâde edersin. Önceden belirlenen vakit gelince elinden alınırlar. Ayrıca şunu da bil: Allah verince şükretmemizi, alınca da sabretmemizi farz kıldı. Oğlun da Allah'ın tatlı bir mevhîbesi, geri almak üzere emânet ettiği bir âriyeti idi. Seni neş'e ve sürûr içinde bir müddet onunla nimetlendirdi. Büyük bir ecir mukabilinde de senden geri aldı. Şöyle ki: Mükâfatını umarak sabrettiğin takdirde, Allah'ın mağfiret, rahmet ve hidâyeti seninledir.

"Öyleyse ey Muâz! Üzerinde iki sıfatı cem etme. Dövünüp yakınmaların, sabrını yok ederse, kaybettiklerine pişman olursun. Sana gelen musîbetin sevabını almaya gayret edersen, Rabbine itaat etmiş olur ve buna mukabil vâdettiği mükâfatn haklı tâlibi olursun. Bilirsin ki O'na musîbet ulaşmaz.

Şunu da bil ki, dövünüp yakınmalar boşadır; öleni geri getirmez, üzüntüyü defetmez. Mükâfatının güzel olmasına çalış. Vâdedilen ecrin tâlibi ol ki başına gelen musîbet(ten elde edeceğin ecrin tesellisi) üzüntünü kaldırsın, hiç yokmuş gibi olsun. Kaderde olan değişmez. Vesselâm."[109]

109 Tercümede rivâyetin Kalkaşandî'de (9, 80-81) kaydedilen metnini esas aldık. Heysemî'nin kaydettiği metin daha muhtasar (3/3) (Heysemî, rivayetin zayıf olduğunu belirtirken Zehebî (Müstedrek'in zeyli 3,273) ve Muhammed Hamîdullah mevzu olduğunu kaydeder (Vesâik s. 547, 566-567). Bu rivayet, Hilyetü'l-Evliya, el-Müstedrek... gibi pek çok tâli kaynakta yer aldığı için, zaafına rağmen kaydettik. Esasen muhtevasında, haram-helal hükmünden ziyade, edebe müteallik bir husus yer almaktadır).

İkinci Bölüm

OKUMA –YAZMA TEDRİSATINI YAYGINLAŞTIRMA TEDBİRLERİ

OKUMA-YAZMA TEDRİSATINI YAYGINLAŞTIRMA TEDBİRLERİ

Önceki bahiste yapılan açıklamalar, mü'minleri yazı öğretmeye sevk edecek mühim bir âmili belirtmiş oldu: İlme verilen ehemmiyet. Bu bahiste de Müslümanların yazı öğrenmeleri için, Kur'ân ve Sünnet'te gelmiş bulunan bir kısım müşahhas tedbirleri belirtmeye çalışacağız.

Bu tedbirleri başlıca iki kısma ayırmamız mümkündür:

A. Psikolojik plândaki tedbirler,

B. Fiilî ve tatbikî plândaki tedbirler.

Hemen kaydedelim ki, görüleceği üzere, gâyenin husûlünde her iki tedbir de ehemmiyetlidir. Bunlardan sâdece birine ağırlık vermek neticeyi akîm bırakacak veya en azından son derece geciktirecektir. Böyle ikili bir metotla meselelere yaklaşm İslâm'a has bir orijinalitedir ve bu, İslâm'ın bidâyetteki akılları kendime hayran eden başarısındaki sırrı teşkîl eder. Yani, bu metot, halka benimsetilmek istenen diğer birçok meselelerde başvurulan temel bir prensiptir.

A. PSİKOLOJİK PLANDAKİ TEDBiRLER

Bu guruba giren tedbîrleri de iki ayrı kısımda göreceğiz:

I. Teşvîk ve Tergîb tedbîrleri,

II. Mesuliyet tedbîrleri.

I. TEŞVÎK VE TERGÎB EDİCİ TEDBİRLER

1) İlmin ve İlim Vâsıtalarının Tebcili: Bu hususu, ehemmiyetine binâen, önceki bahiste kâfi miktarda müstakillen inceledik. İlme verilen

ehemmiyetin, dolaylı olarak, yazı öğrenmeye zemîn hazırladığını da belirttik. Burada bir kere daha tekrara hacet yok.

2) Yazı Öğrenmeye Teşvîk: Mü'minleri yazı öğrenmeye –dolaylı olarak tergîb ve sevk eden âyet ve hadîslerden başka- doğrudan teşvîk eden çok sayıda nass mevcuttur. Kur'ân'da yer alan nasslardan biri borç alışverişlerinin yazılmasını emreden âyettir (mealen):

"Ey imân edenler! Birbirinize belirli bir müddet için borçlandığınız zaman onu yazınız. İçinizden bir kâtip onu doğru olarak yazsın."[110]

Müdâyene âyeti olarak şöhret bulan bu âyet, Kur'ân-ı Kerîm'in tam bir sayfa tutan en uzun âyetidir. Bu âyette yazma emri 5-6 sefer tekrar edilir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki kitabetle ilgili âyetler, Müslümanların yazıya ehemmiyet vermelerinde teşvîk edici mühim tesirler icra etmiş olmalıdır. Nitekim, -az ilerde kısaca temas edeceğimiz- hadîsin yazılıp yazılmayacağı husûsunda ortaya çıkan ihtilaflarda bir kısım âlimler, "yazı sebebiyle bizi ayıplıyorlar, halbuki Kur'ân'da Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor" diyerek bu âyetle delîl getirirler[111] (mealen):

"(Mûsa): "Onların bilgisi, Rabbimin katında yazılıdır. Rabbim şaşırmaz ve unutmaz (...)" dedi."[112]

Kur'ân-ı Kerîm'de **"***namaz kılın", "oruç tutun", "zekât verin***"** şeklinde gelmiş bulunan âyetler nev'inden **"***yazı öğrenin***"** şeklinde doğrudan emirlere rastlanmaz ise de, hadîslerde kısmen rastlanır. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) bâzı hadîslerinde çocukların babaları üzerindeki haklarını sayarken "yazı öğrenmeye" de yer verir:

"Çocuğun babası üzerindeki hakkı, babasının ona ***yazıyı,*** *yüzmeyi, atıcılığı öğretmesi ve bir de helâl rızıkla beslemesidir."*[113]

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) bâzı fertlere yaptığı dualarda yazıyı temennî etmiştir: *"Ya Rabb, Muâviye'ye yazıyı, hesâbı öğret ve onu azaptan koru."*[114]

Bâzı rivâyetler de, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) hâfızasından şikâyet edenlere: **"***Sağ elini kullan***"** dediğini ve yazı yazma işâreti yaptığını belirtir.[115]

---

110 Bakara: 2/282.
111 İbn Abdilberr: İlm, 1/87; Takyîdu'l-İlm: s.110, 114.
112 Tâ-ha: 20/52.
113 Feyzu'l-Kadîr: 3/393.
114 Üsdü'l-Gâbe: 1/393.
115 Tirmizî, İlm: 12.

Abdullah İbn Amr'a: "*İlmi bağla*" der. "İlmin bağlanması nedir?" diye sorulunca: "*Kitâbet*" yâni "*yazmaktır*" diye cevap verir.[116]

Başka rivâyetlerde yazma emri, yukarıdaki misâllerde olduğu gibi, muayyen bir ferde değil herkesedir: "*İlmi yazı ile bağlayınız.*"[117]

Bu hadîs bâzı tarîklerde Hz. İbn Abbas, Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Hasan İbn Ali (radıyallahü anhüm ecmâin) gibi büyük sahâbelerden *mevkuf* (yâni kendi sözleri) olarak da rivâyet edilmektedir.[118] Meselâ Hz. Enes (radıyallahu anh) çocuklarına bu şekilde nasîhatte bulunmuştur.[119]

3) Bileni Yükseltmek: Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) dinî bilgileri ve bunun en müessir vâsıtası olan yazıyı öğrenmeye teşvik husûsunda takib ettiği bir sünneti daha burada kaydetmemiz gerekiyor: ***İlmi olanlara makam vermek***. Bunun en iyi örneklerinden biri *Amr İbn Seleme*'dir.

Hz. Peygamber'le (aleyhissalatu vesselam) bey'at yapmak üzere Medîne'ye gelen **Cerm** heyeti orada bir müddet kalıp İslâm'ı öğrenirler. İşleri bitip de gidecekleri zaman: "*Bize kim namaz kıldıracak?*"diye sorarlar. Hz. Peygamber: "*Size, Kur'ân'ı en çok bileniniz kıldırsın*" buyurur. Araştırılınca, görülür ki, aralarında Kur'ân'ı en iyi bilen, henüz altı yedi yaşlarında olan Amr İbn Seleme'dir. Çünkü o, büyük bir hevesle gelip geçen yolculardan sorarak çokça Kur'ân öğrenmiştir: "*Beni imamlığa çağırdıkları zaman, diyor Amr, üzerimde henüz çocukların giydiği entari vardı. Secdeye gittiğim zaman arkam açılıyordu. Hattâ mahallenin hanımları: "İmamınızın arkasını bize karşı örtün" dediler.*"[120]

Osman İbn Ebî'l-Âs bu meseleye bir diğer örnektir. Osman da (radıyallahu anh) Sakîf heyeti içerisinde yaşça en küçükleri olmasına rağmen, İslâm'ı öğrenmek bu Kur'ân'ı bilmek husûsundaki iştiyak ve alâkası sebebiyle onlara imam tâyin edilmiştir.[121] Osman'ın Tâif üzerindeki vâliliği Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (radıyallahü anhüm ecmaîn) devrinde de devam etmiş, Hz. Ömer bilâhare onu hicrî 15 yılında Ummân ve Bahreyn üzerine vâli tâyin etmiştir.[122]

---

116 Heysemî: 1/152.
117 Takyîdu'l-İlm: s. 69; Feyzu'l-Kadîr: 4/530.
118 Takyîdu'l-İlm: s. 88, 89, 91, 92.
119 A.g.e., s. 96.
120 İbn Sa'd: 3/336-37; Üsdü'l-Gâbe: 4/234.
121 İsâbe: 2/460.
122 İsâbe: 2/460.

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) dikkatini çeken ve hattâ sevgi ve takdîrini kazanmaya sebep olan Osman'daki (radıyallahu anh) öğrenme "*hırs*"ı husûsunda Vâkıdî şu açıklamayı yapar: *"Osman, Tâif heyeti içerisinde en küçük olanıdır. Heyet, Medine'de kaldığı müddet içerisinde, Osman'ı ağırlıkların başında bırakıp, Hz. Peygamberle (aleyhissalatu vesselam) temaslarını sürdürürler. Heyet yatmak üzere dönünce Osman gizlice oradan kalkıp, Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) gelir, fıkıh öğrenir, Kur'ân öğrenir. Hz. Peygamber'i uyur veya meşgul bulduğu günlerde Hz. Ebû Bekir'e veya Übey İbn Ka'b'a gider. Kur'ân ve fıkıh dersini onlardan alır.*

Büyük bir iştiyak ve arzu ile fıkıh ve Kur'ân bilgisini artıran Osman, heyetten önce Müslüman olur ve onlar da Müslüman oluncaya kadar bunu gizli tutar."[123]

Altı-yedi yaşlarında kavmine imam olduğunu söyleyen Ebû Yezîd en-Nümeyrî örneği de göz önüne alınacak olursa,[124] bu çeşit vakaların sıkça vukû bulduğu anlaşılır.

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), "bileni takdîm (öne çıkarma, tercih etme)" meselesindeki prensibini Uhud şehitlerine de uygulamış, cesetler kabirlere ikişer üçer konurken Kur'ân'ı daha çok bilenin öne konmasını emretmiştir.[125] Bu çeşit nebevî örneklerin, prensip üzerinde ümmeti terbiye gâyesini de güttüğü inkar edilemez.

Nitekim, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) bileni taltif ve takdîm prensibi, Selef devrinde ciddiyetle tatbîk edilmiş ve böylece kölelerden, Arab olmayanlardan pek çok kimsenin, itibarlı makamları kısa zamanda doldurmasına sebep olmuştur. Burada kaydedeceğimiz bir örnek Hz. Ömer'le ilgili: Hz. Ömer vali olarak Mekke'ye Nâfi İbn Abdi'l-Hâris'i tayin eder. Nâfi, Hz. Ömer'le karşılaşmak üzere Mekke'den ayrılınca yerine vekîl olarak köle olan Abdurrahmân İbn Ebzâ'yı bırakır. Hz. Ömer bu durumu öğrenince, Nâfi'ye, "*niye köleyi vekîl bıraktın?*" diye kızar. Nâfi, İbn Ebzâ'nın, geride bıraktıkları arasında Kur'ân'ı en iyi okuyanları ve dinde en fakîhleri olduğunu söyleyince, Hz. Ömer sakinleşir ve şu hadîsi nakleder: ***"Allah Kur'ân'la bâzı insanları yükseltecek, diğer bâzılarını da alçaltacaktır."***[126] Allah gerçekten, Kur'ân'a sahip çıkanları yüceltmiştir, Osmanlılar gibi; ona karşı olan nicelerini de zelil etmiştir ve etmektedir.

123 Vâkıdî: 3/968-969.
124 Üsdü'l-Gâbe: 6/332.
125 Üsdü'l-Gâbe, 5,403
126 El-Müsned: 5/324; Üsdü'l-Gâbe: 3/460.

Resulullah'ın ***bileni yükseltme*** prensibi, İslâm'ın hakkıyla tatbik edilmeye çalışıldığı selef döneminde, nasıl dikkat çekici neticeler hasıl ettiğini göstermek üzere büyük muhaddis Muhammed İbn Şihâb ez-Zührî'den (ölümü:124/741'dir) nakledilen bir rivayeti –konunun biraz dışına çıkma pahasına- kaydedeceğiz. Rivayet bize gösterecek ki, İslâm'ın zuhurundan sonra, ilk asırlardan itibaren başta tefsir, hadîs, fıkıh olmak üzere İslâmî ilimlerin her dalında parlayan, başı çeken alimler çoğunlukla *"mevâli"* yani azatlı köleler, yani gayr-ı Araptır.

"(Emevî Halifelerinden) Abdülmelik İbn Mervan'ın huzuruna çıkmıştım. Bana: "Ey Zührî nereden geliyorsun?" diye sordu. Ben: "Mekke'den geliyorum" deyince, aramızda şu konuşma geçti:

-Mekke halkına mürşitlik edecek geride kim kaldı?

- Ata İbn Ebî Rebâh.

- Arap asıllı mı, mevâli mi? (Mevâli azatlı köle demektir.)

- Mevâlidendir.

- Pekala Mekkelilere ne ile hükmeder?

- Diyânet ve Rivâyetle (Hz.Peygamber'in (a.s.) sünneti ile)

- Diyânet ve Rivâyet ehli irşât etmeye layıktır. Yemen ehline kim mürşitlik ediyor?

- Tâvus İbn Keysân.

- Arap asıllı mı, mevâliden mi?

- Mevâlidendir.

- Pekala onlara ne ile hükmedecek?

- Atâ'nın hükmettiği ile (yani Diyânet ve Rivâyetle.)

- Öyleyse lâyıktır. Mısır ahalisine kim mürşitlik edecek?

- Yezîd İbn Ebî Habîb.

- Arap asıllı mı, mevâliden mi?

- Mevâliden.

- Şam ahalisine kim mürşitlik ediyor?

- Mekhûl.

- Arap asıllı mı, mevâliden mi?

- Mevâlidendir, Huzeyl kabilesine mensup bir kadın tarafından azad edilmiş, (Sudan asıllı) Nûbî bir köledir.

- Cezîre ahalisine kim mürşitlik ediyor?

- Meymûn İbn Mihrân.

- Arap asıllı mı, mevâliden mi?

- Mevâlidendir.
- Horasan ahalisine kim mürşitlik ediyor?
- Dahhâk İbn Müzâhim..
- Arap asıllı mı, mevâliden mi?
- Mevâliden.
- Basra ahalisine kim mürşitlik ediyor?
- El-Hasan İbn Ebi'l-Hasan.
- Arap asıllı mı, mevâliden mi?
- Mevâliden.
- Helâk olasıca; Kûfe'ye kim mürşitlik ediyor?
- İbrahim en-Nehaî.
- Arap asıllı mı, mevâliden mi?
- Bu Arap asıllıdır.
- Ey helâk olasıca Zührî, beni biraz ferahlattın. Allah'a kasem olsun, mevâli, Araplar üzerine efendi olmuş bulunuyor. Araplar minberin dibinde otursun da mevâli üstüne çıkıp bunlara hutbe okusun ha (olacak şey değil)!
- Ey mü'minlerin emîri! Bu, Allah'ın takdîridir. ***Onun dinini kim tatbik eder, korursa efendi olur, kim de tatbik etmez elden kaçırırsa zelîl olur!."***[127]

Bu rivayet, Arapların, daha ziyade komutanlık, idarecilik gibi hizmetlerle meşgul oldukları dönemde, ilmin gelişmesine yönelik hizmetlerin ne suretle aksamadığını da anlamaya bir ipucu olmaktadır.

4) Yazı Öğrenimi Dinî Lâzime'dir: Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam), yazı öğrenme işini Kur'ân öğrenme ile bir tutarak mecbur kılmadığı muhakkak. Ancak, meseleyi, "isteyen öğrensin, istemeyen öğrenmesin" şeklinde tamamen ihtiyârî tuttuğu da söylenemez. Fill tedbîrleri açıklarken kaydedeceğimiz üzere, bilhassa çocukların yazı öğrenmeleri husûsunda maddî, müşahhas, *cezrî* tedbîr alırken, İslâm'a yeni girenler için daha ziyâde müessir vicdânî tedbîrlere yer verilmiştir. Nitekim yukarıda kaydettiğimiz, *yazıya teşvîk edici âyet ve hadîsler,* yazı öğrenme işinin mü'min vicdanlarda dinî bir renk ve ehemmiyet kazanmasına sebep olmuş olmalıdır. Öyle ki, fert, dinde kemâle, ancak yazıyı da öğrenerek erecektir.

127 Hâkim, Ebû Abdillah en-Neysâbûrî, Mârifetu Ulûmi'l-Hadîs, Beyrut, (1935 baskısından ofset), s. 198-199.

Yazıyı öğrenmeyen mü'min de kendinde ciddî bir dinî eksiklik duyarak vicdanen huzursuz olacaktır.

Buna rağmen, bâzı rivâyetlerin tahlîli, Kur'ân öğretimi ile yazı öğretiminin birbirinden fazla tefrîk edilmediğini, imkân nispetinde beraber götürülmeye çalışıldığını ifâde eder. Şöyle ki:

Suffa ehline muallim tâyin edilmiş bulunan Ubâdetu'bnu's-Sâmit, kendi vâzifesini anlatırken, bâzı rivâyetlerde *"Kur'ân öğrettiğini,"*[128] bâzı rivâyetlerde de *"Kur'ân ve yazı öğrettiğini"*[129] belirtir. Bu durum bize onun hem yazı, hem de Kur'ân öğrettiğini ifâde etmekten başka, Hz. Peygamber'in, bidâyetlerde bu iki öğretimi bir tutmuş olabileceği ihtimâlini de akla getirir.

Ubâde'nin muallimliğiyle ilgili bâzı teferruata az ilerde tekrar döneceğiz.

5) Hz. Peygamber de Muallimdir: Mü'minleri ilme tâlîme yâni hem öğrenip, hem de öğretmeye teşvîk eden çok müessir bir husûs, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) *muallimlik* vasfıdır. Aslında bu, genelde bütün peygamberlerin müşterek vasfıdır. Yâni peygamberlik müessesesi, özünde, bir tâlîm müessesedir. Her peygamberin gâlip vasfı muallimliktir.

Bizzat Kur'ân-ı Kerîm tarafından, mü'minlere, her husûsta taklîd edilmesi gereken "*üsve-i hasene*" yâni "*en güzel örnek*"[130] olarak tanıtılan Resûlullah'ın, yine Kur'ân-ı Kerîm'de öğreticilik yönü tekrarla hatırlatılıp nazar-ı dikkate arz edilir: *"Nitekim biz size, âyetlerimizi okuyacak, sizi her kötülükten arıtacak, size kitabı ve hikmeti öğretecek ve bilmediklerinizi öğretecek aranızda bir peygamber gönderdik."*[131]

Hz. Peygamber de (aleyhissalatu vesselam) kendi muallimlik yönüne husûsî bir şekilde dikkat çekmekten geri kalmamıştır: Bir rivâyete göre, Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) bir gün mescide girince orada iki halka görür: Birindekiler zikir ve ibâdetle meşguller; ötekindekiler ilmî meseleler müzâkere etmekteler. Hz. Peygamber bir lâhza duraklayarak her iki halkanın da hayır üzere olduğunu belirttikten sonra, ibâdet halkasındaki-

---

128 El-Müsned: 5/324; Üsdü'l-Gâbe: 3/160.
129 Ebû Davud: İcâre, 37; Büyû', 36.
130 Ahzâb: 33/21.
131 Bakara: 2/151. Keza: Bakara: 2/129; Âl-i İmrân: 3/164; Cum'a: 66/2.

ler için: "*Bunlar Kur'ân okuyorlar ve Allah'a duada bulunuyorlar, -Allah'ın rızâsını talep ediyorlar-. Dua ve arzularını Allah dilerse kabûl eder ve verir, dilerse vermez. Öbür halkadakilere gelince, onlar fıkıh ve ilim öğreniyorlar ve bilmeyenlere de öğretiyorlar. Bunlar daha üstündür. Ben de zâten bir muallim olarak gönderildim*" der ve ilim halkasına dâhil olur.[132] Burada, ilimle meşgul olanlar için "Allah dilerse bunlara sevap verir" diye ihtirazî bir kayda yer verilmemesi önemlidir.

Tâlim mesleğinin bir nev'i –en üstün meslek olan- peygamberlik mesleği olduğu şu hadîsle de teyît edilir:

"Âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak para pul bırakmazlar, ilim bırakırlar."[133]

Bu şuurlu, hesaplı dikkat çekmelerin sonucu olarak, Ashâb (radıyallahü anhüm ecmaîn), Aleyhissalatu vesselam'ı bu vasfıyla sıkıca anmıştır ve onu muallim bilmiştir. Öyle ki *"ne O'ndan (aleyhissalatu vesselam) önce, ne de O'ndan sonra, daha güzel tâlimlerde bulunan bir muallim görmediğini"*[134] veya *"O'ndan daha müşfik bir muallim görmediğini"*[135] söylemişlerdir.

II. MESULİYET TEDBİRLERİ

Yukarıda açıklanan teşvîk ve tergîb tedbîrleri daha çok kişinin kendi öğrenimine yöneliktir. Yâni hâricî zorlama olmadan, vicdanından gelen sese uyarak kişinin kendiliğinden yazı öğrenme gayretine girmesini gâye edinir. Kişinin içinde, yazı öğrenme arzusu uyandırmaya çalışır. Hedef burada daha çok yazıyı bilmeyen kimsedir.

Mesuliyet tedbîrleri daha ziyâde yazı bilenlere hitap eder. Bilenleri, bilmeyenlerin hizmetine sevk etmeyi gâye edinir. Onların cehâletlerinden bunlara sorumluluk yükler. Yapacağımız açıklamalar ve vereceğimiz müşahhas örneklerden, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) açmış bulunduğu okuma-yazma seferberliğindeki başarısında, bu çeşit tedbîrlerin de büyük rol oynadığı anlaşılacaktır.

132 İbn Mâce: Mukaddime, 17; Dârimî: Mukaddime, 32.
133 Bak. Buhârî: İlm, 10 Ebû Davud, İlm, 1; İbn Mâce: Mukaddime, 17; Dârimî: Mukad dime, 32 v.s.
134 Müslim: Mesâcid, 33; Ebû Davud, Salât, 167; Nesâî: Sehv, 20; el-Müsned: 5/447, 448; Üsdü'l-Gâbe: 5/208.
135 Üsdü'l-Gâbe: 5/408.

1-Öğrenme ve Öğretme Mesuliyeti

Mesuliyet açısından kişi, önce öğrenmekle, sonra da öğretmekle yükümlüdür. Bilmediğini öğrenmeli bilmeyene de öğretmelidir. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) bu durumda olmayan kimsenin yaratılış gayesine ters düşerek sorumluluk altına düştüğünü ifade etmektedir: *"İnsanlar iki kısımdır: Bilenler ve öğrenenler. Böyle olmayanlarda hayır yoktur."*[136]

Şu hadîslerde de başkasına öğretmenin ehemmiyeti ifade edilir: *"Sadakanın en efdali, müslim kişinin ilim öğrenip, Müslüman kardeşine öğretmesidir."*[137]

"Allah'ın senin vasıtanla bir kişiye hidayet vermesi, senin için dünyalar dolusu maldan hayırlıdır."[138]

"Öldükten sonra kişiye amelinden ve hasenâtından ulaşan şey, öğretip neşrettiği ilimle, geride bıraktığı sâlih evlattır.[139]

*"Alim, âmil ve muallim olan kimse semâvâtın melekûtunda '**büyük**' diye anılır."*[140]

"Allah, Melekler, Arz ve semâda bulunan her şey, yuvasındaki karıncaya, denizdeki balığa varıncaya kadar (bütün canlılar) halka hayır öğreten muallime dua ederler."[141]

Şu hadîsler de bildiğini öğretmekten kaçınanları tehdit eder: *"Kime bir ilim sorulunca o bunu gizlerse Cenab-ı Hak kıyamet günü ona ateşten bir gem vurur."*[142] Hadîsin İbn Mâce'de gelen bir veçhi, sorulma şartını koşmaz: *"Kim bir ilim öğrenir de bunu gizlerse (öğretmezse), kıyâmet günü ateşten bir gemle gemlenmiş olarak (hesab yerine) getirilir."*[143] Şu rivayet, bizzat Kur'ân-ı Kerîm'den, Ashâb'ın (radıyallahu anh) ilmi gizlemek, halka faydalı olan bilgileri yaymak gerektiği hükmünü çıkardıklarını gösterir: Ebû Hüreyre şöyle demiştir: *"Allah'a kasem olsun, Kitâbullah'ta şu iki âyet olmasaydı Resûlullah'tan hiçbir hadîs rivâyet etmezdim:* ***"Gerçekten, Allah'ın indirdiği Kitap'tan bir şeyi gizlemede bulunup, onu az bir değere değişenler var***

---

136 Hılye 1,376.
137 İbn Mâce, Mukaddime, 20.
138 Buhârî, Fezâilu's-Sahâbe, 9; Ebu Davud , İlm, 9.
139 İbn Mâce, Mukaddime, 20.
140 Tirmizî, ilm, 19.
141 Tirmizî, İlm; 19.
142 Ebu Davud , İlm 9; Tirmizî, İlim 3; İbn Mâce, Mukaddime, 24.
143 İbn Mâce, Mukaddime, 24.

ya, onların karınlarına tıkındıkları ancak ateştir. Allah kıyâmet günü onlarla konuşmaz ve onları günahlardan arıtmaz. Onlara elem verici azap vardır. Onlar doğruluk yerine sapıklığı, mağfiret yerine azabı alanlardır. Ateşe ne kadar da dayanaklıdırlar.**"**[144]

2- Âilevî Mesuliyet

Hangi çeşitten olursa olsun, başkasına karşı vazife ve sorumluluk mevzubahis olunca önce âile efradı ve yakınlık derecesine göre diğer akrabalar gelir. Tâlim işinde de öyledir: Âyet-i kerime şöyle hitap eder:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قُوا اَنْفُسَكُمْ وَ اَهْلِيكُمْ نَارًا
وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ..

"Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun."[145]

Alimler, bu âyetten aile efradının her çeşit terbiye ve tâliminden aile reislerinin mes'ul tutulduğunu anlamışlardır."[146]

Hz. Peygamber'den (aleyhissalatu vesselam) gelen bir kısım hadîsler, hassaten ailenin tâlimini emreder. Bunlardan biri Buhari tarafından tahriç edilmiştir. Bu rivayette, Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), Allah'tan çifte ecir alacak üç kısım insan sayarken, üçüncü kısım için: *"...o kimsedir ki, yanında bir câriye vardır. Bu câriyeyi en iyi şekilde tedip edip yetiştirir ve gerekli bilgileri de en iyi şekilde öğretir, sonra azat eder ve onunla evlenir"* der.[147]

Alimler, burada sarih olarak cariyenin tâlim ve terbiyesine itina gösterilmesinin emredildiğini, dolaylı olarak da aileye itina gösterilmesinin emredildiğini belirtirler. *"Zira, derler, hür aileye Allah'ın farzlarını ve Resulü'nün sünnetini öğretmek köleye öğretmekten daha evvel gelir, daha çok ehemmiyet taşır."*[148]

Bir başka hadîste, evladın baba üzerindeki haklarından birinin *"kitabet (yazı) öğretmek"* olduğunun belirtildiğini daha önce zikretmiştik.

---

144 Bakara: 2/ 174-175.
145 Tahrîm 66/6.
146 Râzi 24, 31; Zemahşeri, Keşşâf 4, 128; İbn Kesîr, Tefsîr, 7/ 58-59.
147 Buhârî, İlm, 31.
148 Fethu'l-Bâri, 1, 200.

Ailelerin yetiştirilmesi meselesine Hz. Peygamber o kadar ehemmiyet vermiştir ki, Medine'ye gelen heyetleri orada bir müddet ağırlayıp İslâm'ı (ve muhtemelen yazıyı da) öğrettikten sonra, geri dönerlerken: *"Ailelerinize dönün, bu öğrendiklerinizi onlara da öğretin"* demiştir.[149]

Yukarıda kaydetmiş bulunduğumuz câriyelerin tâlimiyle ilgili hadîsi: *"Kişinin, Câriyesini ve Ehlini Tâlim Etmesi"* adını taşıyan başlık altında kaydeden Buhari bu bâbı tamamlamak üzere müteâkiben şöyle bir bâp başlığı koyar: *"Devlet Başkanının Kadınlara Va'z etmesi ve Kadınların Tâlimi."*[150]

Buhari, hadîs olarak, bu babta, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) konuşmasının kadınlar tarafından işitilememesi endişesiyle, mescidin kadınlar tarafına geçerek onlara husûsen hitap ettiğini nakleden rivâyeti kaydeder.

Şârihler, bu rivâyetten, ***kadınların tâlim meselesinin sadece kocalarını ilgilendiren bir mesele olmayıp, bizzat devlet reisinin veya onun nâibinin (maarif bakanlığının) ilgilenmesi gereken bir mesele olduğu*** mânâ ve hükmünü çıkarmışlardır.[151]

Bu mesele üzerine mü'minlerin dikkatini çekmeye ehemmiyet veren Buhârî, mevzû ile alâkalı diğer bir kısım rivayetler için husûsî bâb başlıkları koyar. Bunlardan biri, bir iki bab sonra kaydedilen: "*Tâlim Maksadıyla Sırf Kadınlar için Husûsi Gün Ayrılabilir mi? Babı*"dır.[152]

Bu bapta, kadınların talebi üzerine, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam), onlara haftanın hususi bir gününde hitap ettiğini bildiren bir rivâyet yer alır. Bu baptan birkaç bahis sonra da, ilim öğrenmek için kadınların çekinmeksizin, örfen hacâletâver (utandırıcı) olan meselelerde Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) soru sorduğunu, Hz. Peygamber'in de bunu çok normal karşılayarak cevap verdiğini bildiren rivâyetler yer alır.[153]

Buhârî'nin bu mevzûya giren bâplarından biri de Kitâbu'l-İ'tisâm'da yer alır ve *"Allah'ın Kendisine Öğrettiği Şeyleri Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) Kadın ve Erkek Bütün Ümmetine Öğretmesi Babı"* başlığını taşır.[154]

---

149 Buhârî, İlm, 25; Edeb: 27.
150 Buhârî, İlm, 32.
151 Fethu'l-Bâri: 1, 202-203.
152 Buhârî, İlm, 35.
153 Buhârî, İlm, 51.
154 Buhârî, İ'tisam, 9.

Bütün bu tedbir ve teşviklerin tatbikata intikal ederek mü'minlerin, dinlerini bir bütün olarak köle ve hizmetçi dahil kadın-erkek, büyük-küçük bütün aile halkına, daha Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde öğretmeye başladıklarını gösteren bir rivâyet Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde yer alır: Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) Veda Haccı sırasında: *"Ey insanlar! İlim kabz edilip ortadan kaldırılmazdan önce ilimden nasibinizi alın..."* diye bir nasihatte bulunur. Dinleyenlerden bir **"bedevî"** şu suâli sorar: *"Ey Allah'ın Resûlü! İlim bizden nasıl kaldırılır? Ellerimizde Kur'ân nüshaları mevcut, onda olanları öğrendik. Onu kadınlarımıza, çoluk çocuğumuza ve hizmetçilerimize de öğrettik..."*[155]

Hadîsin *vürûd* sebebi, Hz. Peygamberin (aleyhissalatu vesselam) cevabı gibi teferruat uzundur. Mevzumuzu, daha ziyade bir *"bedevî"* tarafından sorulan sorunun son cümlesi ve burada tadâd edilen şeyler ilgilendirmektedir, bunlar da kaydedildi.

Yazı öğretimi meselesinde Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam), kadınlarla husûsen ilgilendiğini daha sarîh olarak gösteren başka rivâyetler de vardır.

Bunlardan biri Resulullah'ın (aleyhissalatu vesselam) zevcesi Hz. Hafsa (r.a.) ile ilgili. Pek çok hadîs kitabı, Hz. Hafsa'nın *Şifa Bintu Abdillah* adında bir hanımdan yazı öğrendiğini nakleder.[156] Bizzat Şifâ Bintu Abdillah şöyle rivayet eder: *"Ben Hafsa'nın yanında iken Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) çıkageldi. Bana dedi ki: Hafsa'ya kitabet öğrettiğin gibi 'nemle rukyesi'ni (afsun) de öğret."*[157]

Bu rivayete dikkat edersek, esas itibariyle Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) Şifa'dan, Hz. Hafsa'ya (radıyallahu anhâ) bir rukye öğretmesinin talebini görürüz. Ancak bu talep vesilesiyle Hz. Hafsa'nın Şifa'dan daha önce yazı öğrendiğini anlıyoruz.

Kaynaklarımız, Hz. Hafsa'nın Şifa'dan yazı öğrendiğine dair ayrı bir rivâyet kaydetmezler. Bu öğrenme işi ne zaman oldu, nasıl oldu, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) emriyle mi oldu? vs... Bütün bu sorularımız rivayet yönünden cevapsızdır.

---

155 el-Müsned 5, 266.
156 el-Müsned: 5,266.
157 Üsdü'l-Gâbe 7,162; Abdurrezzak: 11, 16; Ebû Davud: Tıb, 18. Vs.

Ancak şunu söyleyebiliriz: Kadınların yazı öğrenmesiyle alakalı daha sarih rivayetlerin yokluğu, bunun olmadığına delalet etmez. Nitekim Hz. Hafsa, Şifa'dan yazı öğrenmiş olduğu halde doğrudan bu hadîseyi anlatan rivayet mevcut değildir ve biz bunu bir başka vesile ile öğreniyoruz. Ancak bu dolaylı rivayetten, hemen hemen bütün hadîs şârihleri kadınlara yazı öğretmenin caiz olduğu hükmünü çıkarmakta müttefiktirler.[158]

Kaynaklarımız, Şifa Bintu Abdillah hakkında biraz malûmat sunar: Mekkelidir, hicretten önce Müslüman olmuştur. Akıl ve dirayetiyle tanınmıştır. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) hicreti müteakip ona bir ev tahsis etmiş, o da oğlu Süleyman'la orada ikamet etmiştir. Resûlullah, Şifâ'nın hânesine sıkça uğrar, bir müddet *kaylûle* (öğle uykusu) yapardı. Hz. Ömer (radıyallahu anh), Şifâ'nın görüşünü alır, başkasınınkilere tercih eder ve onu memnun ederdi. Hz. Ömer, Şifa'yı bir müddet çarşı işlerine ***muhtesibe*** (yani bugünkü zâbıta hizmetlerine tekabül eden kontrol, asayiş vs. hizmetlerini yapan kadın memure) tayin etmiştir. Şifa (radıyallahu anhâ) nemle rukyesi (bir hastalığa karşı dua ile tedâvî) icra ederdi.[159]

Hz. Ömer (radıyallahu anh) zamanında tedvin edilen ilk resmi Kur'ân nüshasını, babasının vefatından sonra muhafaza gibi mühim bir hizmet ifa eden Hz. Hafsa'nın, Arabça imladaki hazâkatının bilahare oynadığı rolü gösteren bir rivayet kaydedeceğiz. Bu rivayetten, ayrıca, konumuzu ilgilendiren iki husus daha tespit edeceğiz: 1- Kölelere de yazı öğretilmiş olması, 2- Zevcelerin bir kısım inceliklere varıncaya kadar yetiştirilmesinde bizzat Hz. Peygamber'in örnek vermiş bulunması:

"Hz. Ömer'in azatlı kölesi (mevla) Amr İbn Râfi anlatıyor: "Ben Hz. Peygamber'in zevceleri zamanında Kur'ân nüshaları yazardım. Hz. Hafsa (radıyallahu anhâ), bir mushaf da kendisine yazmamı söyledi ve şu tenbihte bulundu: "Bakara sûresindeki şu âyete gelince onu, bana uğramadan yazma. Onu Hz. Peygamber'den (aleyhissalatu vesselam) öğrendiğim şekliyle sana ben imla ettireceğim". O âyete gelince, üzerine Kur'ân yazmakta olduğum evrakla birlikte ona uğradım. Bana âyeti okudu:

حَافِظُوا عَلَي لصَّلَوَاتِ وَاصَّلاَة الْوُسْطَى Kadınlarla ilgili bu açıklamalara dayanarak şunu söyleyebiliriz: Islâm dini, ilim talebiyle ilgili teşviklerini kadın-erkek ayırımına yer vermeden bütün Müslümanlara birlikte yapmıştır.

158 Bak. Avnu'l-Ma'bûd: 10,373-377.
159 Üsdü'l-Gâbe 7,162; el- El-İsâbe 4,341.

Kadınların tâliminin ihmâlini tavsiye veya ima eden hiçbir delil ne Kur'ân'da, ne de hadîste gelmemiştir.

Bazı kitaplarda "kadınlara yazı öğretmeyin" mealinde hadîs olarak kaydedilen söze hiçbir ciddi hadîs kitabında rastlanmaz. Üstelik âlimlerimiz bu rivayetleri tahkik ederek "mevzû" yani uydurma olduğunu göstermişlerdir.[160]

3- Komşuluk Mesuliyeti

Müslüman kişinin sorumluluğu, kendisini ve ailesini halletmekle bitmez. Bir kısım rivayetler tâlim mevzûunda da kişinin, komşusuyla ilgilenmesini emretmektedir. Mühim bir hadîs mealen şöyledir:

"Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), bir gün ayakta halka hitap etti. Önce Allah'a hamd ve senada bulunduktan, Müslümanlardan bazı Tâifeleri anıp hayırla yad ettikten sonra şöyle dedi: "Bir kısım insanlara ne oluyor ki, komşularıyla ilgilenip onlara ilim ve fıkıh öğretmezler, dini idrak ettirmezler. Onlara mârufu emredip münkerden nehy etmezler. ***Keza komşularından ilim ve fıkıh öğrenmeyen, ibret almayan bir kısım insanlar da vardır. Nefsimi kudret elinde tutan Zât-ı Zülcelâl'e kasem olsun, ya evvelkiler komşularına ilim ve fıkıh öğretip idrak ettirirler, berikiler de komşularından ilim ve fıkıh öğrenip ibret alırlar veya ben onlara olan cezamı tâcil edip daha dünyada iken belalarını veririm."***[161]

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) bu çeşit tehdit ve teşviklerinin, o devrin Arab cemiyetinde ilmin yaygınlaşmasına son derece müessir olduğunu te'yid eden rivâyetler de vardır. Bunlardan biri, yukarıdaki hutbenin tesiriyle ilgili olarak Taberâni'de kaydedilmiştir:[162] Rivâyete göre, kendileri fakîh olan Eş'ariler, bu hadîsi duyunca, cahil ve kaba olan bedevi komşularını hatırlayarak, sorumlu olup olmadıklarını öğrenmek üzere Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) müracaat ederler. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) aynı sözleri tekrar ederek sorumlu olduklarını ifade edince bir yıl mühlet isterler. Hz. Peygamber de (aleyhissalatu

160 Gerekli açıklama ve kaynaklar için Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye adlı kitabımızın 351-359. sayfalarına bakılmalıdır.
161 Üsdü'l-Gâbe 1,58. Bu hadisin senedini Buhârî "sâlih" bulmuştur (el-İsâbe 1,17).
162 Heysemî 1,64.

vesselam) onlara, komşularına ilim ve fıkıh öğretip onları idrak sahibi kılmak üzere bir yıllık izin verir ve şu mealdeki âyeti okur: *"İsrailoğullarından inkar edenler, Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlenmişlerdi. Bu, başkaldırmaları ve aşırı gitmelerindendi. Birbirlerinin yaptıkları fenalıklara mani olmuyorlardı. Yapmakta oldukları ne kötü idi."*[163]

Ferdi plandaki bir örneği Hz. Câbir'den kaydedeceğiz: Hz. Cabir (radıyallahu anh) dul bir kadınla evlenişinin sebebini Hz. Peygamber'in sorması üzerine, ona şöyle açıklamıştır: *"(Babam) Abdullah İbn Amr şehit düştü, geride yedi (veya dokuz) tane kız bıraktı. Onlar gibi biriyle evlenmeyi hoş bulmadım. Onlara bakıp idare edebilecek, onları* ***tâlim ve tedib edecek*** *bir dulla evlendim"*. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) evlenmede göz önüne alınan bu terbiyevi mülahazayı, "Allah (bu evliliği) sana mübarek kılsın" diye ziyadesiyle takdir eder.[164]

B. FİİLÎ VE TATBÎKÎ PLÂNDAKİ TEDBİRLER

Evvelki kısımda açıklandığı üzere, Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), yazının Müslümanlarca benimsenerek, dıştan gelen bir zorlama ve icbar olmaksızın, içten doğan bir arzu ve iştiyakla öğrenilmesi için birçok tedbirlere yer vermiştir. Biz bunları "*psikolojik plandaki tedbirler*" adı altında gördük.

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) bunlarla yetinerek yazı öğrenimini tamamen fertlerin insiyatifine bırakmamış, fiili bir kısım tedbirlerle devletin himaye, murakabe ve garantisi altına almıştır. Bu kısımda, alınmış olan söz konusu tedbirleri inceleyeceğiz.

1- Suffa Mektebi

Mescid-i Nebevi'nin arka kısmı, Medine'ye hicret etmiş, kimsesiz ve bekar kimselerin kalmasına tahsis edilmişti. Burası otel veya yatakhane manasında bir barınak olmayıp okuma, yazma, Kur'ân, Sünnet öğrenilen bir dershâne, bir yatılı mekteb mahiyetinde idi. Burada, miktarı bazen yü-

163 Mâide 5 78.
164 Farklı birkaç rivayeti birleştirerek verdik. Bakınız: Buhârî, Nafakât, 12; Nesâî, Büyû', 77.

zü aşan, çok sayıda kimse kalıyordu. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) onların meseleleriyle ilgilenir, iâşelerinin temini için tedbirler alırdı. Bunların tâlimleriyle, baş muallim sıfatıyla bizzat ilgilenmekten başka orada devamlı kalarak, her yeni gelene Kur'ân ve yazı öğretecek muallimler tayin etmişti. Az ilerde bu muallimleri tanıyacağız.

2- Mescitler

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde Müslümanların okuma-yazma öğrendikleri mahalli, sadece *Suffa*'ya inhisar ettirmek caiz değildir. Suffa, İslâm'da her mescide tahmil edilen tâlim fonksiyonunun, Mescid-i Nebevî'de organize ve sistematize edilmiş, müesseseleştirilmiş şekildir. Binâenaleyh bu fonksiyon, her bir mescitte az çok mevcut olmalıdır.

Bazı kaynaklar Medine'nin içinde Hz. Peygamber devrinde dokuz mescidin varlığından bahseder.[165] Halbuki Semhûdî'nin yaptığı tahkikte -ki her birini ismen verir, yerlerini tayin eder ve Hz. Peygamber'in onunla olan münasebetini belirtir- bu sayı, Medine'nin içi ve yakın civarı (banliyö) için kırkı bulur.[166]

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) *"her mahallede mescitler inşa edilip temiz tutulması, güzel kokularla kokulanması, inşaatının iyi yapılması"* mealindeki emirleri[167] ve mescit inşa edenlere vâd edilen uhrevi mükafatlar[168] göz önüne alınacak olursa, her bir yerleşim ünitesinde (dâr) bir mescit inşa edildiği, bu sayının da Resulullah devrinde kırka ulaştığı anlaşılır. Hz. Câbir'den (radıyallahu anh) kaydedildiğine göre, Hz. Peygamber'den (aleyhissalatu vesselam) iki yıl önce Medine'ye gelmiş bulunan Mekkeli Müslümanlar, Resûlullah gelmezden önce burada *"mescitler"* inşa etmişlerdir.[169]

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) mescit inşaatına o kadar ehemmiyet veriyordu ki, bazı rivayetler mescit için eliyle plan çizip, kıble

---

165 Hamidullah: Muhtasar Hadis Tarihi, s. 23 (Belâzurî'nin Ensâbu'l-Eşraf'ından naklen).

166 Semhûdî: 3,819-880.

167 Ebu Davud, Salât, 13; Tirmizî: Salât, 412; İbn Mâce, Mesâcid, 9. Bazı rivayetler mescitsiz dâr (yani bir kabilenin ikâmet ettiği yer) kalmadığını ifade eder (Avnu'l-Ma'bûd: 2,125).

168 Müslim, Mesâcid 25; Zühd 43,44; Dârimî,Salât 114, (1,323); İbn Mâce, Mesâcid 8-9 (754-760. hl); Heysemî: 2,11.

169 Heysemî: 2,23; el-Metâlibu'l-âliye: 4,140.

tayin ettiğini gösterir.[170] Mescid-i Nebevi'nin inşasında bizzat çalışmış, taş, vs. taşımış, kendisine bedel çalışmak teklifini de reddederek bu mukaddes ve mühim hizmetten nefsini mahrum etmemiştir.[171]

Şunu da kaydetmemiz gerekir ki, mescit inşaatı meselesi sadece Medine ve yakın civarında ele alınmamış, İslâm'ın girdiği her yerde aynı şekilde evleviyetle (öncelikle) gerçekleştirilen müesseselerden biri olmuştur. Öyle ki, Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) bir orduyu yola çıkarırken şu tenbihte bulunurdu: *"Bir mescit gördüğünüz veya ezan duyduğunuz zaman orada kimseyi öldürmeyin."*[172] Bu tenbihin bazen sadece "mescit görürseniz" şeklinde yapılmış olması[173] mevzumuz açısından ehemmiyet taşır.

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) Umman cihetine gönderdiği bir İslâm'a davet mektubunda, onların kelime-i şehâdeti ikrar etmelerini talep etmekle kalmıyor: "Falanca falanca (yerlere) mescitlerin inşasını" emrediyor ve *"aksi takdirde sizinle harb edeceğim"* diyordu.[174]

Şu halde bu mescitlerde, öğretime de ehil imamlar tayin edildikçe *"Kur'ân ve yazı"* öğretiminin yürütüleceği açıktır. Nitekim Müslim'de kaydedilen bir rivayette, hangi mescitte olduğu tasrih edilmeksizin Esved İbn Yezid'in mescitte Kur'ân öğrettiği tasrih edilir.[175]

Bu noktada şunu da kaydetmede fayda var: Bu mescitlerde tavzif edenlerden ismen bilinenler meyanında ilmiyle, fıkhıyla, kıraatıyla şöhret yapan Muaz İbn Cebel, Übey İbn Ka'b[176] gibi meşhurlar da yer almaktadır. Übey'in, imamlığın yanı başında muallimlik de yaptığına, bilhassa Medine'ye gelen heyetlere Kur'ân ve fıkıh öğretenler arasında isminin geçtiğine[177] daha önce de temas etmiştik. Keza Abdullah İbn Ümmi Mektum, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) Medine'den ayrıldığı zamanlarda halka namaz kıldıran imamlardan biridir[178] ve *"Kur'ân okutma"* hizmetinde fiilen vazife yaptığını daha önce belirttik.

170 Heysemî: 2,15.
171 Müsned: 2,381.
172 Üsdü'l-Gâbe 4,36.
173 Üsdü'l-Gâbe 4,41.
174 Vesâık: s. 129.
175 Heysemî: 2,71.
176 Heysemî: 2,72; Übey, Kuba'da imamdı, Müslim , Müsâfirîn, 280; Müsned: 1,461.
177 İbn Sa'd 1,316-317, 345.
178 İbn Sa'd 4,206.

3- Dâru'l-Kurrâ:

Bazı rivayetlerde, Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde, Medine'de mevcut olan bir *"Dâru'l-Kurra"* dan bahsedilir. Bu bahis, Dâru'l-Kurra hakkında bilgi vermek maksadına râci olmadığı için, doyurucu değildir. Mahiyeti ve işleyişi hakkında sorularımız tatmin edici cevap bulamıyor: Bir rivayette, meşhur âmâ Abdullah İbn Ümmi'l-Mektum hakkında bilgi verilirken: "*Bedir harbinden az sonra Medine'ye geldi, Dâru'l-Kurrâ'ya indi...*" denir.[179] Bir başka rivayette de Dâru'l-Kurrâ hakkında, *"Mahreme İbn Nevfel'in evidir"* açıklığı getirilir.[180]

Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde yer alan bir rivayet, bu *dâru'l-kurrâ* hakkında bazı mütemmim bilgi sunar. Aslı uzun olan rivâyetin bizi ilgilendiren kısmını kaydedeceğiz. Rivâyetten, bir akşam mektebini andıran *Dâr'ul-Kurrâ*'nın hususi bir hoca nezâretinde daha çok geceleri faaliyet gösterdiğini, icabında sabahlara kadar orada çalışıldığını görmekteyiz:

"Sabit (İbn Eslem el-Bünâni) anlatıyor: "Biz, Enes İbn Mâlik'in (radıyallahu anh) yanında idik. Ehlinin önünde bir vesika yazarak (ders halkasındakilere hitaben): "Ey kurrâ topluluğu, şâhit olun!" dedi. Ben bu hitabı yadırgayarak: "Ey Ebu Hamza, keşke bize (kurrâ demeyip) isimlerimizle hitap etseydin" dedim. Enes cevaben: "Size "kurrâ" diye isimlendirdiğimiz kardeşlerinizden bahsedeyim de dinleyin: Onlar yetmiş kadardı. Gece olduğu vakit Medine'deki muallimlerine gidiyorlardı. Sabah oluncaya kadar bütün gece ders yapıyorlardı. Sabah olunca da, kendisinde güç kuvvet olanlar su ve odun getirir, parası olanlar da birleşip bir davar satın alırlar ve yemek üzere hazırlarlardı. Bu da Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) hücrelerine yakın yerde cereyan ederdi. Hubeyb öldürülünce Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) onları yola çıkardı..."[181]

Hemen kaydedelim ki, burada kastedilen vak'a *Bi'r-i Maûne* hâdisesidir. Yerin, *"Hz. Peygamberin hücrelerine yakın yerde"* olması, Ashab-ı Suffe'yi hatırlatır ise de Bi'r-i Ma'ûna'da şehit edilenlerin, Buhari'nin Enes'ten kaydettiği bir rivâyette Ensar'dan[182] olduğunun belirtilmiş olması, bunların "*Ashâb-ı Suffa*" olma ihtimalini oldukça zayıflatır, çünkü

179 İsti'ab 2,259-260, İbn Sa'd 4,205.
180 İsti'ab 2,501-502.
181 El-Müsned 3,137.
182 Buhârî, Megâzî, 27.

Ashab-ı Suffe, esas itibariyle muhâcirdir. Enes, aynı Buhari rivayetinde, bunların geceleri namaz kıldıklarını, gündüzleri odun topladıklarını belirtir. İbn Hacer, Sâbit'in rivayetinde, toplanan odunları satarak parasıyla Ehl-i Suffa için yiyecek satın aldıklarının, geceleri de Kur'ân dersi alıp ilim öğrendiklerinin kaydedildiğini belirtir.[183] Bu açıklamalar da *Kurrâ*'nın ehl-i Suffa dışında, onları itmam edip tamamlayan bir ekip olduğunu gösterir.

Ehl-i Suffa ile *Kurrâ*'nın aynı kimseler olma ihtimali vârid bile olsa bizce fazla fark etmez. Zira bu rivayetler, o günün şartlarına uygun şekilde, tâlim faaliyetlerinin, günümüzün anlayışına oldukça uygun bir sisteme bağlandığını göstermektedir: Ders mahalleri var, ders verecek hocalar var, maddi ihtiyaçları devletçe ve imkan sahiplerince karşılanarak, öğrenim dışındaki her çeşit meşguliyetten uzak tutulan talebeler var. Ve her çeşit öğrenme ve öğretme işi meccâni.

4- Evler:

Tâlim faaliyetlerinde mescitler dışında bazı husûsî evlerin de rol oynamış olabileceğini kaydetmeliyiz. Yukarıda, esas itibariyle *Suffa*'da muallim bulunan Ubâdetu'bnu's-Sâmit'ten kaydettiğimiz rivayette de görüldüğü üzere, yazı bilenlerin, kendi evlerini de bu hayırlı hizmete açmış olmaları ihtimalden uzak değildir. Üstelik, tâ Mekke devrinde Erkâm İbn Ebî'l-Erkâm'ın evi başta olmak üzere umuma açık ve İslâmî faaliyete merkezlik yapan evler eksik olmamıştır.

Medine'deki bu evlerden biri Sa'd İbn Hayseme'nin (radıyallahu anh) evidir. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) Medine'ye hicretinin bidayetinde, Kuba'da iken on dört gün kadar[184] Külsûm İbn Hidm'in (radıyallahu anh) evinde kalmıştır.[185] Bu geçici ikâmet sırasında halkla olan temasını *"Menzilü'l-Uzzâb", "Beytu'l-Uzzâb"* yani "Bekârlar Evi" diye isimlenen Sa'd İbn Hayseme'nin evinde sürdürmüştür.[186] Gerek isminden ve gerekse Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) ziyaretçileri kabûl için oraya uğramasından, bu evin, böylesi faaliyetlere mahal olduğu anlaşılmaktadır.

---

183 Fethu'l-Bâri 8, 389.
184 Buhârî, Salât, 47.
185 Üsdü'l-Gâbe 4 ,495.
186 Üsdü'l-Gâbe 2,346.

Keza taşradan gelen heyet ve misâfirlerin umumiyetle ağırlandığı Remle Bintu'l-Hâris'in (radıyallahu anh) evi var. Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) gelen sayıca kalabalık ihtida heyetleri çoğunlukla bu evde ağırlanmıştır. İbn Sa'd, şu kabilelerden gelen heyetlerin orada ağırlandığını bilhassa tasrih eder. Kilab, Abdu'l-Kays, Tağlib, Halife, Havlân, Uzre, Gassân ve Rahâve.[187]

Gelen heyetlerden bir kısmı, şayet varsa, Medine'de ikâmet etmekte olan hemşehri ve dost gibi tanışlarının yanlarında misâfir edilmişlerdir. Ebû Eyyûbi'l-Ensârî,[188] Hz. Muâviye,[189] Fevre İbn Amra,[190] Ebû Sa'lebe,[191] Muğire İbn Şu'be[192] gibi.

Bir kısım heyetlerin ağırlanması için de, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) resmen memuru durumunda olan Bilâl-i Habeşî'ye emir verdiği rivâyetlerde belirtilirken, diğer bir çoğunun nerede, nasıl misâfir edildikleri belirtilmez. Bunlardan da en az bir kısmının daha Remle Bintu Hâris'in (radıyallahu anhâ) evinde ağırlanma ihtimalleri mevcuttur. Hatta Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) Selâmân heyeti vesilesiyle, hizmetçisi Sevbân'a sarfettiği, "Bu heyeti, misâfir ağırlanan yere götür"[193] sözünden kastettiği "*misafir ağırlama yeri*"nin dahi, bu ev olma ihtimali mevcuttur.

Keza Kureyzâ hakkında Sa'd İbn Muâz'ın hükmü kesinleşince, onlar da bu eve hapsedilirler.[194] Altı yüzle dokuz yüz arasında oldukları tahmin edilen Kureyza Yahudilerinin de buraya hapsedilmesi göz önüne alınırsa, bu evin oldukça geniş ve umuma açık faaliyetlere müsait olduğu anlaşılır. Nitekim, Yahudi şâir Ka'b İbnu'l-Eşref'in katlinden sonra Müslümanlarla Yahudiler arasında muahede akdetmek üzere heyetler bu evde toplanmışlardır.[195]

187 İbn Sa'd 1,300-344.
188 A.g.e., 1 ,358.
189 A.g.e., 1 ,349.
190 A.g.e., 1 ,338.
191 A.g.e., 1 ,329.
192 A.g.e., 1 ,313.
193 İbn Sa'd 1,332.
194 Üsdü'l-Gâbe 7,115.
195 Vesâık: s.68.

Yukarda işaret edilen rivayetlerin bir kısmında, Hz.Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) muayyen zamanlarda heyetleri, kaldıkları yerde ziyaret ederek, onlara, İslâm hakkında tanıtıcı bilgi verdiği tasrih edilir.

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde İslâm'ın neşri için durumu müsait olan diğer evlerden de istifade edilmiş olduğunu gösteren bir rivayet, *Fâtıma Bintu Kays'*dan gelmektedir. Kocası tarafından boşanmış olan Fâtıma, durumunu Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) anlatınca Resûlullah, iddetini Ümmü Şerik'in yanında geçirmesini, önce emreder, sonra bu emri geri alarak, âmâ olan Abdullah İbn Ümmi Mektûm'un yanında kalmasını söyler.

Mevzûmuzla ilgili tasrihat, Hz. Peygamber'in ilk emrinden, yâni Ümmü Şerik'in yanında kalması için verdiği emirden vaz geçiş sebebini açıklarken kaydedilmiş olmaktadır: *"O çok misâfir ağırlar...,*[196] *ona Ashâbım(dan ilk muhacirler)* [197] *uğrarlar... İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddetini geçir..."*[198]

İbn Hacer Ümmü Şerîk hakkında açıklayıcı şu bilgiyi kaydeder: *"O, Ensar'dan zengin bir kadındı. Allah yolunda büyük harcamalar yapardı, evine misafirler inerdi."*[199]

Kaynaklarımız Ümmü Şerîk'in ismi ve hatta Mekkeli mi, Medineli mi olduğu hususunda bazı ihtilaflar kaydederlerse de bizim için ehemmiyetli değildir. Ümmü Şerîk diye tesmiye edilen birçok sahâbî hanım mevcuttur, iltibas buradan gelebilir. Hz. Ömer (radıyallahu anh) öldürüldüğü zaman, *ashab-ı şûrâ'*nın yukarda ismi geçen Fâtıma Bintu Kays'ın evinde toplandığına dair gelen rivâyet[200] de husûsi evlerin amme işlerinde kullanılmasına bir başka örnek olarak zikredilebilir.

HZ. PEYGAMBER DEVRİNDE KÜTTÂB

Okuma-yazma öğretilen mahal ve müesseselerden söz ederken *Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde çocukların öğretimine mahsus müstakil messese açılmış mıdır,* diye bir soru hatıra gelebilir.

196 Müslim, Fiten, 19.
197 Müslim,Talâk, 38:
198 Müslim, Talâk, 36; Fiten, 119; Üsdü'l-Gâbe 6,122.
199 El-İsâbe 4,460.
200 Üsdü'l-Gâbe 7,230.

Günümüzde *okul, mekteb* dediğimiz, daha önceki zamanlarda *"sıbyan mektebi"*, *"mahalle mektebi"* denen bu çeşit müesseselere, Arablar, Sahâbe devrinden beri *küttâb* demiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde *küttab*'ın mevcudiyetini te'yid eden herhangi sarih bir rivayete, bütün gayret ve dikkatimize rağmen rastlayamadık. Bazı müellifler, bu müesseselerin Ashâb devrinde mevcudiyetini ifade eden ve bir kısmı bizzat Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) zevcelerinden yapılan rivayetlere dayanarak Hz. Peygamber'in sağlığında *"küttâb"*ların açılmış olduğu hükmüne varırlar[201] Rivayetler gerçekten, çok kesin bir şekilde Hz. Ebu Bekir devri dahil, Ashâb'ın sağlığında küttabların açılmış olduğunu sarahaten göstermekte ise de, Resûlullah devrinde mevcudiyetine kesinlikle hükmetmemiz için yeterli sarâhatten uzaktır. Her hâl ü karda kat'i bir dille "yok" da denemez. Zira Ashâb devrindeki küttabların Hz. Peygamberler (aleyhissalatu vesselam) devrinden intikali de pek alâ mümkündür.

Söz konusu rivâyetlerden biri Anbese İbn Enbâr'dan geliyor. Şöyle der:

"Abdullah İbn Ömer (radıyallahu anh), biz küttâb'ta talebe iken bize uğrar ve selam verirdi."[202]

Hz. Aişe'den (radıyallahu anhâ) gelen rivayet:

"Biz, Ramazan ayını, bize ihya etmeleri için küttâbtan çocuklar alırdık..."[203]

Diğer bir rivayette, yine Ümmühâtü'l-Mü'minîn'den olan Ümmü Seleme'nin (radıyallahu anhâ) küttâbın muallimine birisini göndererek: *"Bize yün ditiverecek köle çocuklardan gönder, hür olanlardan gönderme"* diye haber saldığını görmekteyiz.[204] Bu rivâyet köle çocukların da tâlime iştirak ettirdiklerinin güzel bir delili olmaktadır.

Şu rivâyet, Hz. Ebû Bekir devrinde küttâbların mevcudiyetini gösterdiği gibi, bu müesseselerin, öğretimde zarurî olan kara tahta, tebeşir ve silgiye tekabül eden yardımcı malzemelerle bidayetten itibaren teçhiz edildiğini te'yid eder*: "Enes'e (radıyallahu anh) soruldu: "Râşid halîfeler Hz.*

201 Bak: Muhammed Acâc el-Hatîb, es-Sünne Kable't-tedvîn: s. 299. Türkçesi, Sünnetin Tespiti, 282-283. Burada müellifin kesin bir delilden ziyade Goldziher'in yorumuna dayanarak vardığı bu hükmü ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira müsteşrikler, İslâmi müesseseleri cahiliyye devrine mal ederek İslâmi orijinaliteyi küçümseme meylindedirler.

202 Semerkandî, Büstânu'l-Ârifîn, s. 66.

203 Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, 2,495.

204 Buhârî, Diyât, 27.

Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (radıyallahü anhüm ecmaîn) devrinde terbiyeciler (yazı levhalarını silme hususunda) nasıl yaparlardı?" Enes cevap verdi: "Her terbiyecinin bir incânesi (içinde bez ve kaftan yıkanan kap) vardı. Her çocuk sıra ile bir gün temiz su getirir, incâneye dökerdi, tahtalarını onunla silerlerdi". Enes diyor ki: "Sonra yere bir çukur açarlar, o suyu oraya dökerler, çukur suyu emerdi." [205]

Bazı rivâyetler, bir kısım muhaddislerin, *sebbûrece* denen ve işi bitince atılabilecek hususi yazı levhaları taşıdığını göstermektedir:

"Selmu'l-Alevî anlatıyor: Ebân İbn Ebi Ayyaş'ı, Enes'ten dinlediği hadîsleri sebburece'ye yani levhalara yazarken gördüm."[206]

Sahabe devrinde artık, çocukların okullaştırılması işi öyle yaygınlaşmış, muallimlik öylesine "meslekîleşmiş" ve "*müesseseleşmiş*"dir ki, sahabeden birçoğu, anlatmak istediği bir şeyi muallimlik mesleğine atıf yaparak açıklığa kavuşturmuştur:

"Sa'd, şu kelimeleri evlatlarına, muallimin çocuklara yazı (kitabet) öğrettiği gibi öğretirdi"[207]

الهم اعوذ بك من الجبن و اعوذ بك ات ارد الي ارزل العمر
و اعوذ الدنيا و اعوذ بك من عذاب القبر من فتنة

"Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), bize şu kelimeleri, tıpkı yazı öğretildiği gibi öğretirdi."[208]

Bidayette Maaşlı Muallim Mes'elesi

Yeri gelmişken ehemmiyetli bir hususa temas edeceğiz: Kâbisi, meşhur risalesinde, Hulefa-yı Râşidîn devrinde, resmi maaşla çalışan mescit imamları tayin edildiği halde, çocuklar için aynı tarzda, devletten maaş alan ***muallim tayin edildiğini*** belirten herhangi bir rivayete rastlamadığını söyledikten sonra, bu durumu şöyle açıklar: *"İlk halifelerin, çocukların muallimini ihmal etmeleri de mümkün değildir. –Allah daha iyi bilir ya- herhalde onlar muallim meselesini, insanın şahsi işi görmüşlerdir. Zira kişinin ço-*

205 Kâbisi: 57-58; İbn Sahnûn: 353-54.
206 Bağdâdî, Takyîd, s. 109; Dârimî: Mukaddime 43, (1,127).
207 Buhârî, Cihat, 25.
208 Buhârî, Da'avât, 56.

cuğuna öğrettiği şey, kendisinin şahsi menfaatinedir. Binâenaleyh Muallim meselesini babalara bırakmışlardır. Öyle ki babalar bunu yapmaya güçlü iseler onların yerine başkalarının bu vazifeyi yapmaları doğru değildir."[209]

Bu ilk devirde –dendiği gibi gerçekten yapılmamış ise- muallim tayin edilmeme durumu üzerine Kâbisi'nin yorumuna ilaveten şunlar da söylenebilir:

1- Daha önce gördüğümüz üzere devletin, umumi mânada muallimler tayin ettiği münakaşa götürmez bir durumdur. Burada mevzubahis olan, çocukların tâlim ve terbiyesi maksadına râci olan muallimlerin tayinidir.

2- Az ilerde zikredilecek olan Ubâdetu'bnu's-Sâmit örneğinde de belirtileceği gibi, Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) öğretim işinin başlangıçta dini bir gaye ile yapılmasını istemiştir. Böyle bir gaye ile yapılan çalışma, doğrudan Allah rızasını, uhrevi mükafatı hedef edindiği için daha fedâkârâne, daha hummalı ve daha devamlı olacaktır. Gece veya gündüz, mescitte veya evinde, yâni her imkân ve fırsatta, zengin veya fakir ve hatta köle, herkese şamil olacak şekilde bu öğretim işi devam edebilecektir.

Maddi menfaat mukabilinde yapılacak hizmetin vüsati sınırlıdır.

Aile halkının, mescide gidebilmek için, ellerinde setrü'l-avrete yeterli tek elbiseyi nöbetleşe giyme durumunda kaldıkları,[210] İmam olmasına rağmen secde esnasında arkasını örtecek yeterlikte elbise giyemeyen kimselerin bulunduğu,[211] açlıktan karınlara taş bağlamanın çokça yaygın olduğu bir safhada, bir cemiyette acaba kaç kişi para vererek okuma-yazma öğrenebilir, çocuğunu okutabilirdi? Hele bir çocuğun resmî öğrenim ücretinin, kaynaklarda geldiği üzere, 400 dirhem olduğu düşünülürse[212] meselenin imkansızlığı daha iyi anlaşılır.[213]

---

209 Kabisi: Tercüme, s. 35.

210 el-İsâbe 4,342.

211 İbn Sa'd 1, 337; Üsdü'l-Gâbe 2,30, 3,155-156, 4,227, 301-302.

212 O devirde bir gömleğin 2-3 dirhem (Abd İbn Humeyd, el-Müsned, Yzm., Ayasofya Nu. 0.894, 16/b), bir şalvarın 3-4 dirhem (İbn Hacer, Fethu'l-Bâri, 12,387), bir takım Necrânî elbisenin (hulle) 40 dirhem (Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân, s.85), bir belediye memurunun günlük ücretinin 2 dirhem (Kettânî, et-Terâtîbu'l-İdâriyye 2,221), bir koyunun fiatının 6-12 dirhem (Tirmizî, Büyu' 34, 1258. h.), olduğu göz önüne alınınca, 400 dirhemin fiili hayattaki yeri daha iyi anlaşılır.

213 Bir esirin o zamanki kurtuluş fidyesi 4000 dirhemdir. Okuma yazma bilen bir esir 10 çocuğa okuma yazma öğreteceğine göre, bir çocuğun öğrenme bedeli 400 dirhem olur. (Bak. Vâkidî, Megâzî 1,139-141, İbn Sa'd 2,22). Yine o zamanlarda bir gömlek 2-3 dirhem (Abd İbn Humeyd, Müsned, Yazma, Ayasofya, Nu.0.894, 16/b; Ebu Ya'lâ Ahmed İbn Ali el-Mevsılî, Müsned, Yazma Şehid Ali Paşa, Nu. 564, 21/b), bir koyun 6-12 dirhem (Tirmizî, Büyû' 34, 1258.hadis), bir belediye memurunun yevmiyesi 2 dirhem (Kettânî, Abdülhayy İbn Rabbâniyyı'l-Ümme, et-Terâtibu'l-idariye, 2,36).

Şu halde, yazı bilenlerin sayısını imkan nispetinde artırmayı maarif siyasetinin temel esaslarından biri yapmış bulunan Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) hâtırâtına sıkı sıkıya bağlı olan Ashâb, husûsen dört halife devrinde –bilhassa Hz. Osman'dan itibaren- zenginlik artmış olmasına rağmen, Resûlullah'ın sağlığındaki an'aneyi bozmayı düşünmemiş olabilir. İhtiyaç duyulmamış olması da mümkün. Zira, yine aynı an'ane icabı parasız okutanlar vardır veya kavuşulan zenginlik sebebiyle muallime verilebilecek para mevcuttur.

3- Bidayetlerde ve hususen Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde öğretimin parasız olmasını gerektiren diğer bir husus şudur: Hz. Peygamber'in Ashabına teklif ettiği ve yapılmasını istediği her şey hemen hemen aynı değerdedir ve hepsi de dinî hizmettir. Bunlardan bir kısmının paralı, diğer bir kısmının parasız olması doğru değildir. Pek çok sıkıntılar ve hayatî tehlikelerle dolu olan askerî seferlerin yani Cihâdın parasız olduğu ve hatta her bir ferdin şahsî katkı ve maddî fedakarlıklarını da gerektirdiği bir dönemde muallimliğin paralı olmasının hasıl edeceği mahzurlar ve sıkıntılar açıktır.

Şu halde, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) bu sünnetini gören, fiilen yaşayan Ashab'ın (radıyallahü anhüm ecmain) Aleyhissalatu vesselamdan sonra bunu hemen paralı şekle sokmaları, öğretme hizmetlerine mukabil devletten maaş istemeye kalkmaları elbette düşünülemez.

4- Resmi öğretim hizmetlerinin mescitlere tayin edilen imamlar vasıtasıyla yürütülmüş olması da, ihtimalden uzak değildir.

5- Gerek meccânen öğretim yapan muallimler ve gerekse devletten maaş alan *imam-muallimler* tarafından yürütülmüş olsun, her hâl ü karda tedrisatın belli bir sistem ve organizasyona kavuştuğu kesindir. Gerek *Ashab* ve gerek *Tabiin* arasında "müeddib" ve "muallim" ünvanlarıyla şöhret kazanıp târihe geçenler vardır. Bunların tercüme-i hallerinde, tedrisatla meşgul oldukları, hatta bir kısmının hususi "küttâb" açtığı bile tasrih edilir.[214] İbn Kuteybe "Ma'arif"te bunlardan 23 tanesinin ismini zikreder.[215] Bu isimlerden Dahhâk İbn Müzâhim, Abdullah İbn el-Haris gibi bazılarının tâlim hizmetine mukabil ücret almadıkları ayrıca belirtilir.

214 Mesela Cübeyr İbn Hayyeti's-Sakafî'nin küttâb açtığını daha önce belirttik.
215 İbn Kuteybe, Maarif, s. 547-549. Keza bak: Câhız, el-Beyân 1/250-252.

Şunu da kaydedelim ki, müteakip asırlarda öğretime mukabil para alınır mı, alınmaz mı diye ciddi bir problem ortaya çıkmamıştır. Daha İmam Malik'ten itibaren alimler kâhir ekseriyetiyle, başta öğretim olmak üzere, her çeşit dinî hizmetlere mukabil ücret alınabileceğini söylemekte ittifak etmişlerdir.[216]

Hülâsa, netice şu ki, Kur'ân'ın ve Sünnet'in getirdiği ilmi atmosfer ve Hz. Peygamber'in vicdanlarda müesseseleştirdiği maarif anlayışı, ister paralı, ister meccâni, ister husûsi, ister resmî şekilde olsun, kısa zamanda, Câhız'ın (v. 250 / 864) da belirttiği gibi *"köylere kadar"* teşmil edilen küttablar şeklinde kristalize olmuştur.[217]

TEDRİSAT MÜESSESİNE HZ. PEYGAMBER'İN GÖSTERDİĞİ ALAKA

Yazı, kıraat, fıkıh, sünnet gibi her çeşit İslâmî ilimlerin tedris yeri olan ***suffa mektebi***'ne Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) gösterdiği yakın ilgiye bir parça dikkat çekmemiz gerekecektir. Böylece tedrisat müesseselerine, bu müesseselerde tedris ve tederrüste bulunan hoca ve talebelere ilk İslâm devletinde verilen ehemmiyet, bunların problemlerinin çözümüne gösterilen yakın alaka anlaşılmış olacaktır. Böylece, Hz. Peygamber'in ilme verdiği ehemmiyete sünnetinden fiili örnekler de bulmuş olacağız. Bütün bunların Kur'ân'ın muhafazasına olan katksı açıktır.

Ashâbu'z-Zulle de denen[218] *Ashâb-ı Suffa'*nın kaldığı yer olan Suffa, Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) tarafından *Mescid-i Nebevi*'nin arka kısmında gariplerin barınması için hazırlanmıştı.[219] Burada evi, malı olmayan, Medine'de yanında barınacak yakını bulunmayan kimsesiz ve bekar muhâcirler kalırdı. Sayıları evlenme, ölme, vazife ile Medine'den ayrılma gibi durumlara bağılı olarak devamlı değişirdi.[220] *Hilye* müellifi Ebu Nuaym yüzden fazla olduklarını söyler ve pek çoğunu ismen kaydeder.

216 Kabisî, (Terceme), s. 41-43.
217 Câhız, el-Beyân, 1/251.
218 Vesâik, s. 265.
219 Fethu'l-Bârî 7,407.
220 Fethu'l-Bârî 7,407.

Avârifu'l-Meârif müellifi Sühreverdi ve Ebu Bekr İbnu'l-Arabî, bunların 400'ü bulduğunu söylemişlerdir.[221]

Medine'ye hariçten gelenler, öncelikle her hangi bir tanışı (arif) varsa onun yanına yerleştirilir, tanışı bulunmayanlar Suffa'ya dahil edilirdi[222]. Abdullah İbn Ömer, Ebu Hüreyre, Ebu Zerr gibi meşhurlar da orada yetişmiştir. Ebu Saîdi'l-Hudri,[223] Abdullah İbn Amr İbn-i Harâm, Abdurrahman İbn Cebr, Uveym İbn Sâide gibi Medineli olanlardan da *Ashab-ı Suffa'*ya dahil olanlar vardır.[224] Bu son durum, buranın "öğretim müessesesi" olma vasfını bilhassa tebarüz ettirir.

Ebu Hüreyre, Ehl-i Suffa'yı *"İslâm'ın misafirleri (edyâfu'l-İslâm)"* diye tavsif eder.[225] Kur'ân'la olan iştigallerinin çokluğu sebebiyle bunlara *Kurra* da denmiştir.

Suffa ehlinin müşterek vasıfları fakirliktir. Mal veya herhangi bir gelir kaynakları söz konusu değildir. Geçimleri diğer Müslümanların yardımı ve hususen Hz Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) yakın alakasıyla sağlanmaktadır. Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) gelen sadakaların tamamını onlara göndermekte, hediyelere de ortak etmektedir.[226] Ayrıca, akşam namazlarından sonra, Ashab'a (radıyallahu anhüm), herkesin imkanı nispetinde Ashab-ı Suffa'dan beraberinde götürerek akşam yemeği vermelerini söyler, Ashab'tan her biri birer, ikişer, üçer kimseyi alarak götürür, geri kalanları da Hz. Peygamber götürürdü. Resulullah'a kalanların bazen on kişiden fazla olduğu belirtilir.[227] Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) bunları yedirip içirdikten sonra beraberinde geceyi geçirebileceklerini de söylerdi.[228]

Bazı rivayetlerde burada kalanların her birine günlük olarak muayyen miktarda hurma tahsis edildiği kaydedilir. Bu miktar rivayetten rivayete fark gösterir.[229] İbn Hacer'in de belirttiği üzere, gelişen maddi şartlara gö-

221 Bak. Fethu'l-Bârî 14,66, 7,407; Heysemî 8,307; Müstedrek 3,18; Hilye 1,337-385, 2, 33, Ebu Bekr İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân. 3,1329.
222 Üsdü'l-Gâbe 3, 529; Heysemî: 10,322-23; Fethu'l-Bârî 14,64; Müstedrek 3,15.
223 Hilye 1,369-70.
224 Bu isimler için Hilye'nin 2. cildine bakılsın .
225 Buhârî, Rikak, 17.
226 Buhârî, Rikak, 17.
227 Fethu'l-Bâri: 14,64, 7,406; Kenzu'l-Ummâl 9,162, Buhârî, Rikak, 17.
228 Müstedrek 3,429-30; İbn Mâce, Mesâcid, 6.
229 Heysemî 10,322-23; Müstedrek 3,15.

re Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) onlara tahsisat bağlamış, bilahare de artırmıştır.[230]

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), Suffa Ashabı'nın iaşelerini te'min için, Mescide hurma salkımı asma tedbirine de baş vurmuştur. İsteyen sadaka olarak bunları asar, acıkanlar da deynekle birer ikişer tane düşürür yerdi.[231] Bir seferinde adi ve kalitesiz hurma salkımı asıldığını gören Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) duruma üzülür ve: *"Keşke daha iyisi asılsaydı"* der.[232] Bu vak'a üzerine şu mealdeki âyet nazil olur: *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın temizlerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan sarf edin. İğrenmeden alamayacağınız pis şeyleri vermeye kalkmayın. Allah'ın müstağni ve hamde layık olduğunu bilin."*[233]

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) Ashab-ı Suffa'ya olan yakın alakasını gösteren rivayet çoktur. Bunlardan bilhassa Hz. Fâtıma ve Hz. Ali ile de alakalı olan bir tanesi burada kayda değer: Bir gün Hz. Fâtıma ve Hz. Ali (radıyallahu anh) çalışmaktan ellerinin kabardığını söyleyerek kendilerine yardımcı olacak bir köle talep ederler. Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) onlara şu cevabı verir: *"Allah'a kasem olsun, size köle veremem. Suffa ehli açlıktan kıvranırken ben onlara infak edecek bir şey bulamıyorum. Köle olsa onu satar bedeliyle, Suffa ehline yiyecek alırımç."*[234] Peygamber'i bu sert ve acı karşılığı vermeye sevk eden gerçekten sıkıntılı günler yaşanmıştır. Resûlullah'ın bütün tedbirlerine rağmen, günlerce yiyecek bir lokma bulamayarak açlığını karnına taş bağlayarak hafifletmeye çalışanlar olmuştur.[235]

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) Cuma hutbesi verirken kendini tutamayarak: *"Ey Allah'ın Resûlü, açlık!"* diye çığlık atanlar,[236] *"Hurma (yemekten bıktık) karınlarımızı yakıyor!"* diye bağıranlar[237] olmuştur. Rivayetler, başta Ebu Hüreyre (radıyallahu anh), birçoklarının açlıktan düşüp bayıldıklarını, yerlerde kıvrandıklarını belirtir. Öyle ki onları gören yabancılar ve bedeviler, bunların delirdiğine hükmederlerdi.[238]

230 Fethu'l-Bâri 14 ,64.
231 Tuhfetu'l-Ahvazî 8,330-331.
232 İbn Mâce, Zekât, 19.
233 Bakara 2 ,267.
234 Fethu'l-Bâri 7, 24.
235 Buhârî, Rikak 17.
236 Üsdü'l-Gâbe 3, 529.
237 Heysemî 10,322-23.
238 Tirmizî, Şehâdât, 39.

Bunlar sadece yiyecekten yana değil, giyecekten yana da yoksuldular. Ebu Hüreyre: *"Ashab-ı Suffa'dan yetmiş zat gördüm. İçlerinde ridası (yani belinden yukarısını örtecek ihramı) olan bir tek kimse yoktu. Ya izar (yani belden aşağıyı örten peştemal) bağlar, yahut boyunlarına bağladıkları bir kisa giyerlerdi..."* der.[239]

Bu ilk İslâm mektebinde talebe olanların mâruz kaldıkları maddî sıkıntıları anlamamızda canlı bir örnek Ebû Hüreyre'dir. Başından geçen bir vak'ayı bize anlatır. Vakanın safahâtını dikkatle, anlayarak tâkip edebilirsek, İslâmın **"mûcize"** olarak ifâde ve izâh edilen ilk devresindeki başarısının sırrını anlayabiliriz.

"Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a kasem ederim ki, açlıktan karnımı yere yapıştırdığım, yine açlıktan karnıma taş bağladığım olurdu. Bir gün Ashâb'ın gelip geçtiği bir yola oturdum. Derken Ebû Bekir geçti. Ona Allah'ın kitabından bir âyet sordum. Bu soruşumun asıl sebebi beni doyurmasını sağlamaktı, hâlimden anlamadı, geçti gitti. Az sonra Ömer uğradı. Ona da Kitâbullah'tan bir âyet sordum. Sormaktan maksadım yine aynı idi. O da halimden anlamayıp geçip gitti. Az sonra Ebu'l-Kasım (aleyhissalâtü vesselâm) bana uğradı. Beni görür görmez tebessüm buyurdu. İçimden geçeni ve yüzümden akanı anlamıştı.

- Ey Ebâ Hırr! dedi.

- Buyur ey Allah'ın Resûlü! Dedim.

- Beni tâkip et!

Dedi ve yürüdü. Ben de peşine düştüm. Evine girdi. Ben de girme izni istedim. İzin verdi. Girdim.

Girince, bir bardak süt buldu.

- Bu süt de nerden? diye sordu.

- Onu falanca sana hediye getirdi! Dediler.

Resûlullah bana dönerek:

- Ebâ Hırr! dedi.

- Git Suffa ehlini bana çağır! dedi.

Ebû Hüreyre, burada Suffa hakkında kısa bir izâhta bulunur: "*Ehl-i Suffa İslâm'ın misâfirleriydiler. Ne âile, ne mal, ne de kimseleri vardı. Resûlullah'a bir sadaka gelince onlara gönderirdi, kendisi bundan az veya çok hiçbir şey almazdı. Hediye gelecek olursa, bundan onlara da gönderir, kendisi de alırdı.*

239 Tecrid-i sarih 2,383.

"Beni Ehl-i Suffa'ya göndermesi hoşuma gitmedi. İçimden: "Bu kadarcık süt için Ehl-i Suffa'yı çağırmak da ne oluyor?, bu süt öncelikle benim hakkım, tek başıma içmeli, biraz kuvvet bulmalı değil miydim?" dedim. Ehl-i Suffa gelince, Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam), bardağı onlara sunmamı emredeceğini de düşününce kendi kendime: "Eyvah, bana hiçbir şey kalmayacak!" diye üzüldüm. Fakat Allah ve Resûlü'nün (aleyhissalatu vesselam) emrine uymaktan başka çârem yoktu.

Suffa'ya gidip (orada olanları) çağırdım. Geldiler, izin isteyip girdiler. Her biri evde yerlerini alıp oturdu. Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) bana:

- Ey Ebâ Hırr! dedi.

- Buyur ey Allah'ın Resûlü! dedim.

- Bardağı al, hepsine ver! dedi.

Kadehi aldım, teker teker onlara vermeye başladım. Her biri alıyor, doyuncaya kadar içiyor, sonra da iâde ediyordu. Ben tekrar öbürüne veriyordum. Bu şekilde hepsine verdim. En sonra da Resûlullah' a (aleyhissalatu vesselam) verdim. Hepsi doymuştu. Resûlullah kadehi aldı ve eline koydu. Bana bakıp tebessüm buyurdu.

- Ebâ Hırr! dedi.

- Buyur ey Allah'ın Resûlü! dedim.

- Ben ve sen kaldık! dedi.

- Doğru söylediniz ey Allah'ın Resûlü! dedim.

- Otur iç! Dedi. Ben de oturdum ve içtim.

- Daha iç! dedi. Biraz daha içtim.

- İç!. İç!. Demeye devam etti. Ben:

- Seni hak üzerine yollayan Zât-ı Zülcelâl'e kasem olsun, hayır, içecek yerim kalmadı artık! Dedim.

- Bardağı şimdi de bana ver! dedi. Ben de verdim. Allah'a hamd edip besmele çektikten sonra geri kalanı da o içti."[240]

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), Ehl-i Suffa'nın başka meseleleriyle de yakînen ilgilenmiştir. Bunların terbiye ve tâlimleriyle de yakînen ilgilenmiştir. Onlar için okuma ve yazma hocaları tâyin ettiğini daha önce belirtmiştik. İlme teşvîk sadedinde alâkasını gösteren bir rivâyet şöyle: Ukbe İbn Âmir el-Cühenî anlatıyor: *"Biz Suffa'da iken, bir gün Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) çıkageldi. Ve:*

240 Buhârî: Rikak, 17.

- Hanginiz, dedi, Bathân ve Akîk mevkilerine gidip günaha girmeden, sıla-i rahmi ihmâl etmeden, en iyisinden iki deve alıp onlara sâhiplenmeyi sever?

Hep bir ağızdan: "Hepimiz severiz ey Allah'ın Resûlü!" dedik.

- Öyleyse, dedi, bilin ki, sizden birinin her gün mescide gidip, Allah'ın kitabından iki âyet öğrenmesi iki deveden, üç âyet öğrenmesi üç deveden daha hayırlıdır." [241]

Rivâyetler Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) sabah namazlarından sonra Suffa'ya geçip, onlarla sohbet ettiğini, onların rüyalarını dinlediğini belirtir.[242]

Resûlullah namaz saatlerinin dışında da zaman zaman buraya uğrayıp, teftişlerde bulunmuştur. Bir keresinde gecenin sonlarına doğru uğrar. Bu uğrayışında yüzükoyun yatmış uyumakta olan Tıhfe İbn Kays'ı ayağıyla dürterek uyandırıp: "*Bu yatıştan Allah gadaba gelir*" der.[243]

Son olarak şunu da belirtelim ki, gerek Dâru'l-Kurrâ'da ve gerekse Suffa mektebinde yetiştirilenler Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) için, ihtiyâç ânında derhal istihdâm edilecek hazır "muallimler ordusu" durumunda idi. Bu husûsu te'yid eden en muknî misâl Bi'r-i Ma'una vakasıdır: Hicretin dördüncü yılında Safer ayında, Medîne'ye gelen Necid halkından Ebû Berâ Âmir İbn Mâlik'e Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) Müslüman olmasını teklîf eder. Ebû Berâ, ne evet, ne de hayır demeksizin: *"Ey Muhammed, Ashâbından, Necid ahâlisine İslâm'ı öğretecek muallimler gönder, onların İslâmî dâvete icâbet edeceklerini ümît ederim"* der. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), Necid ahâlisinin, göndereceği kimselere kötülük yapacağından endişe duyduğunu söyler. Ancak Ebû Berâ: "Onlar benim himayemdedir, kimse dokunamaz" diye garanti verir.

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) bu garantiye güvenerek, *"Müslümanların en hayırlılarından"* yetmiş kişi gönderir. Kurrâdan oldukları belirtilen bu heyet, askerî maksatla yola çıkarılmamıştır. Bu sefere, *Seriyyetü'l-Kurrâ* denmiştir.

Bunlar "muallimler" heyetidir. Ne var ki bu heyet, ihânete uğrayacak, Bi'r-i Maûna isimli mevkide pusuya düşürülerek –bir kişi hâriç- hepsi şehit edilecektir.*

241 Avnu'l-Ma'bûd: 4/328-29.
242 Dârimî: 2/127.
243 Edebü'l-Müfred: s.406; Ebû Davud: Edeb, 103.
* Bak: İbn Hişâm: 3-4, 184 ve devamı; Fethu'l-Bâri: 8/381-395; Müsned: 3/137.

ÖĞRETİCİLER

Hz. Peygamber'in tedrisât işlerinde istihdam ettiği kimseleri profesyonel olanlar ve profesyonel olmayanlar diye iki kısımda incelemek daha uygun olacaktır.

1- Profesyonel Muallimler:

Bunlar sayı itibariyle azdır. Ancak rivâyetler bunların "öğreticilik" vazîfesine tâyin edildiklerini ve devamlı bu işle meşgul olduklarını göstermektedir. Bunlara, muallim-talebe münâsebetlerini ilgilendiren bâzı tâlimatlarda da bulunulmuştur.

Ubâdetu'bnu's- Sâmit: Ubâde, Suffa'ya tâyin edilen muallimlerden biri idi: "Hem Kur'ân ve hem de yazı öğretiyordu."[244] Kendisinden gelen şu rivâyet, vazîfesini icra tarzı husûsunda bir bilgi vereceği için aynen kaydediyoruz: *"Hz. Peygamber (Müslümanların durumu ile) meşgul olurdu. Öyle ki, Medîne'ye bir muhâcir geldiği zaman, onu bizden birine teslîm eder, o da kendisine Kur'ân öğretirdi. Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) yine bir gün bana birisini teslîm etti. Onu evde barındırdım. Akşam yemeklerini de beraber yerdik. Ben ona Kur'ân okuturdum. (Öğrenme işi bitince) âilesinin yanına döndü. Ancak, bana karşı borçlu durumda olduğunu düşünmüş olacak ki, bana bir yay hediye etti. Ben ne böyle kaliteli bir yay, ne de böyle güzel bir hediye görmemiştim .(Hemen kabûl etmeyip), Hz. Peygamber'e geldim ve durumu anlatarak bu hediyeyi alıp almama husûsunda fikrini sordum. Resûlullah (aleyhissalatu vesselam): "Aldığın takdirde bu, boynuna takılmış bir ateş olur" dedi ve almama müsâade etmedi."*[245]

Bu rivâyet, Hz. Peygamber'in, Medîne'ye gelen muhâcirlerin tâlim işleriyle yakînen ilgisini gösterdiği gibi, ehil olan herkesi muallim olarak istihdâm ettiğini, muallimlerin, talebelerini, icâbında evine alarak onlarla teksîfî olarak ilgilendiklerini ve bilhassa öğretim işinin bu safhada parasız olduğunu göstermektedir.

Abdullah İbn Saîd İbni'l-Âs: Rivâyetler Suffa'ya tâyin edilen diğer bir muallimin Abdullah İbn Saîd olduğunu belirtir. Kaynaklarımız, bu zâtın, câhiliyye devrinde okuma-yazma bilen nadir şahıslardan biri olduğunu ve

244 İbn Mâce: Ticâret, 8; Ebû Davud: Büyü', 36; Müsned: 5/315,324.
245 Müsned: 5/324.
246 Üsdü'l-Gâbe: 3/262.

ayrıca güzel yazı yazdığını belirtir. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) buna da *"Medîne'de yazı öğretmeyi emretmiştir."*[246]

Muallim Mirdâs: Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) devrinde "muallimlik" mesleği icra edenlerden biri de Mirdâs'tır. Hakkında fazla malûmat yoktur. İbn Hacer, el-İsâbe'de, ilgili bâbın "el-Kısmu'l-Evvel"inde zikretmesi hasebiyle, sahâbeliği kesindir. Bâzı şahıslarda olduğu üzere, vasfı ismine galebe çalmışa benziyor. Zira kitaplarımız künye, nispet vs. vermeksizin sâdece *"Muallim Mirdâs"* diye zikrederler.

Peygamberimizin (aleyhissalatu vesselam) muallimlik mesleğiyle ilgili olarak ona verdiği tâlimattan son derece mühim olan pedagojik birkaç esas bize ulaşma şansını elde etmiştir:

"Ey Mirdâs! Kur'ân öğretmeye mukabil herhangi (maddî) bir şart koşmaktan ve inceltilmiş ekmek (yufka) almaktan sakın."[247]

"Ey Mirdâs! Üçten fazla vurmaktan sakın. Eğer üçten fazla vurursan Allah kıyâmet günü sana kısas uygular."[248]

Yeri gelmişken, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) tespit ettiği pedagojik esaslardan birini daha kaydedelim: *"Bu ümmetten üç çocuğun tâlimini üzerine alan bir muallim, bunların zengin ve fakirini yanyana müsâvi olarak tâlim etmezse, kıyâmet günü hâinlerle haşr edilir."*[249]

Cübeyr İbn Hayyeti's-Sakafî: Hz. Peygamber'le (aleyhissalatu vesselam), muallimlik vasfı sebebiyle olan münâsebetinden bahsedilmez ise de, Ashâp'tan olan bu zâtın Tâifli ve bir küttâb (ilk mekteb) muallimi olduğu, bilâhare Irak'a gelerek Divân'da kâtiplik yaptığı belirtilir.[250] Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) bu şekilde yazı bilen kimselerden istifâde ettiği bilinmektedir. Binâenaleyh Cübeyr'den de aynı maksatla istifâde etmiş olması uzak ihtimal değildir.

2- Nebevî Pedagojinin Esasları[251]

Meslekten (profesyonel) muallimlerden söz ederken Hz. Peygamber'in bunlara hatırlattığı muallimlikle ilgili, temel düsturları hatırlatmada fayda var. Çünkü, müteakiben Zührî'den hatırlatacağımız rivayette ortaya çıkan

247 El-İsâbe: 3/401.
248 Ahkâmu's-Sığâr: 1/10.
249 İbn Sahnun: s. 356.
250 El-İsâbe:1/225.
251 Bu kısım 1. baskıya ilavedir.

durum, bidayette, İslâm medeniyetinin, en kabiliyetli en hasbî omuzlara tevdi edildiğini ve bunun da dikkat çekeceğimiz Nebevî düsturların bir eseri olduğunu göstermektedir

1- İlm talebinin herkese farz kılınması: Hadîsler, "Her kadın ve erkeğe" diye tasrîh ettiği gibi, talim-terbiye hususlarında "*âilenin bir ferdi*" statüsünde olan hizmetçi ve kölelerin de tâlim ve terbiyelerini vurgulamıştır.[252]

2- Öğretimin meccaniliği: Yukarıda kaydedilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber, farz ilimlerin öğretiminden ücret almayı şiddetle yasaklamıştır. Bu hal, fakir-zengin, hür-köle herkesin farz ilimleri rahatça almalarına imkan tanır ve günümüzde çokça söylendiği halde uygulamasında muvaffak olunamayan *Eğitimdeki fırsat eşitliği prensibi*'nin sanki aynısıdır ve bu, Resulullah döneminde uygulanmıştır.

3- Te'dipte dayağın sınırlanması: Hz. Peygamber, Muallim Mirdâs'a üçe kadar vurmaya cevaz vermiştir. Başka rivayetlerde "baş"a, "yüz"e vurmama, "yaralayıcı" olmama kayıtları ilave edilmiştir. İslâm âlimlerinin bu husustaki tahlilleri *"temyiz yaşına kadar (5-7 yaşları arası)"* dövme yasağı, dayağın cezâî değil, terbiyevî maksatla olması gibi birçok teferruat getirerek, günümüzdeki ifrat ve tefritlerden uzak, farklı bir telakki geliştirmişlerdir. Hemen kaydedelim: "Falaka" kelimesinin sembolize ettiği ölçü dışı dayak kesinlikle Muhammedî sünnette yoktur ve dayağın talim-terbiyedeki menfî sonuçlarından İslâm sorumlu değildir.[253]

4- Ayırım yapılmaması: Bu talim-terbiyenin en mühim meselelerinden biridir. 1959 yılında Birleşmiş Milletler'de benimsenen *Çocuk Hakları Beyannamesi*'nin 1., 7. ve 10. maddelerinde tekrarla temas edilen bir husustur. Hz. Peygamber'in terbiyevî bir mecburiyet olarak muallimlere uygulattığı bu düstur, kölelerden, köylüden, fakirden bile olsa "kâbiliyetlerin inkişafına zemin hazırlamış, en verimli en parlak kabiliyetlerin, "maddî ve mânevî her sahada muhtaç olunan terakkinin asıl motoru olan ilimde irfanda öne geçmelerine, söz sâhibi olmalarına ve insanlığın "*mucize medeniyet*"ini" inşa etmelerine vesîle olmuştur.

252 Ailevî mesuliyet bahsine bakınız.
253 Bu hususta daha geniş bilgi için Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye kitabımız görülmelidir s. 282-94.

Evet İslâm medeniyeti, bu sayede her ırktan ustaların omuzlarında yükselmiş, bir "Arap" veya "Fars", veya "Türk" medeniyeti olarak tavsif edilmekten, algılanmaktan kurtulmuştur.

Bu hususa canlı ve ikna edici delil olmak üzere, Muhammed İbn Şihâb ez- (vefatı Hicrî 124) ile Emevî halifelerinden Abdülmelik İbn Mervan arasında geçen bir konuşmayı hatırlatacağız. Bu örnek daha önce "*Bileni Yükseltme*" bahsinde geçtiği için oraya bakılmalıdır.

3- Profesyonel Olmayan Öğreticiler

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) hem yazı, hem de diğer dinî bilgileri öğretmede istihdam ettiği kimseler, süphesiz yukarıda kaydettiğimiz birkaç isme inhisar etmez. Bu isimler, münhasıran muallimlik icrâ eden, bunun dışında başka vazîfesi olmayan, öğretme işi profesyonel meşguliyet hâline gelmiş olan kimselerdir. Bu sebeple onların bu vasıflarıyla ilgili çokça rivâyet gelmiştir. Ama, bunlar dışında, muallim olarak istihdam edilmiş oldukları belirtilen daha pek çok isimler var. Ayrıca –"mescitler" bahsinde de belirttiğimiz gibi- Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) tarafından tavzîf edilen imamlar, âmiller (kadılar, vergi memurları, idareciler) büyük çoğunluğu ile aynı zamanda muallimdirler. Bunlar gittikleri yerlerde her çeşit öğretimde bulunmuşlardır. Kaynaklarımız bunlardan bahsederken pek çoğunun "*muallimlik*" vasfını belirtir. Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) istihdam politikasından hareketle bütün memurların bu hizmete iştirak etmiş olabileceklerini söylemek bile mümkündür. Biz fazla teferruata girmeden "*öğreticilik*" vazîfesi de ifa etmiş bâzı mühim şahsiyetlerle, bir kısım başka faaliyet kollarını belirtmeye çalışacağız.

a- Muallimlik de Yaptığı Bilinen Şahsiyetler

Muâz İbn Cebel: Ashâb'ın (radiyallahu anhüm ecmaîn) fakîhlerinden olan bu zât Medînelidir. Yazıyı sonradan öğrenmiş olmalıdır. Kur'ân'ı cem edenlerden biridir. Hz. Peygamber, önceleri onu Medîne'de mescit imamı olarak istihdam etmiş, bilâhare (hicri 9. yılda) Yemen'e emîr tayin etmiştir.[254]

254 el-İsâbe: 3/427; Üsdü'l-Gâbe: 5/197.

Taberî'de gelen kayda göre, Yemen'deki vazîfesi bir nev'i müfettişliktir. Zira ifâde şöyle: "Resûlullah (aleyhissalatu vesselam), Muâz İbn Cebel'i (radıyallahu anh) iki belde halkına muallim tâyin etti: Yemen ve Hadramevt". Taberî devamla şu açıklamayı kaydeder: *"Muâz muallimdi. Yemen ve Hadramevt'teki her âmilin (memurun) bölgesinde dolaşırdı..."*[255] Yemenlilere yazdığı mektupta Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) şu açıklamayı kaydeder: *"Ben Muâz'ı size efendi olarak değil, bir kardeş, bir muallim ve Allah'ın emirlerini infaz edici olarak yolladım."*[256]

Ahmed İbn Hanbel'in bir rivâyetinde Hz. Muâz'a Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) Kur'ân öğretmeyi hassaten emretmiştir.[257] Mekke fethedildiği zaman ora halkına fıkıh öğretme vâzifesini de Resûlullah, Muâz'a verip, kendisi Huneyn'e hareket etmiştir.[258] Muâz, bilâhare Hz. Ömer tarafından Filistin'e *"Kur'ân ve fıkıh öğretmek"* üzere gönderilecek ve orada tâuna tutularak Allah'ın rahmetine kavuşacaktır.[259] Amr İbn Mürre[260] ve Ebû Temîm el-Ceyşânî[261] örneklerinde olduğu üzere, Hz. Muâz'dan (radıyallahu anh) Kur'ân ve Fıkıh öğrendiğini ifâde eden sahâbîler onun fiilî muallimliğine şehâdet eder.

Ebû Mûsa el-Eş'arî: Hz. Muâz'la birlikte Kur'ân öğretmek emri ile Yemen'e gönderilenlerden biridir[262]. Kur'ân okuyuşundaki güzelliği ile meşhurdur. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam): "Ebû Mûsa'ya Âl-i Davud'un mizmarlarından bir mizmar verilmiştir" diyerek sesinin güzelliğine olan takdîrlerini ifâde etmiştir. Hz. Ali de (radıyallahu anh) ilmindeki üstünlüğünü takdîr etmiştir. Hz. Ali de (radıyallahu anh) ilmindeki üstünlüğünü takdîr eder[263]. Onun bu mümtaz vasıfları, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ömer tarafından Basra'ya, Hz. Osman tarafından Kûfe'ye âmil tâyin edilişinin sebebini açıklar. Onun tâyini, diğer birçok âmiller gibi sâdece idârecilik için değildi. Yemen'e "Kur'ân tâlimi için" tâyin edildiği tasrîh

255 Taberî: 3/228.
256 Vesâik: 4. baskı, s. 213.
257 Müsned: 4/397.
258 Üsdü'l-Gâbe: 3/556.
259 el-İsâbe:2/269.
260 Üsdü'l-Gâbe: 4/270.
261 A.g.e., 6/40.
262 İstî'âb: 2/372.
263 A.g.e., 6/40.

edildiği gibi, rivâyetler Basra ehline fıkıh ve Kur'ân öğrettiğini sitayişle belirtirler. Keza Kûfe halkı da ondan fıkıh öğrenmiştir.[264]

Übey İbn Kaab: Medînelidir. "*Seyyidü'l-Kurrâ*"dır.Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam): "*Allah, sana Kur'ân okumamı emretti*" diyerek ona husûsan Kur'ân okumuştur. Übey (radıyallahu anh) aynı zamanda fakîhtir ve büyük müftülerden biridir. Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) ilk defa kâtiplik yapanın da Übey olduğu belirtilir.[265] İbn Sa'd, Medîne'ye gelen ihtida heyetlerine Medîne'deki ikametleri sırasında, Übey'in Kur'ân öğrettiğini belirtir.[266]

Ebû'd-Derdâ: Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde Kur'ân'ı tam olarak hıfzedenlerden biridir. Akıllı, fakîh ve hakîm bir kişi olduğu belirtilir (radıyallahü anh). Mesrûk, onu Ashâb'ın altı fakîhinden biri addeder (diğerleri Hz. Ali, Hz. -er, Hz. İbn Mes'ûd, Hz. Muâz, Hz. Zeyd İbn Sâbit'tir (radıyallahü anhüm ecmaîn). Hz. Peygamber onun hakkında "*Ümmetimin hakîmidir*" diyerek iltifatta bulunmuştur.[267] Hz. Ömer, Ebû'd-Derdâ'yı Şam kadısı yapacaktır[268]

Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh: Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam), hîn-i hâcette muallimlik vazîfesi verdiği kimselerden birinin Ebû Ubeyde olduğu anlaşılmaktadır. Zira kendisinden "*öğretimi (tâlim) güzel yapacak*" bir muallim talep eden Ebû Sa'lebe el-Huşenî'yi Ebû Ubeyde'ye teslim ederek: *"Seni, sana tâlim ve edebini güzel yapacak birine teslîm ettim"* der.[269] Keza Hz. Peygamber'le bîat yapan Yemen heyeti de: *"Bize Sünnet ve dini öğretecek birini gönder*" talebinde bulununca, "*Bu ümmetin emîni"* diye iltifatta bulunduğu Ebû Ubeyde'yi gönderir.[270]

Hâlid İbn Saîd İbni'l-Âs: Daha önce *Suffa muallimi* olarak ismi geçen Abdullah İbn Saîd'in kardeşidir. İslâm'ın bidâyetinde Mekke'de yazı bilenler listesinde adı geçen Hâlid'i (radıyallahu anh) Resûlullah'ın öğretim işlerinde mûtat olarak istihdam etmiş olacağına en iyi delil, İslâm'a geçen

264 İsâbe: 2/359-360.
265 el-İsâbe: 1/19.
266 İbn Sa'd: 1/316-17, 345. Keza bak: Vâkıdî: 3/968-969.
267 Üsdü'l-Gâbe: 4/319; 6/97.
268 İstî'âb: 4/59.
269 Kenzu'l-Ummâl: 13/615.
270 Müsned: 2/146, 175, 212, 286.

Tâifli kölelerden birinin "bakım ve tâlimini" yapmak üzere kendisine teslîm edilmiş olması[271] ve ayrıca San'a'ya âmil tâyin edilmesidir.[272]

Amr İbn Saîd İbni'l-Âs: Yukarda ismi geçen Hâlid'in kardeşidir. Bunun câhiliyye derinde yazı bilenler arasında ismi geçmiyor ise de, Mekkeli asîl bir âileden olmasından başka diğer üç kardeşinin "*yazı bilenler*" meyânında zikredilmesi bunun da Müslüman olmazdan önce yazı bildiğini gösterir. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), *bakım ve tâlim'i* için Tâifli bir köleyi de Amr'a teslîm etmiştir.[273]

Sa'd İbn Übâde: Sehâvet ve ikrâmıyla meşhur olan Sa'd Hazrec kabîlesinin reisidir. Câhiliyye devrinde yazı bilen Medînelilerdendir.[274] *Bakım ve tâlim* için Tâifli kölelerden Sa'd'a da teslîm edilenler olmuştur.[275]

Osman İbn Affan: Câhiliyye devrinde yazı bilen Mekkelilerdendir. Muallim olarak istihdam edildiğinin mevsûk delili Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) İslâm'a geçen Tâifli kölelerden "*bakım ve tâlim*"i için Hz. Osman'a da teslîm edilmiş olmasıdır.[276]

Ebân İbn Saîd İbni'l-Âsî: Mekke'nin ileri gelen, nüfuzlu bir âilesinden olan bu zât, *"Kur'ân öğrenmesi için"* kendisine mübtedî teslîm edilenlerden biridir.[277] Zeyd İbn Sâbit'e Kur'ân imlâ etmek üzere Hz. Osman (radıyallahu anh) tarafından tavzîf edildiği belirtilen[278] Ebân'ın, İslâm geldiği zaman Mekke'de yazıyı bilenler arasında zikri geçmiş olması[279] mevzûmuz açısından mânidârdır.

Amr İbn Hazm: Yemenli Benî'l-Hâris kabîlesine âmil olarak gönderilen Amr da burada zikre değer. Zira, Amr'ın tâyini sâdece vergi toplamaya râci olmayıp, aynı zamanda onlara dini anlatmak, Kur'ân ve Sünnet'i ve İslâm'ın meâlimini (haram ve helâlin sınırlarını) öğretmek içindir. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) yola çıkarken, Amr'a (radıyallahu anh) uzun bir tâlimatnâme vermiştir. Burada yer alan meselelerden bir kısmı öğretimle alâkalıdır.[280] Amr İbn Hazm'ın tâyini onuncu hicrî yılda ve

271 Vâkidî: 3/932.
272 Üsdü'l-Gâbe: 2/98.
273 Vâkıdî: 3/932.
274 Fütûhu'l-Büldân: s. 663.
275 Vâkıdî: 3/932.
276 Vâkıdî: 3/932.
277 el-İsâbe: 3/633.
278 el-İsâbe: 1/14.
279 Füthû'l-Büldân: s. 661.
280 Vesâik: s. 174.

buraların Hâlid İbn Velîd tarafından fethini müteâkip onların İslâm'a girişlerinden sonra olmuştur.[281]

Alâ İbnu'l-Hadramî: Aslen *Hadramevt*li olan Alâ'yı, Aleyhissalatu vesselam , *"zekât toplamak ve İslâm'ı öğretmek"* üzere Bahreyn'e vâli tâyin etmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (radıyallahü anhümâ) zamanında da yerinde kalmıştır ve vâli iken orada ölmüştür.[282]

Üseyd İbn Hudayr: Câhiliyye devrinde yazı bilen az sayıdaki Medînelilerarasında ismi geçen Üseyd'in (radıyallahu anh) muallim olarak istihdâm edildiğini açık şekilde ifâde eden bir rivâyet İbrahim İbn Câbir'le ilgili olarak gelir. Müslüman olan Tâifli kölelerden İbrahim İbn Câbir, "*bakım ve tâlimi için*" Üseyd'e teslîm edilir.[283]

Râfi İbn Mâlik: Hazreç'den ilk Müslüman olan kimsedir. Kalkaşandî'nin kaydettiği, yazı bilen Medîneliler listesinde yer alır.[284] Birinci Akabe bîatına katılmıştır. Bu ilk karşılaşmada Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) kendisine on yıl boyunca inmiş bulunan âyetlerin tamamını ihtiva eden yazılı bir nüsha vermiştir. Râfi bunlarla Medîne'ye dönünce kavmini toplayıp onlara bunu okumuştur. Sûre-i Yûsuf'u da Medîne'ye ilk defa Râfi getirmiştir.[285]

Mus'ab İbn Umeyr: Birinci Akabe bîatından sonra, bîata katılan 12 kişilik Medîneli *Ensâr*la birlikte *"onlara Kur'ân okumak, İslâm'ı öğretmek ve dinde onları fakîh (bilgili) kılmak üzere"* Medîne'ye gönderilir. Es'ad İbn Zürâre'nin yanında misâfir olan Mus'ab, İslâm'ın Medîne'de yayılmasında büyük hizmette bulunmuştur. Vazîfesi, bilhassa Kur'ân okumak olduğu için kendisine *Kâri* veya *Mukri* denmiştir.[286] Yazı bildiği veya Medîne'de yazı da öğrettiği husûsunda sarâhat yok ise de üzerine aldığı vazîfe icâbı bilmesi gerektiği ve yazı da öğrettiği söylenebilir. Mus'ab'ın eliyle İslâm'a girdiği belirtilen Sa'd İbn Muâz ve Üseyd İbn Hudayr[287] Medîne'nin ileri gelenleridir ve yazı bilen ve muallim olarak istihdam edilenler arasında isimleri geçer.

---

281 İstî'âb: 2/517.
282 İbn Sa'd: 1/351; Üsdü'l-Gâbe: 4/74; el-İsâbe: 2/497-98.
283 Vâkıdî: 3/932; el-İsâbe: 1/15.
284 Kalkaşandî: 3/11.
285 el-İsâbe: 1/499.
286 El-İsâbe: 3/421; Üsdü'l-Gâbe: 5/181-182.
287 Üsdü'l-Gâbe: 5/182.

Abdullah İbn Mes'ûd: Altıncı Müslüman olarak, tâ bidâyetlerde İslâm'a giren ve ilk defa Kur'ân'ı kâfirlere karşı açıktan açığa okuma şerefine eren İbn Mes'ûd'u (radıyallahu anh) Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) daha ilk yıllarda: *"Sen muallem (tahsil ve terbiye görmüş, bilgili) bir gençsin"* diye takdîr ettiğini görürüz.[288] Hz. Ömer İbn Mes'ûd'u, "*tâlimde insanların en mülâyimi (erfak tâlimen)*" olarak tavsîf le Kûfe'ye "*muallim ve vezîr*" olarak tâyin eder.[289] Bu "*muallem*" muallimin Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) tarafından da tâlimde istihdam edilmiş olması kesindir.

Münzir İbn Amr: Câhiliyye devrinde yazıyı bilen nâdir Medînelilerden biri olduğu belirtilen[290] Münzir'i (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) Necid'e muallim olarak göndermiştir.[291]

Abdullah İbn Ümmi Mektûm: Mus'ab İbn Umeyr'le birlikte Medîne'ye gelmiştir. İkisi birlikte halka *"Kur'ân okutmuşlardır."*[292]

Şifa Bintu Abdillah: Bu sahâbîye hanım, çok yönlü bir kadındır. Hz. Peygamber'in onu ümmühâtu'l-mü'minînden *Hz. Hafsa*'nın (radıyallahü anhünne) yazı öğrenmesinde muallime olarak istihdam ettiğini "*Ailevî mesuliyet*" bahsinde belirtmiş ve bu yüce sahâbîye hakkında malumat sunmuştuk. Aynı bilgileri burada tekrar etmeden, -bir kısım hanımların yazı öğreniminde bu ve başka hanımların da istihdam edilmiş olma ihtimalini hatırlatmak üzere, burada Şifa'nın yad edilmesini gerekli gördüğümüzü belirtmek isteriz.

Muallimler Hazır Kuvveti mi?

Yukarıda temas edildiği üzere Tâif kuşatması sırasında Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam): *"Kaleyi terk ederek bize katılan köleler hürdür"* diye ilân ettirmesi üzerine Tâif'i terk ederek Müslümanlar safına katılan on küsûr köleyi Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) *"hem geçimlerini karşılamak ve hem de Kur'ân ve Sünnet öğretmek"* üzere bir kısım Müslümanlara teslîm eder. Hürriyeti bağışlanan bu kölelerin teslîm edildiği kimseleri yakından tanıyınca şu durumu tespît etmekteyiz: Bunlar, belirtildiği üzere, bir tanesi hâriç, hepsi yazı bildiklerine dâir haklarında

288 el-İsâbe: 2/369.
289 Üsdü'l-Gâbe: 3/388-389.
290 Kalkaşandî: 3/11; Üsdü'l-Gâbe: 5/269.
291 Üsdü'l-Gâbe: 5/269.
292 İbn Sa'd: 4/206.

rivâyet gelmiş olan ve "muallim" olarak başka fırsatlarda da istihdam edilmiş bulunan kimselerdir. Bu durumdan hareketle, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam), yazı bilen kimseleri ihtiyaç zuhurunda *"Tâlîm işlerinde"* istihdam etmek üzere önceden yetiştirilmiş, bir nev'i "hazır kuvvet" şeklinde müheyya tuttuğu neticesine varılabilir. Mevzûbahis olan hâdisede ismi geçenler şunlardır: Amr İbn Saîd, Osmân İbn Affân, Sa'd İbn Ubâde, Üseyd İbnu'l-Hudayr.[293]

b- Bedir Esirleri

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) okuma-yazma seferberliğinden söz ederken kaydedilmesi gereken mühim vakalardan biri, Bedir esirleri arasında yazı bilenlerden bu maksatla istifâde edilmiş olmasıdır. O zaman bir esirin kurtuluş fidyesi dört bin dirhemdir.[294] Parası olmayan okur-yazar her bir esire on çocuk verilir ve bunların yazı öğrenmeleri *fidye-i necat* (esâretten kurtuluş bedeli) yapılır.[295] Buradan, bir çocuğun yazı öğrenmesi için takdîr edilen ücret hakkında bir bilgi edinilebilir ki dört yüz dirhemdir.[296]

Kaynaklarımız kaç esirin bu maksatla tavzîf edildiği, bu çocukların teker teker mi, topluca mı, evlerde mi, mescitte –veya bâzılarının tahmîn ettiği şekilde *küttâb*larda mı- öğretime tâbi tutulduğu, bu işin âzami veya asgarî ne kadar sürdürdüğü hakkında teferruat bildirmezler. Şu kadar var ki, Ahmed İbn Hanbel'de söyle bir rivâyet yer alır***: "Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) Bedir esirlerinden fidye-i necat ödeyemeyenlerin fidyesini Ensâr çocuklarına yazı öğretmek kıldı. Bir gün bir çocuk ağlayarak babasına geldi. Babası: "Niye ağlıyorsun?" diye sorunca: "Muallim beni dövdü" dedi. Babası: "Habîs herif, Bedir'in intikamını alıyor. Vallahi bir daha ona gitmeyeceksin" dedi."***[297]

Bu hadîsten, tedrîsâtın topluca evden hariç bir yerde yapıldığı söylenebilir kanaatindeyiz. Zira *"bir daha ona gitmeyeceksin"* denmektedir.

293 Vâkıdî: 3/931-32.
294 Vâkıdî: 1/139, 140, 141; İbn Sa'd: 2/22.
295 İbn Sa'd: 2/22.
296 "O devirde bir gömlek 2-3 dirhem, bir şalvar 3-4 dirhem, bir takım Necrânî elbise 40 dirhem, bir belediye memurunun günlük ücreti 2 dirhem, bir koyun fiyatı 6-12 dirhemdi" (Kaynaklar ve faydalı bilgi için İslâm'da Çocuk Hakları adlı eserimiz görülsün, s. 63-64).
297 Müsned: 1/247.

Bedir esirlerinden bâzılarının, muallim olarak, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) tarafından istihdam edilmiş olması, ilmi tahsîl meselesinde Müslümanlara kıyâmete kadar ışık tutacak bir telâkkî kazandırmıştır: *İlim, her bilenden alınabilir, müşrik bile olsa.*[298] Böylece bu sünnet, *"İlim mü'minin yitiğidir, nerde bulursa almalıdır"* hadîsini tamamlamakta ve buna "her kimde bulunursa almalıdır" mânâsını da ilâve etmektedir.

Resûlullah'ın bu çeşit teşvîk ve fiilî örnekleri arkadan gelen nesilleri ilim öğrenmekte son derece cesur kılmış olmalıdır. Nitekim Sa'd İbn Ebî Vakkâs'ın –Irak'tan[299]- *Cufeyne* adında müşrik bir muallimi Medîne'ye getirdiğini ve orada halka kitâbet (yazı) öğrettiğini kaynaklarımız belirtir.[300]

c- Askeri Komutanlar

Taşra halkını yetiştirmek üzere hizmet verenler sâdece bu maksatla gönderilen muallimler veya vâliler veya vergi memurları değildir. Bâzen askerî komutanların da öğretim hizmetine iştirâk ettikleri görülmektedir. Nitekim Hâlid İbn Velîd (radıyallahu anh), Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) yazdığı mektupta, Benî'l-Hâris'i İslâm'a davet ettiğini, onların da harb etmeden İslâm'ı kabûl ettiğini belirttikten sonra ilâve eder: *"Aralarında ikâmet ediyorum. Onlara Allah'ın emrettiklerini emrediyor, nehy ettiklerinden nehy ediyorum. Resûlullah'ın mektubu gelinceye kadar İslâm'ın meâlimini (haram ve helâlin sınırlarını) ve Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) Sünnetini öğreteceğim."*[301]

d- Âmiller

Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) devrinde devletçe tâyin edilen memurlara "âmil" denmektedir. İslâm'ın bidâyetinde, bilhassa taşraya gönderilen memurlar, çoğu kere çeşitli vazîfeleri ifâ ederlerdi: İdâre, kaza (kadılık), öğretim ve zekât toplayıp dağıtma gibi. Bu sebeple bu memurların bâzen "*vali*", bâzen "*kadı*" bâzen da "*zekât tahsîldarı*" veya "muallim" ola-

298 Kaabisî'nin ifâde ettiği kerâhet (s. 48-49), daha ziyâde dinle ilgili ilimlere bakar ve hem de normal şartlar için ifâde edilmiştir. Günümüzde olduğu üzere ve bilhassa fennî ilimlerde ruhsat esas olmalıdır.
299 Kâbisî: s. 46/47.
300 Üsdü'l-Gâbe: 3/527-28.
301 Vesâik: s. 131.

rak tavsîflerine rastlanabilir. Hepsi de doğrudur. Bu sebeple kelimeyi aynen muhafazayı uygun bulduk.

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), *âmil* seçerken çok titiz davranmıştır. "*Beni âmil tâyin et*" diye mürâcaatta bulunan bir kısım heveslileri bâzen: *"Biz işlerimize onu talep edeni tâyin etmeyiz,"*[302] bâzen: *"Memurluk bir emânettir, hakkı verilmezse kıyâmet günü rüsvaylık ve pişmanlıktır,"*[303] bâzen: *"Sakın bizzat isteme, verildiği takdirde yardımcısız kalırsın, sen istemeden verilirse yardım görürsün,"*[304] bâzen "*Memur olmadan ölürsen kurtuluşa erdin demektir,"*[305] *"Benim nazarımda hıyânette en ileri olanınız memurluk talep edeninizdir"*[306] diyerek hep reddetmiştir. Bu mevzûda pek çok rivâyet mevcuttur. Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) bu titizliğinin mühim sebeplerinden biri de, şüphesiz, memurluğun çok yönlü oluşudur. Birçok fonksiyonun birlikte başarıyla ifâsı, elbette ki kişide mümtaz vasıfların bulunmasını gerektirecektir.

Hz. Peygamber devrinin şartlarını ve Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) bu şartlar muvâcehesindeki titizliğini belirttikten sonra, hepsi hakkında yeterli açıklıkta rivâyet olmasa bile, en azından bildiğini ve gittikleri yerlerde tâlim işleriyle de meşgul olduklarını söyleyebiliriz. Şu halde Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) tâlim politikasından bahseden böyle bir çalışmada, Resûlullah'ın memurlarını ismen kaydetmek faydadan hâli değildir. Yukarıda birer iki¥r satır mâlûmat derç ederek zikrettiklerimiz dışında tarihçi Belâzurî şu isimleri de kaydeder ve vazîfe yerlerini belirtir:

Ziyâd İbn Lebîd (Hadramevt), el-Muhâcir İbn Ebî Umeyye (Kinde), Attâb İbn Esîd (Mekke), Ebû Süfyan İbn Harb (Necrân), Huzeyfe (Debâ), Ebû Zeyd el-Ensârî (Umman), Yezîd İbn Ebî Süfyan (Necrân), Amr İbn Süleym er-Rezakî (Kinde, Hadramevt), Avf İbn Mâlik (Necran), Abbâd İbn Hâbis (Benî Dârim), ez-Zibrikan Husayn İbn Bedr (Benî Avf), Mâlik İbn Nüveyre (Benî Yerbû'), Adiyy İbn Hâtim (Tayy, Esed), Uyeyne İbn Hısn (Benî Fezâre), Hâris İbn Avf (Benî Mürre), Nu-

302 Buhârî: İcâre, 1.
303 Müslim, İmâre, 16-17.
304 Buhârî: Ahkâm, 5, 6.
305 Ebû Davud: Harac, 5.
306 Ebû Davud: Harac, 2. Memuriyet üzerine gelen hadîsleri Anarşi adlı kitabımızda genişçe açıkladık (s. 189-200).

aym İbn Mes'ûd el-Eşca'î (Eşca' İbn Bağîz, Benî Amr İbn Bağîz), Mâlik İbn Avf en-Nasrî (Hevâzin), Abbâs İbn Mirdâs (Benî Süleym), Âmir İbn Mâlik İbn-i Ca'fer (Benî Âmir), el-A'cem İbn Süfyân (Uzre, Selâmân, Beliyy, Kelb), Abdurrahman İbn Avf az-Zührî (Kelb), Büreyde İbnu'l-Husayb el-Eslemî (Eslem, Gıfâr, Cüheyne), Ka'b İbn Mâlik el-A'cem İbn Süfyân (Eslem, Gıfâr, Cüheyne), Ebû Ubeyde İbn'l-Cerrâh (Müzeyne, Hüzeyl, Kinâne), ed-Dahhâk İbn Süfyân el-Kilâbî (Benî Kilâb), Kurre İbn Hübeyre el-Kuşeyrî (Benî Kuşeyr), Sâlif İbn Osmân İbn Muattıb (et-Tâif, el-Ahlâf), Ali İbn Ebî Tâlib (Yemen).[307]

e- Hâfızlar

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde muallim olarak hizmet verenler meyânında hâfızları da zikretmek mümkündür. Zira *"hâfız"* olduğu belirtilen isimlerin hemen hemen tamamı, aynı zamanda *"muallim"* olarak yukarıda haklarında mâlûmat sunduğumuz kimselerdir. Sözgelimi, Beyhakî, Ensâr'ın hâfızlarını zikrederken bunların altı kişi olduğunu söyler ve şu isimleri sayar: *Übey İbn Ka'b, Zeyd İbn Sâbit, Ebû Zeyd, Muâz İbn Cebel, Ebû'd-Derdâ, Sa'd İbn Ubâde*.[308]

Âlimlerimiz hâfızların sayısı üzerine gelen rivâyetlerin kesin rakam ifâde etmeyeceğini belirterek rakamlara tekabül eden isimler dışında pek çok hâfızın olduğunu söyler. Sözgelimi, Dört halîfe'nin, Talhâ, Sa'd, İbn Mes'ûd, Huzeyfe, Sâlim, Ebû Hüreyre, Abdullah İbn Sâib, Dört Abdullahlar, gibi daha nicelerinin hâfız olduklarına dair rivâyetler kaydederler. Muayyen sayıda hâfızdan söz eden Enes'in (radıyallahu anh) sözü çeşitli şekillerde tevil edilir. Bunlardan birine göre, muayyen sayıdaki kişiler (ki bunlar Übeyy, Muâz, Ebû Zeyd, Zeyd İbn Sâbit'tir (radıyallahü anhüm) Kur'ân'ı bütün vücûhuyla ezberlemiş olabilirler.[309]

Kur'ân'ı Resulullah (aleyhissalatu vesselam) devrinde cem edip ezberleyenler meyânında kadın olarak, Hz. Âişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme'den (radıyallahü anhünne) ayrı olarak *Ümmü Varaka* adında bir kadının daha ismi geçmektedir (radıyallahü anhâ)[310] İbn Sa'd'ın kaydına göre

---

307 Ensâbu'l-Eşrâf: s. 529-31.
308 İtkân: 1/72. Keza bak: Üsdü'l-Gâbe: 5/67 (Bir isim değişir).
309 İtkan: 1/70-71; Kettânî: 1/44-45.
310 İtkân: 1/72.

Aleyhissalatu vesselam, *Ümmü Varaka'yı* kendi ev halkına[311] imam tâyin eder**.** *Ümmü Varaka'*nın bir de müezzini mevcuttur. Bu hâfıza hanım, kölesi tarafından şehît edilinceye kadar imamlık yapar.[312] Ümmü Varaka'nın da, daha önce zikri geçen Şifâ hanım (radiyallahu anhüma) gibi, muallimlik de yapmış olması ihtimalden uzak değildir.

MUALLİMLERİN İTİBAR ve MUHTAİYETİ

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) zamanında muallimlik vasıf ve hizmetiyle temâyüz eden fakîh sahâbîler Resûlullah'ın irtihalinden sonra aynı öğretim vazîfesinde istihdam edilmişler, bilhassa İslâm'a dahil edilen yeni bölgelere gönderilerek buralarda yaşayan ahâlinin İslâmlaşmalarında istihdam edilmişlerdir. Sözgelimi, Hz. Ömer *"halka fıkıh öğretmek üzere"* başta Abdullah İbn Mugaffel olmak üzere on kişiyi birden **"***muallim***"** olarak Basra'ya gönderir.[313] Keza, yine Hz. Ömer, Filistin vâlisi Yezîd İbn Ebî Süfyân'ın: "Şam ehlinin, kendilerine Kur'ân ve Fıkıh öğretecek kimselere ihtiyâç duyduğunu" yazması üzerine de Muâz İbn Cebel, Ubâdetu'bnu's-Sâmit ve Ebû'd-Derdâ'yı Filistin'e göndermiştir.[314] Ubâde, Humus'ta, Ebû'd-Derdâ Şam'da, Muâz da Filistin'de vazîfe yaparlar. Bir müddet sonra Ubâde Filistin'e geçer.[315]

Hz. Ubâde ile Hz. Muâviye (radıyallahü anhümâ) arasında geçen bir vak'a, muallimlerin merkez nazarındaki itibar ve değerini göstermek için burada zikre değer. Vak'a hakkında verilen bilgiye göre, aralarında çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle Hz. Muâviye, Hz. Ubâde'ye karşı çok kaba bir dil kullanır. Bölgenin vâlisi bulunan Hz. Muâviye'ye kırılan Ubâde: "Seninle aynı yerde ebediyen ikâmet etmeyeceğim" diyerek Medîne'ye geri döner. Hz. Ömer duruma muttali olunca Ubâde'ye: **"***Hemen yerine dön, senin ve senin gibilerin bulunmadığı bir yeri Allah yok etsin***"** diyerek onun

311 "Ev" diye tercüme ettiğimiz kelimenin aslı "dâr"dır. Dâr Arabçada yakın akrabaların oturduğu ve birbirine bitişik, müşterek bir avluya açılan evler gurubuna denir. Bir nevi mahalle demek oluyor. Hadîslerde bu kelime, "ev" mânâsında geldiği gibi "kabile" veya kabilenin ikâmet ettiği "mahal" mânâsında da gelmiştir (en-Nihâye: 2/139; Lisânu'l-Arab: 4/298).

312 İbn Sa'd: 8/457.

313 Üsdü'l-Gâbe: 3/399; el-İsâbe: 2/372.

314 el-İsâbe: 2/269.

315 Üsdü'l-Gâbe: 3/160.

gönlünü hoş ettiği gibi Hz. Muâviye'ye de: *"Ubâde üzerinde hiçbir âmirlik hakkın yoktur"* diye yazar.[316] Bu hâdise, bize İslâm tarihinde ilk ilmî muhtâriyet örneği olmaktadır.

TÂLİM VAZÎFESİNİN AYRILMASI

Bilhassa Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde olmak üzere, bidâyetlerde, vergi toplama, kaza, idâre ve hattâ tâlîm gibi vazîfeler aynı şahıslarda toplanıyordu. Hz. Muâz misâlinde olduğu gibi, bir bölgeye gönderildiği zaman orada her çeşit hizmeti görüyordu. Bu durumun daha ziyâde yetişkin eleman azlığından ileri geldiği söylenebilir. İslâm devletinin her bir ihtisas sâhası için istihdam edebileceği insan potansiyeli arttıkça tâyinler artmış, vazîfeler ayrılmıştır. Buna en güzel misâl Hz. Ömer'in tatbîkatıdır. Hz. Ömer (radıyallahu anh) Kûfe'ye Ammâr'ı *"emir"* olarak tâyin ederken, Abdullah İbn Mes'ûd'u da *"vezir ve muallim"* olarak tâyin etmiştir.[317]

İLMÎ SEFERBERLİĞİN NETÎCESİ: MÜESSESELER MEDENİYETİ

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) açtığı bu okuma- yazma seferberliği sonunda okuma yazma bilenlerin sayısı ne oldu? Medîne ve Mekke'de yazı öğrenenler yüzde kaçı buldu? Erkek ve kadınlardan kimler yazı öğrendi? Bu meselede bedevîler nasıl bir seviyeye ulaştı? Vs. bu hususlar üzerine bilinen ve mütedâvil kitaplarda teferruata rastlayamayız.

Buradaki sükut ve kapalılık çeşitli sebeplerden ileri gelebilir. Sözgelimi:

1- Okuma-yazma meselesi o derece halledilmiş, bilenlerin nispeti o kadar yükselmişti ki, câhiliyye devrinde veya İslâm'ın bidâyetlerinde olduğu gibi bilmek değil, bilmemek istisnâî durumları teşkîl etmiştir. Herkesin bilmesi normaldir. Bunu yazmak gereksizdir. Meselâ, Sakîf heyeti içerisinde, yaşça en küçük olmasına rağmen *"İslâm'ı öğrenmekte en hırslı ve Kur'ân bilgisinde en ileri"* olması sebebiyle Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesse-

316 Üsdü'l-Gâbe: 3/160.
317 Üsdü'l-Gâbe: 4/134.

lam) tarafından heyete imam ve reis tâyin edilen Osman İbn Ebî'l-Âs, bilâhare, Hz. Ömer (radıyallahu anh) tarafında Ummân ve Bahreyn'e vâli tâyin edilir.[318] Ama hiçbir kaynak bu zâtın yazı öğrendiğini mevzûbahis etmez. Ancak, bilhassa her şeyin yazışmaya dayandığı, devlet divânlarının tutulmaya başlandığı Hz. Ömer (radıyallahu anh) devrinde vâlilerin yazı bilmeyeceği zor kabul edilecek bir durumdur. Keza, Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) tarafından 17 yaşlarında iken[319] Necrân'a vali olarak gönderildiği, üstelik eline ferâiz, zekât, diyet, tâlim vs. ile alâkalı bir çok teferruatı ihtiva eden uzunca bir de mektup verildiği belirtilen Amr İbn Hazm'ın yazı bilip, bilmediği, ne zaman nasıl öğrendiği vs. hiç mevzubahs edilmez.[320]

Bu kapalı durum ne berikinin, ne ötekinin yazıyı bilmediği mânâsına gelmemelidir.

Öte yandan yazı bildiklerine dâir tasrihât gelenlerin daha ziyâde câhiliyye devrinde bilenler ve de Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) husûsî alâkasıyla ilk öğrenenler olduğu da göz önüne alınmalıdır.

Bu iki husûs nazar-ı dikkate alınacak olursa, başlatılmış bulunan ve sadedinde olduğumuz okuma-yazma seferberliği sonunda, kısa zamanda büyük mesâfe alınmış, yazı bilmek normal durum olmuş, şahıslar söz konusu edilirken *"yazı da biliyordu"* diye ayrıca dikkat çekmeyi gerektiren *"istisnâî bir durum"* olmaktan çıkmış bulunduğu anlaşılır.

Müteâkiben kaydedeceğimiz diğer iki ihtimâle nazaran bu ihtimâlin gerçeğe daha yakın olduğunu ifâde eden oldukça muknî bir durum da Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) istihdâm ettiği kâtiplerdir. Kaynaklarımız, ismen belirterek bunların kırkı aştığını gösterir.[321] Tamamının 17 kadar olduğu belirtilen ve yazı bilen Mekkelilerin hepsi kâtiplik yapmış olsa bile geride pek çok kimsenin yazıyı sonradan öğrendiği anlaşılmaktadır. Bunlardan bir ikisi dışında, nasıl, nerde, kimden, ne zaman yazı öğrendikleri hakkında bilgi verilmez.

2-Zayıf bir ihtimal olarak bu husûsa temas eden kitapların yazılmış ve fakat zamanla kaybolması da mümkündür. Târih boyunca başta Hülâgu ve Endülüs olmak üzere pek çok felâketler, yangınlar, zelzeleler, sel bas-

318 Üsdü'l-Gâbe: 3/580.
319 Üsdü'l-Gâbe: 4/214.
320 el-İsâbe: 2/532 (Bu mektubun metni Ebû Davud, Nesâî, İbn Mâce'de mevcuttur).
321 Bak. Kettânî: Terâtîb, 1/114-117.

kınları milyonlarca eserlerin heba olmasına sebep olmuştur. Bize intikal eden eserler, ehemmiyetlerine binâen çokça istinsah edilmiş, her tarafa kısa zamanda yayılma imkânı bulmuş olan şöhret-şiâr kitaplardır. Sözgelimi mezhep imamlarının telifâtı meşhur hadîs mecmuâları, bir kısım meşhurların tefsîrleri gibi. İçtimâiyât veya târihle ilgili bir eserle fıkıh, hadîs veya tefsîr sâhasına giren bir eserin istinsah edilme şansları farklıdır. Birincinin birkaç nüsha hâlinde, daha ziyâde merkezî yerlerde muhâfaza edilme şansına mukâbil, diğerleri en ücra kasabalara ve hattâ köylere kadar giderek, ana merkezlerin sıkça mâruz kaldığı istîlâ, yağma, yangın tehlikelerinden mâsun kalma şansları vardır. Günümüze intikal eden eserler bu nokta-i nazardan değerlendirilmeye tâbi tutulacak olsa bâzı enteresan netîcelere varılabilir.

3- Daha da zayıf bir ihtimalle, bu çeşit bilgileri muhtevî kitapların kütüphanelerde, kendilerine uzanacak himmet ellerini bekler vaziyette mevcut olması da mümkündür.

Her şeye rağmen, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) bu okuma-yazma seferberliğinin netîcelerini, rakamlara dayanmaksızın, daha umumî hatlarla, daha bâriz, daha maddî ve müşekkel işâret taşlarıyla (menâr) gösterebiliriz.

Bu faaliyet, "mûcize" kelimesiyle ifâde edilen bir başarıya ulaşmıştır. Kelimenin tam mânâsıyla müstakil, orijinal bir İslâm medeniyeti ortaya çıkmıştır. Bu medeniyet sâdece askerî veya siyâsî veya iktisadî üstünlüğe dayanan bir başarı değildir. Bir medeniyetin istinat ettiği her sâhada üstünlük ve orijinallik vardır: Askerî, siyâsî, iktisâdî, ilmî, felsefî, tefekkürî, dinî, ahlâkî, insânî vs. İslâm medeniyeti her şeyden önce müesseseler medeniyetidir. Daha ilk asırda, o zamanın iki süper devleti olan İran ve Bizans'a askerî bakımdan galebe çalarak Doğu'da Çin'den, Batı'da Endülüs'e dayanan, cihan imparatorluğunu kurarak siyâsî üstünlüğü elde etmekle yetinmemiş, ilmî üstünlüğü sağlamak için de tedbîrler almıştır:

Bu cümleden olarak Yunan ve Hint klâsiklerini Arabçaya tercümeye başlamış Kûfe, Basra ve Bağdat ilim mekteplerini açarak buraları her çeşit araştırmaların merkezi olacak şekilde teçhize başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in *"Bilenlerin üstün olduğu"* prensibini haber veren âyeti, o devirde kısa zamanda siyâsî üstünlüğü elde eden Müslümanların *"ilimde de üstünlük"* kazandığına şehâdet eder.

Kendisine hayat rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm'de mülk ve saltanatın ilimle kuvvetlendirildiğini gören devlet başkanları, yâni halîfeler, ilme, ilim adamlarına değer verecek, onların yetişmesini sağlayan maddî ve mânevî atmosferi ihzâr edecek, hazırlayacak ve sağlayacaktır.

Peygamber'inden (aleyhissalatu vesselam) *"Mü'minin yitiğidir, nerede bulursa öz malı gibi almalıdır"* diye öğrendiği *"hikmet"*i ve *"ilm"*i[322] elde etmek isteyen tâlip ve araştırıcı, yollara düşecek, açlığa, susuzluğa, yorgunluğa, hayatını tehdît eden bin bir tehlikeye bakmaksızın, *"ayağındaki demir çarık eskiyinceye, elindeki demir deynek kırılıncaya kadar"*[323] yol alıp diyar diyar, ilmin, irfanın, "hikmet"in peşinde koşacaktır.

Kur'ân ve Hadîs'in mü'minlere zerk edip aşıladığı bu ilim aşkı ve onu talep heyecanı ve *"hikmet mü'minin yitiğidir, nerede bulursa alsın"* yani, *"ilmin milliyeti yoktur"* telâkkîsi, onları büyük bir tecessüs ve şevkle komşularını anlamaya, öğrenmeye sevk etmiştir. Umumiyetle, Emevîler devriyle başlatılan tercüme faaliyetlerinin ilk öncülüğünü, vefâtı hicrî 85 (milâdî 704) olan ve bir kısım kaynaklarda Ashâp'tan olduğu belirtilen[324] ***Hâlid İbn Yezîd İbn-i Muâviye***'nin yapmış olması çok önemlidir. Yukarda kaydedilen Hz. Peygamber'in ilme teşvikkâr sözleri muvâcehesinde bu haberin doğruluğundan fazla tereddüde düşmeyiz. Söz konusu rivâyet, hatip, şâir ve fasih olan bu Sahâbî'nin yıldızlara, tıbba ve kimyaya âit eserleri Arabçaya tercüme ettiğini belirtir.[325]

Mezkûr âyet ve hadîslerin hâsıl ettiği ilim heyecanı Yunan, Bizans, Hint ve Hattâ Çin dâhil bütün medenî insanlığın ilmî muktesebât ve kültürel terâkümünü, kısa zamanda mü'minlere kazandırmıştır. Zengin ve rengîn bir ilim repertuarıyla yola çıkan insanlığın yeni medeniyet mimarları, bu malzemeyi Kur'ânî dehalarıyla başka ve kendine has yeni terkipler, eserler ortaya koymuşlardır.

Târihin bu en büyük ve en uzun ömürlü medeniyetinin ortaya konmasında Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) ne derece hisse sâhibi olduğunu gösterebilmek için, bu medeniyeti ortaya çıkaran temel ruhî dayanaklarla ilgili örnekleri bizzat kendisinden (aleyhissalatu vesselam) veya tale-

322 Hadîsle ilgili açıklama için Peygamberimizin Hadîslerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik adlı kitabımıza bakılsın (s. 152-154).

323 İbn Abdilberr: İlm, s. 125.

324 Üsdü'l-Gâbe: 2/113.

325 Bak. Terâtîb: 2/267-68.

belerinden (Sahâbe) veya talebelerinin talebelerinden (Tabiîn) vermemiz mümkündür.

Meselâ, Resûlullah (aleyhissalatu vesselam*): "Kim ilim talebi niyetiyle yola çıkarsa Cenâb-ı Hak, ona cennetin yolunu kolaylaştırır. Melekler hoşnut olarak kanatlarını ilim talebesinin üzerine gererler. Gökte ve yerde mevcut olan her canlı, denizdeki balıklara varıncaya kadar ilim talebesi için mağfiret talep eder. Âlim'in âbide (ibâdetle meşgul olana) üstünlüğü ay'ın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir..."* buyurmuştur.[326] Bu hadîste, ilmin ehemmiyetine dikkat çekilmiş ve bunu elde etmek için çok meşakkatli seyahatlere teşvîk edilmiştir.

Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) bu hadîsi, toprağa atılan bir çekirdek rolünü oynamıştır. Gerçekten, müteakip nesillerde neşvünemâ bularak gelişip çok tatlı ve çok feyizli meyveler verecektir. Sözgelimi, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) sünnetine harfiyyen bağlılığıyla meşhur Abdullah İbn Ömer (radıyallahu anh) bu tavsiyeyi yerine getirmede, "*İlim seyyâhı ayağına bir çift demir ayakkabı giymeli, eskiyinceye kadar yol almalıdır*" tavsiyesinde bulunmuştur.[327]

Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) yakın talebelerinden biri olan Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri (radıyallahu anh) tek bir hadîste düştüğü tereddüdü izâle edebilmek için, o hadîsi dinlemiş olanlardan Ukbe İbn Âmir'i (radıyallahu anh) görmek üzere, Medîne'den deve sırtında yola çıkıp dağlar, çöller kat ederek Kuzey Afrika'ya, Mısır'a gelmiştir.[328]

Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) diğer bir talebesi, Câbir İbn Abdillâh da aynı şekilde "*tek hadîs sormak için*" Medîne'den kalkıp, bir seferinde "*Şam*"a,[329] başka seferinde de "*Mısır*"a gitmiştir.[330]

Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) talebelerinin talebelerinden (Tâbiîn'den) olan büyük muhaddis Saîd İbn Müseyyeb *"tek hadîs için günler ve geceler boyu yol yürümeyi gerektiren seyahat yaptığını"* ifâde ederken,[331] bunun talebelerinden Zührî -ki bu da Tâbiîndendir- *"Saîd İbnu'l-Müseyyeb'in sekiz sene dizine diz dayayarak ilim aldığını, bâzen "tek bir hadîs için*

326 İbn Mâce: Mukaddime, 17.
327 Hâkim: Mârifetu Ulûmi'l-Hadîs, s. 9.
328 A.g.e., s. 7-8; İbn Abdilberr: İlm, s. 123.
329 İbn Abdilberr, İlm, s. 127; Buhârî: İlm, 20.
330 Hâkim: Mârifet, s. 8-9.
331 İbn Abdilberr: İlm, s. 123.

üç gün peşinde dolaştığını" Ubeydullah İbn Abdillâh'tan hadîs dinleyebilmek için ona "hizmetçilik" yaptığını" anlatır.[332]

Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) talebelerinin talebelerinden olan ve İslâm medeniyetinin mimarları arasında yer alan Şa'bî de: *"Bir kimse Şam'ın gerilerinden kalkıp Yemen'in ötelerine bir hikmetli kelime için seyahat etse, bu, zahmete değer, yolculuğu boşa yapmamış olur"* der[333]

İslâm medeniyetinin ilk hocaları olan Sahâbe ve Tâbiîn'in tesîs ettiği bu hâlet-i rûhiye, atılan bu ilim tohumları, bilâhare 40 yıl yatsı abdesti ile sabah namazını kılacak kadar gecelerini ilmî iştigalle geçiren İmam-ı Azam'lar, mam-ı Şâfiî'ler, Ahmed İbn Hanbel'ler; İlim talebi yolunda 30 yıl gurbette kalıp 1000'den fazla âlimden ders alan Fesevî'ler, Buhârî'ler, bir yılda yayan olarak 1000 fersahtan[334] fazla yol kat ederek Hicaz, Yemen, Irak, Suriye, Mısır ve Rum diyarlarında büyük sıkıntılara katlanarak seyahatler eden, bir yıl kadar kalmayı plânladığı Basra'da parasının bitivermesi üzerine bir müddet daha kalabilmek için elbiselerini parça parça satan, satacak bir şeyi kalmayınca sekizinci ay sonunda üzülerek ayrılmak zorunda kalan Ebû Hâtim'ler, İbn Ebî Hâtim'ler, Beyhakî'ler sümbülünü verecek, bu sümbüller bir şecere-i Tûba gibi gelişerek, insanlığın nefesini kesen ortaçağ karanlığı içinde cennetâsa İslâm medeniyeti gülistanını (çiçekliğini) hâsıl edecektir.

Bu medeniyet mimarlarının ilim aşkını daha iyi anlayabilmek için binlerce emsâlinden biri olan İbn Ebî Hâtim'in bize intikal eden pek çok menkıbesinden birini hatırlatmak isteriz: O ilim tahsil etmek üzere Mısır'a gelir. Gündüzleri dersleri takip ederek notlar tutmakla, geceleri de gündüzün tuttuğu müsveddeleri temize çekmekle meşgul olur. Öyle ki tam yedi ay boyunca bir kerecik olsun sıcak çorba içmeye fırsat bulamaz. Bir ara, çarşıda manzarası hoşuna giden bir balığ` satın alır. Ne var ki kızartmaya fırsat bulamaz. Üç gün beklettikten sonra, kokmuş olarak çiğ çiğ yer ve: "*Cesedin rahatıyla ilim elde edilmez"* der.

Sözü fazla uzatmaya gerek yok. Medeniyette ilerlemenin en mühim şartlarından biri olan ilmin husûlü için buna götürecek rûhî atmosferi Kur'ân ve Hâdis hazırlamıştır. Kur'ân'da gelen, *"Allah kime ilim vermişse*

---

332 Zehebî: 1/79, 109.
333 İbn Abdilberr: İlm, s. 125.
334 Bir fersah 5726 metredir. Bin fersah 57,620 kilometre eder.

pek çok hayır vermiş olur" meâlindeki âyet-i kerîme örneği ile, hadîslerde gelmiş bulunan, *"Kim ilim talebi niyetiyle seyahate çıkarsa Cenâb-ı Hak cennetin yolunu ona kolaylaştırır"* çekirdekleri sümbüllenerek kısa zamanda bir ağaç olmuş, hamiyetli kafa ve bileklerin gayretiyle İslâm medeniyetini meyve vermiştir.

Bir başka ifâde ile Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) açtığı tâlim ve terbiye seferberliği yüzde yüzlük başarıyla hedefine ulaşmıştır.

Kur'ân ve Hadîs'i öyle anlayıp bu hedefe ulaşan o zamanın insanları nerede, bu iki kudsî kaynağı basît ahlâki öğütler şeklinde anlayarak Doğu ile Batı, iman ile küfür arasında bocalayan şu zamanımızın mütereddit insanları nerede?

Üçüncü Bölüm

YAZIYLA İLGİLİ BAZI MESELELER

HZ. PEYGAMBER YAZI BİLİYOR MUYDU?

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'i (aleyhissalatu vesselam) *"ümmi Peygamber"* olarak tavsîf eder.[335] Ümmî kelimesinin, bizzat Hz. Peygamber tarafından *"yazı ve hesap bilmeyen"* şeklinde açıklandığını görmüştük.

Ancak, gerek Kur'ân'da ve gerekse hadîslerde ilme, okuma ve yazmaya, kalem, kağıt, hokka gibi ilm vâsıtalarına verilmiş olan fevkalâde ehemmiyetten sora Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) okuma-yazma öğrenmiş olabileceği ihtimali normal olarak akla gelmektedir. İslâm âlimleri, bu husûsu aklî ve naklî deliller muvâcehesinde münâkaşa edip her yönüyle ortaya koymuşlardır. Mesele hakkında teferruatlı bilgi ihtiyâcını duyanlar ümmîlik meselesine temas eden âyetlerin tefsîrine, hadîslerin şerhlerine bakabilirler.[336]

Mevzû üzerine eğilenlerden biri olan Kalkaşandî, Şâfiî âlimlerinin meseleyi husûsî bir araştırma konusu yaparak ciddî bir tahkîkten geçirdiklerini, çalışmalarının sonunda *"Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) yazı bilmediği ve sonradan da öğrenmediği"* netîcesine ulaştıklarını kaydeder.[337] Biz burada Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) ümmîliğini

335 A'raf: 7/157, 158.

336 Meselâ: Terâtîb: 1/172-73; Heysemî: 8/271; Tuhfetu'l-Ahvazî: 5/312,360; Nevevî: Şerhu Müslim, 12/137; Fethu'l-Bârî: 15/112-113; 9/44; 12/443. Hudeybiye sulhüyle ilgili Buhârî rivâyetinde Hz. Peygamber'in (aleyhisselam) biraz yazı bildiğini ifâde eden ibâreden hareketle Resûlullah'ın sonradan yazı öğrenmiş olabileceği hükmüne varan Ebu'l-Velîd el-Bâcî'ye, devrinin Endülüs ülemâsı şiddetle karşı çıkmış, onu, âyeti inkârla, zındıklıkla ithâm etmiştir. Ne var ki, Hz. Peygamber'in (aleyhisselam) fiilen yazmamış olsa bile yazıyı tanıyacak kadar harfleri öğrenmiş olabileceği kanaatinde el-Bâcî yalnız değildir. Hiç öğrenmediği görüşünde olan büyük çoğunluk (cumhur) ve aksi kanaatte olan azınlık, her ikisi de naklî delillere dayanırlar (Fethu'l-Bâri: 9/44-45).

337 Kalkaşandî: 1/43.

beyân eden âyetle ilgili olarak, büyük müfessir Râzî'nin bir kısım açıklamalarını kaydedeceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm'de, öncelikle Hz. Peygamber devrindeki Yahudilerin kastedildiği[338] bir âyette, Resûlullah'ın ümmî sıfatı zikredilirken şöyle buyurulur: *"(Onlar) yanlarındaki Tevrât ve İncil'de ismini ve sıfatını yazılı bulacakları ümmî nebi olan o Resûl'e tâbi olanlardır. O, kendilerine iyiliği emrediyor, onları kötülükten nehy ediyor.*[339]

Bu âyetin açıklamasını yapan Râzi, ümmîlik meselesi üzerine ehl-i tahkîkin (yâni araştırıcıların) âyetten şu mânâları çıkardıklarını kaydeder: "Resûlullah'ın bu âyette beyân edilen ümmîliği, onun mûcizelerinden biridir. Hem de bu, birçok yönden mûcizedir.

1- Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), onlara, Kitabullah'ı muhtelif zamanlarda, eksiksiz, fazlasız, hatasız, kelimelerde takdîm ve tehir yapmaksızın, tam olarak okurdu. Halbuki Arab hatîpleri irticâlî olarak bir hutbe irâd edip, bilâhare tekrar edecek olsa bunu aynen yapmaz, az veya çok ilâve ve noksanlarda bulunurlardı. Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) ise, okur-yazar olmamasına rağmen onlara eksiksiz, fazlasız, tebdîl ve tağyirsiz olarak aynen okurdu. İşte bu durum bir mûcizedir. Şu âyet buna işâret eder: *"(Ey Muhammed!) Sana Kur'ân'ı Biz okutacağız ve asla unutmayacaksın."*[340]

2- Eğer Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) okuma-yazma bilseydi, şu itham altında kalacaktı: *"Eskilerden kalma kitapları okudu, vahiyle aldığını iddia ettiği bilgileri mütalâa yoluyla onlardan öğrendi"*. Şu halde okuma-yazma bilmediği halde, bu kadar çok bilgi ihtiva eden Kur'ân gibi muazzam bir kitabı, hiçbir mütalâa ve kıraat olmaksızın getirmesi olsa olsa mûcize olur. Şu âyetten murat da budur: *"Sen daha önce bir kitap okumuş ve elinle de onu yazmış değildin. Öyle olsaydı bâtıl söze uyanlar şüpheye düşerlerdi."*[341]

3- Yazıyı öğrenmek kolay ve basît bir iştir. Zekâ ve kavrayış yönüyle kıt olan kimseler bile azıcık bir gayretle yazıyı öğrendiklerine göre, onun öğrenilmemesi büyük bir anlayış kıtlığının delîli olur. Halbuki Cenâb-ı Hak O'na (aleyhissalatu vesselam) evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini verdi.

338 Bakınız: Râzi, 15, 22.
339 Enfâl: 7/157.
340 A'lâ: 87/6.
341 Ankebût: 29/48.

Hiçbir insanın ulaşamadığı ilimleri ve hakikatları ona müyesser kıldı. Bunca muazzam akıl, zekâvet ve anlayışa rağmen, Cenâb-ı Hak O'nu (aleyhissalatu vesselam) akılca en kıt bir kimsenin bile az bir gayretle, kolayca öğrenebileceği yazıyı bilmez kılmıştır. Birbirine zıtlık arz eden bu iki hâlin, tıpkı iki zıttın birleştirilmesi makâmında Hz. Peygamber'de (aleyhissalatu vesselam) bir araya gelmiş olması da fevkalâde bir hâdisedir, bir nev'i mûcizedir."[342]

Gerek bu açıklamaların ve gerekse bu açıklamalar meyânında kaydedilen âyetlerin ittifakla dikkat çektikleri bir husûs var: Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) okuma-yazma bilmesi halinde Mekke müşriklerinin: *"Muhammed Kur'ân'ı daha önceki kitapları okuyarak derledi"* şeklindeki itirazları. Bilindiği üzere Batılı müsteşrikler ve onların efkârının tercümân ve nâşiri durumunda olan bir kısım doğulu tilmizleri Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) daha küçükken amcası ile Suriye cihetine yaptığı bir seyahat esnasında *Bahîra* adında bir papazla karşılaşmış olmasını fazlaca istismar ederek ilk vahiylerini ondan öğrenmiş olabileceğine dair gülünç iddialar ileri sürmekten çekinmemişlerdir.[343] İlmî hasbîlikten çok ideolojik güdümlüğün esîri durumundaki bu zihniyet, atmak istediği fitnenin hatırına, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) okuma-yazma bildiğini kesinlikle iddia edecektir. Bunu diyebilmek için âyette gelen "ümmî" tâbirini *"Yahudi ve Hıristiyanların mensûp olduğu semâvi dine mensûp olmayan"*[344] şeklinde hiçbir münâsebeti olmayan bir mânâ ile açıklama tekellüfüne düşecektir. Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) okuma-yazma bildiğini kabûl ettireceği câhil Müslümanları, Kur'ân'ın, İncil ve Tevrat'ın bir derlemesi olduğu husûsunda iğfal etmek, en azından kafalarına bir kısım şüpheler sokmak kolay olacaktır. Nitekim, Fransızca Kur'ân tercümesine bâzı ilâveler yaparak Kur'ân-ı Kerîm'i tahrîf etmekten çekinmeyen Fransız müsteşriği Blachère, *"Muhammed'in okuma-yazma bilip bilmediğinin son derece ehemmiyetli olduğunu"*[345] belirterek mevzûya girdikten sonra, *ümmî* kelimesinin Arabçada "okuma-yazma bilmeyen"

342 Râzi: 15, 23.
343 Gaudefroy- Demombynes, Mahomet, s. 65.
344 Blachère, Le Coran: 2/643 (Ümmî kelimesi gentil kelimesi ile tercüme edilir. Petit Robert'de bu kelimeyle, Hıristiyan ve Yahudilerin kendilerinden olmayan "yabancı" ve "putperest"leri kastettikleri belirtilir).
345 Blachère: Introduction, s. 6.

mânâsına gelmediğini aksine "Yahudi ve Hıristiyan olmayan, putperest" mânâsına geldiğini ispat etmek için diğer müsteşrîklerin açıklamalarından ve –daha garibi- *ümmî* kelimesinin "zorakî aslı" *ümmet*'in[346] İbrânice akrabası *ümmet* kelimesinin lügavî mânâsından şâhit getirir. Ancak Arabça lügatlere veya İslâm müelliflerinin mûtadı üzere- câhiliyye şiirine mürâcaat etmez. Üstelik, kelimeyi bu sun'î mânâda anlamadıkları için, İslâm müelliflerini de *apoloji* (savunmacılık) yapmakla itham ederek kınar [347].

Bu noktada, netîce olarak şunu söyleyebiliriz: Bizzât Kur'ân tarafından ifâde edilen hikmete binâen, Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) aslında çok kolay ve basit bir şey olan yazı öğrenme işinden Cenâb-ı Hakk'ın irâde ve meşîetiyle alı konmuştur.

Hayat safhalarının pek çok teferruatı bizce mâruf olan Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam), ehemmiyeti sâdece mü'minler ve Kur'ân-ı Kerîm tarafından teyit edilmeyip müsteşrikler tarafından da teyit ve ifâde edilmiş olan son derece mühim bir vak'a olan *yazı öğrenme işi*'nden hiçbir rivâyet bahsetmez. Ne insten, ne melekten ona yazı muallimliği yapmış birisi bilinmiyor.

HADÎSLERİN YAZILMASI YASAKLANDI MI?

Asıl üzerinde durduğumuz mevzû ile doğrudan alâkası olmamakla beraber, hadîslerin yazılması mevzûunda Hz. Peygamber'den vârid olan bir yasağın içyüzünü kısaca açıklamakta fayda umuyoruz.

Mesele şudur: Ebû Saîdi'l-Hudrî ve Zeyd İbn Sâbit'ten gelen bâzı rivâyetlerde Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) hadîs yazmayı yasaklamakta ve yazılanların imhâsını emretmektedir.

---

346 "Zoraki aslı"diyoruz, çünkü, bütün İslâm âlimleri ümmî kelimesinin, anne mânâsına gelen "ümm" kelimesine, nispet eki "i"nin eklenmesiyle elde edildiğini ifâde ederken, sayın müsteşrik, ilim nâmına "ümmet" kelimesinden geldiğini iddia etmektedir. Mânâ olarak "ümmî" annesine mensup, yâni annesinden doğduğu gibi duran, yâni örfî mânâsıyla okuma-yazma bilmeyen demektir. Ümmî kelimesinin ümmet kelimesiyle olan bu irtibatı Müslüman âlimlerince meçhuldür.

347 Blachère, Introduction p. 7-8 de devamı, "Apologie": müdâfaa, övgü mânâsında gelir. Batılılar, işlerine gelmeyen kitapları, müellifleri, rivâyetleri, haberleri apologétique (yâni "savunucu", "övücü", binâenaleyh tarafgir, gayr-ı ilmî, hakikati aksettirmeyen) diyerek istihfaf ederler, küçümserler. Tabiî ki işlerine gelene de scientifique yâni "ilmî" derler. Bu davranış sâdece Blachère'e has olmayıp bütün Batılı müsteşriklerin müşterek tavrıdır.

"Ebû Saîdi'l-Hudrî, Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini rivâyet etmiştir: "Benden (Kur'ân'dan başka) bir şey yazmayın. Kim benden Kur'ân dışında bir şey yazdı ise onu imha etsin. Benden (şifâhî) rivâyette bulunun, bunda bir mahzur yok. Ancak kim bilerek bana yalan nispet eder (ve söylemediğim şeyi söyletirse) ateşteki yerini hazırlasın."[348]

Zeyd İbn Sâbit de: "*Kur'ân ve teşehhütten başka bir şey yazmazdık*" der.[349]

Yasaklama üzerine Hz. Ömer, Muâz İbn Cebel, İbn Abbâs, Abdullah İbn Ömer, Ebû Mûsâ, Ebû Hüreyre gibi bir kısım sahâbelerden de (radıyallahü anhüm ecmaîn) rivâyetler gelmiştir.[350]

Diğer taraftan bunların aksine, hadîslerin yazılmasına ruhsat veren pek çok rivâyet de mevcuttur. Bunlardan biri, yazdığı hadîsler kitap halinde kendinden sonraki nesillere intikal eden Abdullah İbn Amr'a âittir. Der ki: *"Ben Hz. Peygamber'den (aleyhissalatu vesselam) işittiğim şeyleri, ezberlemek arzusuyla yazıyordum. Kureyş beni men ederek: "Sen Resûlullah'tan (aleyhissalatu vesselam) her duyduğunu yazıyorsun. Halbuki Resûlullah bir insandır, öfke ve rıza her iki halde de konuşur" dediler. Bunun üzerine yazmaktan vazgeçtim. Ancak durumu da Hz. Peygamber'e (aleyhissalatu vesselam) arz ettim. Resûlullah parmağıyla ağzını göstererek: "Yaz,* dedi,*nefsimi elinde tutan Allah'a kasem ederim, buradan haktan başka bir şey çıkmaz."*[351]

Abdullah İbn Amr'ın (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) devrinde hadîs yazdığını başta Ebû Hüreyre'ninki olmak üzere pek çok rivâyet teyit eder.[352]

Hadîslerin yazılması husûsunda ruhsat ifâde eden rivâyetler bunlardan ibâret değildir. Hâfızasından şikâyet edenlere "*Sağ elinizi yardıma çağırın*"[353] "*İlmi yazı ile bağlayın*" gibi tavsiyeler; bâzı konuşmaların yazılı metnini isteyenlere yazılı olarak verilmesi;[354] hepsi de hadîsten başka bir şey olmayan –uzunluğu birkaç satırdan birkaç sayfaya kadar ulaşan- ve sayısı

348 Müslim: Zühd, 72; Ebû Davud: İlm, 3; Müsned: 3/12, 21; 5/182.
349 Ebû Davud: İlm, 3.
350 Bak. Metâlib: 3/108-109; Heysemî: 1/150-152; İbn Abdilberr: İlm, 79-88.
351 Dârimî: 1/125.
352 Buhârî: İlm, 39; Tirmizî: İlm, 12.
353 Tirmizî: İlm, 12.
354 Bu rivâyetleri hadîs kitaplarının "Kitâbu'l-İlm" bölümlerinde topluca bulmak mümkündür. Ayrıca Bağdâdî, Takyîdu'l-İlm'de, İbn Abdilberr Câmi'u Beyânı'l-İlm'de (s. 89-99) cem etmiştir. Keza, bak: Buhârî: Lukata, 7; Müslim: Hacc, 447.

300'ü bulan pek çok *"mektup"*ların varlığı,[355] Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) hadîs yazılması husûsundaki ruhsatına yeterli delillerdir. Sâdece mektuplar değerlendirilse bile Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) tarafından hadîslerin yazılmasına geniş çapta yer verdiği anlaşılır.

YASAKLAMANIN SEBEPLERİ

İslâm âlimleri, hadîslerin yazılmasını yasaklayan ve tecvîz eden rivâyetleri değerlendirerek şu durumları tespit ederler:

1- Yasak ilk yıllara âittir. İlk yıllarda, henüz, Kur'ân ve hadîsleri tefrîk edecek derecede dinî kültür seviyesi gelişmemişti. Üstelik okuma-yazma bilenler sayıca azdı. Bunların hadîs yazmaya da tevessül etmeleri, hem Kur'ân'a gösterilmesi gereken alâkayı azaltacak, hem de bir kısım iltibaslara yol açabilecekti. Halbuki asıl olan, Kur'ân'ın muhâfazası ve neşri idi. Onu her çeşit şüphe tevlît edecek durumlardan, iltibaslardan uzak tutmak gerekiyordu. Binâenaleyh Müslümanlar, Kur'ân'a olan mârifet ve âşinalıklarını artırdıkça, okuma-yazma bilenlerin sayısı arttıkça bu yasak kaldırılmış, ruhsat gelmiştir.

Bu nokta-i nazardan, yasakla ilgili rivâyetlerin kâhir ekseriyetle, Hz. Peygamber'in *"vahiy kâtipleri"* meyânında zikri geçen sahâbelerden gelmiş olması mânidârdır.

2- Yasak, hâfızası kuvvetli olanlara hastır. Maksat da, onların yazıya güvenerek, hadîsleri hıfza alma işini ihmal etmelerini önlemektir. Hâfızası zayıf olanlar yazma husûsunda izin istediler ve kendilerine izin verildi.

3- Hadîsin yazılmasındaki yasak Kur'ân'ın yazıldığı sayfalarla ilgilidir. Yâni aynı sayfaya hem Kur'ân ve hem de hadîs yazılması yasaklanmıştır.[356]

Nitekim fiilî durum kesinlikle şunu göstermektedir: Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) Kur'ân gibi hadîslerin de yazılmasını bir prensip haline getirerek, yaygın bir tatbikât şekline sokmamıştır. İsteyen yazmakta, isteyen ezberlemektedir. Bütün Sahâbîler (radıyallahü anhüm) şu husûsu bilmekte müşterektirler: *Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) sözleri ve fiil-*

355 Bu mektupların Muhammed Hamîdullah tarafından el-Vesâiku's-Siyâsiyye adlı bir kitapta bir araya getirildiğini daha önce belirttik.

356 Bu açıklamalar için ilgili hadîslerin şerhlerine, usûl-i hadîs kitaplarına bakılabilir. Tedrîbu'r-Râvi'de de özetlenmektedir s. 286-287.

leri kendileri için hüccettir, delîldir. Bizzat Kur'ân, sünnet ve hadîslerin ehemmiyetinden bahsetmektedir.[357] *Hz. Peygamber de (aleyhissalatu vesselam) hadîslerine ehemmiyet verilmesi, neşredilmesi, her çeşit yalan ve tahrifattan korunması için sık sık dikkatleri çekmiştir. Nitekim mütevâtir hadîsler arasında en çok tarîkle geleni: "Bana yalan nispet eden cehennemdeki yerini hazırlasın"* hadîsidir.

Bu bilgilerde müşterek olan Ashâb (radıyallahü anhüm) fıtrî meyline, ferdî zevk ve kapasitesine uygun şeklide Sünnet karşısında farklı tavırlar göstermiştir: Kimisi yazmıştır. Kimisi ezberlemiştir. Kimisi hem yazmış, hem ezberlemiştir. Kimisi hadîs öğrenmek için "karın tokluğuna" sağlığında Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam), vefatından sonra da hadîs bilen Ashâb'ın peşini bırakmamış ve bildiğini de başkasına anlatmak için ders halkaları kurup talebeler yetiştirmiştir. Kimisi normal hayatını sürdürmüş, sorulunca veya münâsebet düşünce hadîs rivâyet etmiştir. Kimisi de rivâyeti sıhhatli yapamama endişesiyle fazla hadîs rivâyet etmekten şuurla kaçınmıştır.[358]

İnsanlar her devirde böyle değil mi? Herkes âlim ruhlu, herkes sofu tabiatlı, herkes münzevî meşrep, herkes yazmaktan veya ezberlemekten zevk alır durumda olur mu?

Şu halde, hadîsin yazılmasıyla ilgili olarak gelen farklı rivâyetleri, biraz da insan fıtratının bu tabiî yapı ve seyri ile açıklamak gerekiyor.

Hadîslerin yazılması husûsunda Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) herkese şâmil sıkı ve sistemli bir emri olmayınca, ilme meyil ve hevesi olanlar tabiî bir şekilde bu işi yapmışlar, zaman zaman tereddüt ve problemler çıktıkça da Hz. Peygamber'e mürâcaat etmişlerdir. Bu çeşit husûsî heves sâhipleri her defasında, yazma husûsunda ruhsat ve izin almışlardır. Aksini ifâde eden rivâyet mevcut değildir.

HZ. PEYGAMBER'DEN SONRA ASHÂBIN TAVRI

Hadîslerin yazılması konusunda Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) tarafından ciddî bir yasak konmadığını gösteren bir diğer husûs Pey-

357 Meselâ şu âyetlere bakılabilir: Nisâ: 4/59, 65, 80; Ahzâb: 33/36; Haşr: 59/7; Nahl: 16/44; Âl-i İmrân: 3/31-32, 164, A'râf: 7/157; Enfâl: 8/24; Nûr: 24/46-47, 51, 63.

358 Aşere-i Mübeşşere'den Saîd İbn Zeyd şuurla rivâyetten kaçınanlardan biridir. (İbn Kuteybe: Tevil, s. 39). Bak: İbn Mâce: Mukaddime, 4.

gamberimizin vefâtından sonra Ashâb'ın takındığı tavırdır. *"Hadîs yazılmaz"* diye müşterek bir görüş ifâde edilmediği gibi, bu mânâya gelen bir tavır da izhâr edilmemiştir. Aksine, bâzıları yazma husûsunda tereddüde düşerken, diğer bir kısmı Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) sağlığında olduğu şekilde yazma işine azimle devam etmiştir.

Başta Hz. Ömer olmak üzere, bâzılarının tereddüdü, Hz. Peygamber'den vâki, herkese şâmil umumî bir emre dayanmaz. Daha ziyâde şahsî mülâhazalara dayanır. Şâyet, böyle, nebevî bir yasak konmuş olsaydı bu herkesçe bilinecekti. Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) bir çift sözü için hayatlarını vermeye her an hazır olan bir cemaatin bilerek onun tavsiyeleri hilâfına hareket edeceği düşünülemez. Hele böyle ciddî bir mesele hiç mi hiç düşünülemez.

HZ. EBÛ BEKİR'İN TEREDDÜDÜ

Hadîslerin yazılması meselesindeki tereddütle ilgili ilk örnek Hz. Ebû Bekir'den (radıyallahu anh) rivâyet edilmektedir: Sıhhati husûsunda, büyük muhaddis Zehebî'nin ihtiyatı tercîh ettiği ve hattâ "sahîh değil" dediği rivâyeti, Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) nakleder: *"Babam, Resûlullah'tan (aleyhissalatu vesselam) beş yüz kadar hadîs yazmıştı. Bir gece hiç uyuyamadı ve yatakta döndü durdu. Bu duruma üzülerek: "Babacığım, sana yapılan bir şikâyet veya ulaşan bir haber yüzünden mi uyuyamadın?" dedim. Sabah olunca: "Kızım, yanındaki hadîsleri getir" dedi. Ben de getirdim. Ateş yaktırdı ve hepsini yaktı."*[359]

HZ. ÖMER'İN TEREDDÜDÜ

Hadîslerin yazılması husûsundaki mütereddit tavra, burada kaydı gereken bir diğer mühim örnek, Hz. Ömer'dir (radıyallahu anh).[360] Zira rivâyetler onun (radıyallahu anh), hadîslerin yazılması meselesini halîfe

359 Zehebî: Tezkiretü'l-Huffâz: 1/5.

360 Aslında Hz. Ömer hadîs mevzûunda son derece titizdir. "Münâfıkların, fâcirlerin ve bedevîlerin hadîse yalan, tedlîs (hile) ve hatâlı söz karıştırmalarını önlemek için" (İbn Kuteybe: Te'vîl s. 39) hadîs rivâyetini tahdît etmiş, hadîs rivâyetini, herkesin, rasgele tevessül edeceği bir moda halini almaktan korumak için zecrî tedbirler almış, kendisinin duymamış bulunduğu bir hadîs rivâyet edilince, bâzı durumlarda şâhit istemiş, çok hadîs rivâyetlerini yasaklamış, yasağa uymayanları takibâta mâruz bırakmış ve hattâ bâzılarını muâheze edip hapse atmıştır (Zehebî: Tezkire, 1/7-8; Müstedrek: 1/110).

olarak resmen gündeme getirdiğini ve Ashâb'ın da yazılması husûsuna fikir beyân ettiklerini göstermektedir. Hâdiseyi rivâyetten tâkip edelim: *"Urve anlatıyor: Ömer İbnu'l-Hattâb, sünneti yazmayı arzu etti. Mesele üzerine Hz. Peygamber'in Ashâbıyla istişâre etti. Yazması husûsunda görüş beyân ettiler. Bunun üzerine Hz. Ömer bir ay kadar istihârede bulundu (yân bu işin hayırlı olup olmayacağı husûsunda Cenâb-ı Hak'tan rüyada bir işâret vermesini talep etti). Bir sabah, Cenâb-ı Hak, kendisine azîm verdi ve şöyle buyurdu: "Sizden önce yaşayan bir kavim hatırladım. Onlar bir kısım kitaplar yazarak, himmet ve alâkalarını bunlara hasrederek Allah'ın kitâbını terk ve ihmal etmişlerdi. Ben, Allah'a kasem olsun, Kitâbullah'a ebediyyen hiçbir libas giydirmeyeceğim."*[361]

Hz. Ömer'in tereddüdü, görüldüğü üzere, sünnetin yazılması husûsunda Hz. Peygamber'den gelen bir yasağa dayanmıyor. Böyle bir yasağa dayansa idi:

1- Ashâpla istişâre etmezdi.

2- Ashâb ittifakla müspet kanaat izhar etmez, ihtilaf ederdi.

3- Bir ay boyu istihâreye hacet görülmezdi.

4- Menfî olarak tecelli eden kararına gerekçe ve sebep olarak, söz konusu yasağı gösterirdi.

Onun tereddüdü başka bir endişeden neş'et etmiştir: *Kur'ân'ın ihmâle uğraması*.

Hz. Ömer devrinde bu endişe, son derece mâkul ve yerinde bir endîşedir. Zira henüz Kur'ân tek nüshadır. Onu çok iyi anlayan, onu anlamada dersini bizzat Resûlullah'tan almış bulunan Sahâbe (radıyallahu anhüm) nesli hayattadır. Sünneti herkes bilmektedir. Ayrıca şifâhî olarak Hadîslerin tâlim ve taallümü husûsunda herkes iştiyaklı ve hırslıdır. Yâni hadîslerin ayrıca resmen yazdırılmasına ciddî bir ihtiyaç yoktur.

Bir başka açıdan da şunu söyleyebiliriz: Hz. Ömer'in bu teşebbüsü, resmî bir teşebbüstür, yâni resmî tedvîn işidir. Bu devir ise, bir yandan fütûhat, bir yandan da devletin teşkilâtlandırılma ve müesseseleştirilme (yapılandırılma) devridir. Meşguliyetlerin bu kadar çok ve kesif olduğu bir dönemde, çok fazla ihtiyâç duyulmayan bir meseleye el atmak, gerçekten mesâiyi dağıtacak ve daha mühim husûslara sarf edilmesi gereken himme-

361 Abdurrezzâk: 11/257-58.

ti azaltacaktır. Hz. Ömer'in dilinde bu, *"Kur'ân'a olan himmetin azalması"* şeklinde ifâdesini bulmuştur.

Ama ne var ki, bir müddet sonra, *Sünnet*'in yazılması işi de, hâdisâtın gelişmesiyle ciddî bir ihtiyaç hüviyetini kazanacak, o zaman mesele resmen ele alınacaktır.

Nitekim Kur'ân'ın tedvîni işi de öyle olmuştu: Ridde harpleri sırasında birçok değerli hâfızların şehît düşmesi Kur'ân'ın kaybolabileceği endişesini doğurmuş ve Hz. Ebû Bekir zamanında iki kapak arasında bir kitap yâni "*mushaf*" hâline getirilmiş, bilâhare, kıraat ihtilâfları sonunda da tertîb ve imlâya müteveccih çalışmalarla hem bugünkü şekil verilmiş ve hem de çoğaltılmıştır.

Gelişen hâdisât, "*Sünnetin kaybolma endişesini*" Hz. Ömer'den üç çeyrek asır sonra, Emevî halifelerinden Ömer İbn Abdilazîz'in vicdanında uyandıracaktır. Gerek İslâm'a bağlılığı ve gerekse yaptığı hizmetin büyüklüğü ile "*İkinci Ömer*" unvanına lâyık Halife Ömer İbn Abdilâziz, devlet başkanı sıfatıyla Hadîslerin yazılması emrini resmen verdiği zaman tıpkı Kur'ân'ın tedvîn edilmesi teklîfi, Hz. Ömer tarafından yapılınca Hz. Ebû Bekir ve Zeyd İbn Sâbit'te hâsıl olan şek ve tereddüt nev'inden bâzı tereddütler olmuştur. Ancak *"olurdu", "olmazdı"* şeklinde hiçbir ilmî cedelleşme mevzûbahis olmadan, başta Muhammed İbn Şihâbi'z-Zührî olmak üzere bütün âlimler, bu işi benimseyip dört elle sarılmışlardır. İlk şok ve tereddüt geçirenlerden biri olan Zührî şöyle der: *"Biz hadîsin yazılmasını, şu ümerâ (idâreciler) mecbûr edinceye kadar doğru bulmuyorduk. Bundan sonra da Müslümanlardan kimseyi bu işten men etmememiz gerektiğini anladık."*[362]

Şunu da belirtelim ki, hadîsleri yazma işinde Ashap'tan bir kısmını tereddüde sevk eden *"Kur'ân'a himmet azalır", "Resûlullah'a nispet edilen söze karışacak yanlışlık ebedîleşir"* gibi endişeler, müteâkip devirlerde "ilme olan himmet azalır; ilim, lâyık olmayanların, ilim yolunda çile çekmeyenlerin eline geçer; yazıya güvenilerek ilmin hıfza alınması ihmal edilir... gibi bir kısım endişelere yerini bırakmıştır. Yukarıda Zührî'de görülen endişe bu çeşit bir düşünceden gelir.

Tâbiîn ve Etbauttâbiîn âlimlerinin bir kısmında rastlanan bu endişeyi Evzâî'nin şu sözü çok güzel ifâde eder: *"Bu ilim çok şerefli idi. Zira insan-*

362 Câmi'u Beyâni'l-İlm: s. 98.

ların göğsünde idi ve şifahî olarak alınır, müzâkere edilirdi. Ne zaman kitaplara geçti, nuru gitti ve nâ-ehlin eline düştü."[363]

Bu düşüncede olan âlimler, "ilm"i ezberlemek için yazmış, ezberledikten sonra da yazdıklarını imha etmişlerdir.[364] Bu davranışta hadîslerin yazılmasına sistemli bir muhâlefet aramak gerekmez.

YAZI İÇİN NE DEDİLER?

İlmin hâfızaya alınması düşüncesiyle yazıya karşı alınan tavır, onun ehemmiyetini küçümsemeye müncer olmamıştır. İslâm âlimleri, yazıya İslâm dininin verdiği makam ve ehemmiyete uygun şekilde, onu teşvîk etmişlerdir. İşte birkaç söz:

"Yazı yazmayanın sağ eli, sol eli gibidir." (Saîd İbnu'l-Âs)

"El, yazı yazmazsa ayak olur." (Ma'n İbn Sâide)

"Yazı dünya makamları içerisinde hilâfetten sonra en eşref olanıdır. Fazîlet onda nihâyet bulur, rağbet onda durur." (el-Müeyyed)

"Yazı mülkün (devlet) esâsı, memleketin direğidir." (Ebû Câfer el-Fazl İbn Ahmed)

"Yazanlar krallara değil, krallar yazanlara muhtaçtır." (İbn Mukaffa)

"Kalem kılıçtan üstündür. Zira, berikisi sâdece yakından tesir ettiği hâlde ötekisi çok uzaklardan müessir olur."

"İlim diğer sanatlardan üstün olduğu gibi, yazan kimse de yazmayanlara üstündür."[365]

"Şunu bilin: İlim, tıpkı devenin boşanıp kaçması gibi gider. Öyle ise (yazarak), kitapları ona otlak, kalemleri de üzerinde çobanlar yapın." (İmam-ı Şâfiî).[366]

"Katâde, kendisine: "Senden işittiklerimizi yazalım mı?" diye soranlara şu cevabı vermiştir: "Latîf ve Habîr olan Rabbiniz yazıyor iken, (böyle olmayan) sizleri yazmaktan alıkoyacak şey nedir? Rabb Te'alâ Kur'ân'da: "(Mûsa):

363 A.e., s 86.
364 A.e., s. 80.
365 Buraya kadarki sözler, Kalkaşandî'den (1/37-45).
366 Takyîdu'l-İlm: s. 114.

"Onlarn bilgisi Rabbimin katında yazılıdır. Rabbim şaşırmaz ve unutmaz" dedi" [367] *buyurmaktadır."*[368]

Görüldüğü üzere, yazma mevzûunda Hz.Pegamber'in (aleyhissalatu vesselam) izhâr ettiği tavra paralel bir tavrı arkadan, *Selef* dediğimiz Sahâbe, Tâbiîn ve Etbâuttâbiîn nesilleri göstermişlerdir. Yazının ehemmiyetini ittifakla beyân ederken hadîslerin yazılmasını ihtiyatla yürütmüşlerdir. Bu ihtiyattaki birinci sâik onu, Resûlullah'tan olmayan sözlerden siyânet ve onun nâ-ehlin eline düşmekten korumaktır. Bütün hadîslerin yazılması husûsunda ciddî ihtiyâç hâsıl olduğu zaman ümerâ ve ülemâ elbirlik olarak bunu gerçekleştirmişlerdir.

NETİCE

Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), kendi devrinin medenî milletlerine nispetle okuma-yazma nispeti son derece düşük bir cemiyetten çıkmıştır. İlk kaynaklarımızın yazı bilenlerin sayısı üzerine verdiği rakamlar, yazı bilme durumu daha iyi, daha ileri olduğu belirtilen Mekke hakkında bil daha önce de belirtildiği gibi 20 civarında kalır. Bu rakamların gerçek sayıyı ifâde edip etmediği husûsunda şüphe edilse bile son derece azlığı ifade ettiği husûsunda tereddüt yoktur.

Resûlullah (aleyhissalatu vesselam), yazının yaygınlaştırılıp umûmî kültür seviyesinin yükseltilmesi husûsunda aldığı çeşitli tedbîrlerle kısa zamanda büyük netice almıştır. Aynı yoldan giden Hulefâ-yı Râşidîn ve arkadan gelenler, Resûlullah'ın rüşeym ve nüve halinde bıraktığı tedbirleri geliştirerek müesseseleştirmiştir. Kısa zamanda maarifini, sünnetin vazettiği sağlam temeller üzerinde yapılandırılan İslâm devleti, dünyanın en eski, en kuvvetli imparatorluklarını zir ü zeber ederek dünün makhûr ve ümmî Arap milletini, bu medenî milletlere siyâsî açıdan hâkim, ilmî açıdan üstâd ve rehber eylemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, mü'minlere, her husûsta kıyâmete kadar rehber v en iyi örmek olarak gösterilen Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam), sün-

367 Tâ-ha: 20/52.
368 Takyîdu'l-İlm: s. 103.

netine uyanları başarıya götüren maarif politikasının şu esaslara dayadığını, geçmiş bahislerde yapılan açıklamalardan çıkarabiliriz:

1- Okuma-yazma öğretiminin yaygınlaştırılması İslâm devletinin temel vazîfelerinden, ilk defa ele alması, ilk imkân ve fırsatları, yolunda seferber edip değerlendirmesi gereken ana vazîfelerinden biridir. Bu vazîfenin ifâsı yâni mü'minlerin okur-yazar kılınması için devlet tedbîrler almakla sorumludur. Resûlullah öncelikle bu temel görüşü vazetmiştir.

2- Yukarıdaki maarif felsefesi mûcibince Hz. Peygamber'in aldığı en mühim tedbir psikolojik sâhadadır: Yazıyı öğrenme işinin gerçekleşmesinden bizzat mü'minleri sorumlu tutmuştur: Duruma göre fertler, âileler, komşular... herkes öğretmekten sorumludur.

Aile, çocuğuna öğretmekten sorumlu.

Aile, vebâle girerek zamanında vazîfesini yapmamış ise fert, öğrenmekten sorumlu. Ne yapıp yapıp, inancı icâbı hayatının gayesi bildiği, mânevî, rûhî terakkîde ilerlemek ve Allah'ın rızâsını kazanabilmek, bu yolda az gayretle çok ileri gidebilmek için "ilim" ve ilmin vâsıtası olan yazıyı öğrenecektir.

Âileler, fertler ihmâl ettikleri takdirde, komşuları (yani, yazı bilmeyen kimseyi tanıyan dostları, ahbapları, arkadaşları) ona öğretmekten sorumludur.

3- Bütün bu sorumlulukların fertler, âileler ve "komşular" üzeride müessir olması, dolayısiyle "sorumluluk" duygusunun, kişileri yapıcı, müspet harekete sevk edebilmesi için vicdanlardaki din duygusunun canlı tutulmasına büyük ehemmiyet verilmiştir. İslâm açısından mü'minin dünya hayatındaki en büyük dâvâsı, yaratılışının gâyesi dindir. Dünyanın bütün serveti kendisine verilmiş olsa bile, âhiretini kazanma yolunda gözünü kırpmadan hepsini harcaması gereken ferde, bu dâvâyı kazanmada en mühim ve en müessir vâsıta olarak "ilim" gösterilmiştir. İslâm'ın istediği mânâda imân ve âhiret düşüncesine sâhip bir mü'minin en ziyâde üzerinde duracağı sorumluluklardan biri "ilim öğrenmek ve öğretmek"le ilgili olan sorumluluk olacaktır.

4- Bu gâyede daha da müessir olabilmek maksadıyla öğrenilmesi gereken, öğrenilmesine ve öğretilmesine büyük mükâfat vâd edilen "ilm"in hangi ilim olduğu, naslarda kesinlikle açıklanmamış, müphem bırakılmış, bilhassa avam tarafından bunun "din ilmi" şeklinde anlaşılması sağlanmış-

tır. Zira dini iyi öğrenen, vicdanında dinî sorumluluğu kuvvetli ve canlı tutan mü'min, dinin her çeşit emirlerine karşı müteyakkız olacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi, İslâm'ın en ziyâde dikkat çektiği husûslardan biri, "ilim"dir, ilim öğrenmenin güzelliği, cehâletin çirkinliğidir.

İmanın kuvvetli oluğu devirlerde ve nesillerde, Müslümanların her yönden üstünlükleri bu söylediğimizin canlı misâli olmaktadır.

5- Vicdanî mühim tedbirlerden biri öğrenme ile öğretmenin gerek mükâfat ve gerekse sorumlulukta bir tutulmuş olmasıdır. İlim talep etmek nasıl fazîletli ise, öğretmek de öyle fazîletlidir. Öğrenmemek ne derece kötü ve mesuliyetli ise ilmi gizlemek, öğretmemek de öylece kötü ve mesuliyetlidir.

6- Bu vicdanî sâhayı ilgilendiren tedbirleri ve tahşîdâtı Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) yeterli bulmayarak bizzat devlet eliyle maddî tedbirler almıştır. Büyüklere mahsus olarak Suffa mektebinin açılması bunun en güzel örneğini teşkîl eder. Hz. Peygamber'in Suffa mektebini ilgilendiren çeşitli meselelere karşı gösterdiği yakın ve mütemâdî alâka, müteakip asırlarda İslâm devletinin maarifle ilgili müesseselerde göstereceği alâkanın nüvesini teşkîl etmiştir.

Büyüklerin öğretimi için Suffa ile yetinilmemiş, müsâit evler, mescitler, dâru'l-kurrâlar, -bugünkü tâbirle "yaygın öğretim"in- tamamlayıcı unsurları yapılmıştır.

7- Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam) çocukların öğretimini büyüklerden ayrı olarak ele almış, bu maksatla yazı bilenlerden azamî şekilde istifâde cihetine gitmiştir. Mekkeli müşriklerin muallim olarak istihdâmı çocukların tâlimi meselesine ne derece ehemmiyet verdiğini anlamada son derece mânidâr bir vak'a olmalıdır.

Rivâyetlerin, daha Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh) devrinden itibâren, bugünkü mânâda, çocuklara yazı öğretmek maksadıyla her çeşit öğretim malzemeleriyle mücehhez müstakil küttâbların (ilk mekteb) varlığına kesin bir şekilde delâletlerine bakarak, -bâzı âlimlerin dediği şekilde- bizzat Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) sağlığında bunların açılmış olacağına bile hükmedebilir.

8- Okuma-yazma bilgisinin yaygınlaştırılmasında Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) tatbîke koyduğu en müessir tedbirlerden birini, yazı bilen her memura aynı zamanda muallimlik vazîfesi de vermiş olma-

sında görmekteyiz. Muâz İbn Cebel örneğinde daha açık olarak görüldüğü şekilde, yetişmiş elemanların sayıca az olduğu dönemde taşraya gönderilen memurlar, idârî, kazâî, mâlî ve hattâ askerî vazîfelerden başka "tâlim"den de sorumlu tutulmuştur.

Bu davranış, Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) takip ettiği politikaya gerçek bir "seferberlik" mânâsı kazandırsan mühim bir husûs olsa gerektir. Zire devlet tespît ettiği belli bir hedefe ulaşmaktadır. Az sayıdaki yetişkin ve ehil elemandan, öğretimde, azamî istifâdenin yolu budur. Bu metot, yetişmiş eleman sayıca çok olsa bile, maddî imkânların mahdût olduğu şartlarda bile, maddî imkânların mahdût olduğu şartlarda da, -tespit edilen millî hedefe bir an önce ulaşmada- her zaman müessiriyetini koruyacak bir tedbirdir. Zamanımızın bir işte çok eleman istihdâmına rağmen randıman alınamayan tatbikatı ile Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) çok işte tek adam istihdam etme tedbîri büyük bir tezat arzeder. Aradaki başarı farkı da alınan tedbîrin vicdânî, imânî esaslara oturtulup oturtulmamasından, Devletçe alınan kararın fertlerin derûnunda mâkes bulmasından ileri gelir.

9- Hz. Peygamber'in (aleyhissalatu vesselam) başarısına müessir olan mühim tedbîrlerden biri de öğretimin bedâva olmasıdır. Ubâdetu'bnu's-Sâmit'e ifâde edilen yasak, bir bakıma "öğrenme durumunda olan"dan yâni talebeden ücret almanın yasaklandığını yâni öğretimin bedâva olması gerektiğini ifâde etmektedir. İslâm'ın bidâyeti gibi, maddî imkânların milletçe, devletçe umûmen dar ve son derece kısıtlı olduğu şartlarda öğretimin yaygınlaşmasında bu meccânîliğin ehemmiyeti daha iyi anlaşılır.

Söz konusu meccânîlik, öğretme hizmetinin dinîlik vasfını artırması yönünden bir başka ehemmiyet taşır. Dinî hizmet öncelikle Allah rızâsı için, uhrevî mükâfatı için yapılır, dünyevî bir maksatla yapılmaz. Öğretim de parasz olduğuna göre bu dinî bir hizmettir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, vicdanlarda imanların kuvvetli ve canlı olduğu fert ve cemiyetlerde, herhangi bir işte azamî başarının sırrı o işe dinî bir renk kazandırmaya bağlıdır. Kur'ân ve Sünnet'te ilmin nasıl dinîleştirilerek mü'minlerin nazarlarına arz edildiğini gördük. Bu durumun, iman kuvvetinde insanlığın eşine bir daha rastlayamayacağı bir seviyede olan Sahâbe ve onların fiilen gören Tâbiîn devrinde, ilim yolunda neler yaptırıp,ne hedeflere ulaştırldığına yukarıda işâret ettik.

10- Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), "seferberlik" mânâsında öğretim şartlarında, "her bilen"e, öğretmek vazîfesini yüklemekle birlikte, muallimliğin müstakil bir meslek yapılmasını da ihmal etmemiştir. Seferberlik hâli, bir hedefe ulaşmak için ilân edilir ve hedefe varılınca normal dışı şartlar uygulanır. Hedefe varılınca normal, müessesevî şartlara dönülür. Peygamberimiz (aleyhissalatu vesselam) muallimliğin profesyonel bir meslek olmasına da ehemmiyet vermiştir. Sadece "muallimlik" vazîfesiyle tavzîf edilmiş bulunan ve Ashâb arasında da "muallim" lâkabıyla anılan kimselerin varlığı bu söylenene şehâdet eder. Muallimlikle ilgili ve son derece ehemmiyetli bir kısım pedagojik esasların onlar kanalıyla rivâyet edilmiş olması, mevzûmuz açısından ayrı bir ehemmiyet taşır. Zira, bir husûsta meslekîleşme ve müesseseleşme, temel teşkîl edecek bir kısım esasların varlığına bağlıdır. Demek oluyor ki Hz. Peygamber, talebeler arasında eşitlik, tedîpte ölçülülük, velîlerle mütemâdî irtibat, tâlimin dinîliği, -en azından fakirler için- meccânîlik, mecbûrîlik gibi bir kısım esasları "profesyonel muallimler"e talimât olarak vermiştir. Muallim Mirdâs ve Ubâdetu'bnu's-Sâmit (radıyallahü anhümâ) ile ilgili teferruat bunu ifâde eder.

Bu ruh ve bu esaslar çerçevesinde ele alındığı takdirde, meselelerimizin, daha kısa yoldan ve daha müessir şekilde halledilip çözüme kavuşturulacağına inanıyoruz.

Tarihte bir kere olan, istikbalde tekrar olabilir.

"Allah'ın Resûlü'nde sizler için her zaman en güzel örnek vardır. (Ahzâb: 33/21)

Ek Bölüm :

HADİSLE İLGİLİ BAZI MESELELER VE KUR'ÂN VE SÜNNET ARASINDAKİ MÜNASEBET

TEMHİD[369]

Asıl konuya geçmeden önce, mühim bir noktayı belirtmek isteriz: İslâm dini vahye dayanır, bu sebeple ilâhî ve semâvî bir dindir. İnsanların karşılaşacağı her çeşit meseleyi çözüp hükme bağlayacak zenginliğe sâhiptir. Gelişen beşerî şartlarda farklı tarih ve coğrafyalarda, değişen teknik teçhizat içerisinde, bidâyette olmayan, ilk kaynaklara girmeyen yeni vak'a ve durumları da İslâm, kıyâmete kadar, çözmeye hazırdır. Zira bunları çözmede başvurulacak "*usul*" denen umumi prensipler koymuştur. Şimdilerde bunlara *metodoloji* de diyoruz. Özünü Kur'ân ve Sünnet'te bulan bu metodolojiye uyularak ortaya konan her mesele, yine ilâhîlik ve semâvîlik vasfını taşır. Buna müracaat edilmeden getirilen her çözüm "arzî" ve "beşerî"dir, semâvî ve ilahî değil.

Zamanımızda, Batılılaşan espriler, Batı'da olduğu gibi, içtimâ problemleri belirtilen dini mekanizmaya riayet etmeden ferdî-beşerî düşünce-

369 Bu yazı, 1987 yılı içerisinde sünnet üzerine yapılan bir ankete cevap olarak hazırlanmış idi. Kütübü Sitte Muhtasarı ve Şerhi adlı kitabımızın birinci cildinde neşrettiğimiz bu yazıyı, hadisle ilgili bir kısım konuların gelişi güzel konuşulduğu günümüz şartlarında, buraya da aynen almayı uygun bulduk.

lerle çözüp, icabında, buna dinî bir etiket de vurmaya, "Dinin hükmü bu olmalıdır" demeye kalkıyorlar. Bu davranış, dinin arzîleştirilmesidir. İslâmî usule, dinî mekanizmaya uymadan atılan her adım, getirilen her çözüm gayr-ı İslâmî'dir. Meselelere dinî çözüm bulmak bir ihtisas işidir. Bunu yapacak kişide, başta ilim, birçok hususî vasıflar aranır.

Bu sebeple, ankette sorulan sorulardan bazılarına cevap verirken şahsî kanaatimizi değil, İslâmî usule uyarak, âlimlerin Kur'ân ve Sünnet'e dayanarak beyân ettikleri esasları kaydedeceğiz. Bu mevzuları, İslâmî yaklaşımla işleyen herkesin yapacağı şey budur. Söyleyecekleri de -ifâde yönüyle farklı olsa bile- mefhum olarak neticede aynıdır. Çünkü İslâm kıyâmete kadar aynı kalacak olan hak dindir. Kur'ân ve Sünnet'in temel meselelerde görüşü değişecek değildir. µ veya bu maksatla, her devirde onu bozmaya semâvîlikten çıkarıp arzîleştirmeye çalışanlar çıkmıştır ve çıkacaktır da. Ancak, hepsi boşadır. O, Allah'ın nûrudur, onu parlatacak olan, muhâfaza edecek olan O'dur, O, bunu vaat etmiştir; O'nun şanı yüce, ilmi muhit, kudreti her şeye yeterlidir, vadinde hulf yoktur, çünkü âciz değildir.

KUR'ÂN İSLÂM'IN TEMELİDİR

Dinimizin iki ana kaynağı vardır: Kur'ân ve Sünnet. Kur'ân lafzı ve mânasıyla âlemlerin Rabbi ve yaratıcısı, terbiye ve idâre edicisi olan Cenâb-ı Hakk'ın kelamıdır. İslâm Dini'nin Kanun-i Esasisi yani Anayasası'dır. Her mü'minin hayat rehberidir. Dünya ve ahiretimizi ilgilendiren, maddî ve mânevî hayatımıza giren her meseleye onda yer verilmiş, en güzel istikamet gösterilmiştir: *"(Ey Muhammed) Sana her şeyi açıklayan ve Müslümanlara doğruyu gösteren bir rehber, rahmet ve müjde olarak Kur'ân'ı indirdik"* (Nahl, 89); *"Kitap'ta Biz, hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* (En'âm, 38).

Takdir edileceği üzere insan hayatını ilgilendiren meseleler o kadar çoktur ki, bunların hepsine yeterli açıklıkta temas eden bir kitap on binlerce sayfayı, yüzlerce cildi bulması gerekir. Halbuki Kur'ân altı yüz sayfalık bir hacme sâhiptir. İnsanın dünyevî ve uhrevî her meselesine nasıl yer vermiş olabileceğini haklı olarak sorarız.

Kur'ân her meselemize yer verir, ancak, hepsini aynı açıklıkta yapmaz. Tıpkı bir anayasa gibi. Anayasa, bir devletin muhtaç olduğu, ferdî, içtimâî, beynelmilel her çeşit meselesine yer verir. Ancak bunu, herkesin an-

layıp tatbîk edeceği kanun maddeleri halinde yapmaz; prensipler, temel esaslar, ana istikametler tespiti şeklinde yapar. Bu esaslara uygun olarak çıkarılacak kanunlar, kararnameler, nizamnâmeler (tüzükler, yönetmelikler, yönergeler), emirler, tamimler, tavzîhler vs. iôimâî hayatın her meselesini aydınlatmaya çalışır. Kur'ân'da böyle... İçerisinde, çoğu kere ana esaslar, tevcihler, prensipler var; bazen imâlar, işaretler var. Açıklamaya fevkalade muhtaç müphem ifâdeler bazen da gündüz aydınlığı kadar açıklığa kavuşturulmuş -bir başka tafsile, ilaveye imkân tanımayan- beyanlar var. Bunların ötesinde, sıkça yer verilen tekrarlar var.

Bütün bu vasıflarını göz önüne alan İslâm ümmetinin Kur'ân hakkında ittifakla verdiği hüküm, O'nun dinimizin yegane kaynağı, değişmez anayasası olduğudur.

VAHİY NEDİR?

Konumuzun açıklığa kavuşması için, vahiy nedir açıklayalım. Vahy, kelime olarak, bir sözü gizlice fısıldamak mânasına gelir. Istılah olarak, Allah'ın insanlara olan tebligatını, muhtelif yollarla peygamberlere bildirmesidir. Vahy kelimesinin, Kur'ânî Kerîm'de, irâde-i ilâhiyenin şuurlu ve hatta şuursuz mahlukata intikal ettirilmesi mânasında daha geniş bir kullanılışına şâhit olmaktayız. Nitekim Allah'ın "arı"ya (Nahl, 68), Hz. Musa'nın annesine (Kasas, 7), Hz. İsâ'nın Havârilerine (Mâide, 111), "Melaike"ye (Enfal, 12), "Arza" (Zilzâl, 5), "Semâvât"a (Fussilet, 12) vahyi söz konusudur. Tâbirin bu çok buutlu kullanılışından, bütün mahlukatın kıyam ve devamında tâbi oldukları kanunların onların fıtratına konulmasının tesâdüfi olmayıp ilâhî irâde ile olduğu ve bu yüce hakikatın vahy keyfiyetiyle ifade edildiği sonucuna varılabilir. Kelam, tefsîr ve hatta usul kitaplarımızda yer verilmiş olan bu konunun teferruatına girmeyeceğiz.

Asıl konumuz olan Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelen vahye dönmek gerekirse hemen şunu belirtelim ki, vahyin gerçek mahiyeti, mekanizması insanlarca meçhuldür. Kitaplarda, vahiy gelirken tezâhür eden bazı hallerle ilgili tasvirlerden öte fazla bir bilgi verilmez. İlah'tan beşere muhâberevî bir irtibat diye tavsîf edebileceğimiz vahy'in farklı şekillerde cereyan ettiği de bir gerçek. Umumiyetle başlıca dört farklı şekilde vahiy cereyan ettiği açıklanır:

1- Rüya yoluyla vahy: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), ilahî irâde ile alâkalı bir kısım hakikatı rüyasında görür ve öğrenir.

2- İlham yoluyla: Bu, vahiy muhtevasının peygamberin içinden, kendiliğinden doğması şeklinde ortaya çıkar. Cenâb-ı Hakk, peygamberler, yakaza denen uyanıklık ve şuur hâlinde iken teblîğ etmek istediği şeyi kalplerine atar. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, Kur'ân dışındaki bütün sözleri bu gruba girer. Bu çeşit vahye vahy-i gayr-ı metluv denir.

3- Kitap yoluyla: Burada ilahî tebliğât, yazılı olarak gelir. Nitekim Tevrat, Hz. Musâ (aleyhisselam)'a yazılı levhalar hâlinde gelmiştir.

4- Melek vâsıtasıyla: Burada ilâhî emirleri Allah'la peygamber arasına giren bir melek getirir. Melek tarafından tilavet buyurulduğu (okunduğu) için buna vahy-i metluv denir. Vahiyde peygamberlere doğrudan ilâhî hitap söz konusu olmaz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) için sâdece Mirâç'ta bu vâki olmuştur, istisnâî durumdur. Bunun dışında Kur'ân'ı vahiyler, hep melek vasıtasıyla olmuştur.

Yukarıda işâret ettiğimiz âyetler ışığında, Allah'tan mahlukata intikâl ettirilen her çeşit duyurma işine vahy diyebileceksek de, bunun en yüce mertebesi vahy-i metluv dediğimiz Kur'ân vahyidir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hayatında bu vahy, gayr-i metluv kısmından pek kesin ve bâriz hatlarla ayrılmıştır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı başlangıçta korku, endişe ve sıkıntıya sevk eden vahiy de budur. Mahiyetini hiç bilmediği bu vahyi karşılayıp istikbal etmeye ilahî terbiye ile hazırlama safhası Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın risâlet hayatının en sıkıntılı dönemini teşkîl eder. İntihara niyet ve azmetmesiyle ilgili rivâyetler bu sıkıntının derecesini anlamada yardmcı olur.

Şu halde, *Sünnet'*e vahiy'dir diyen âlimlerimizin ifadelerini yanlış anlamamak için Kur'ân vahyinin her bakımdan başkalığının iyi bilinmesi gerekir. Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'da bu vahyin tâlimi, tebliği muhâfazası için müstesna bir gayret ve itina göstermiştir.

SÜNNET NEDİR?

Kur'ân ve vahy hakkında yapılan bu kısa açıklamadan sonra, Sünnet nedir, onu belirtmeye çalışalım. Sünnet, kelime olarak yol demektir. Bu

tâbir iyi yol için de kullanılır, kötü yol için de. Nitekim, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissatâtu vesselâm), kelimeyi bu mânada kullanmıştır. "Kim iyi bir yol açarsa... Kim de kötü bir yol açarsa..." hadîsinde böyledir.

Konumuz açısından sünnet, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yoludur. Bu yol, onunla ilgili olarak bize intikal eden rivayetlerle ortaya çıkar.

Bu rivayetler ya sözlerini, ya fiillerini, ya da ahvalini, etvârını ve şemâilini bildirir. Bunların hepsi sünnettir. Muhaddis, fakîh veya usulcü oluşuna göre âlimlerin sünnet anlayışları az çok farklılıklar arzederse de burada o teferruata girmeyeceğiz. Ancak şu kadarını belirtmekte fayda var: Bâzı muhaddisler, "hadîs"le "sünnet" kelimelerini farklı kullanmışlardır: Bunlara göre, hadîs Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözüdür; sünnet ise fiilleridir. Ancak büyük çoğunluk hadîs ve sünnet kelimelerini müterâdif (eş anlamlı) olarak kullanır. Sünnet deyince, söz, fiil, takrir (yanında yapıldığı veya söylendiği halde sükût ederek zımnen kabul ettiği) hepsini kasteder. Biz de burada, sünnet kelimesini bu geniş mânasıyla kullanacağız. Sünnet ve hadîs yerine "haber", "eser", "rivâyet" gibi başka kelimelerin de kullanıldığını bilmekte fayda var.

SÜNNETE-MÜRACAAT KUR'ÂN'IN EMRİDİR

Kur'ân-ı Kerîm açısından, sünnet, İslâm Dinî'nin vazgeçilmesi, ihmal edilmesi mümkün olmayan fevkalâde ehemmiyetli bir kaynağıdır. Pek çok âyette Cenâb-ı Hakk, sünnet'in ehemmiyetini dile getirerek, mü'minlerin sünnet'e başvurmasını, Kur'ân'la birlikte sünnet'i de göz önüne almasını emreder. Bu âyetlerden bâzılarını kaydediyoruz:

* Şu âyette sünnette gelen emirlere itaatten başka, ihtilafların hallinde sünnete de başvurulması emredilmektedir: *"Ey imân edenler! Allah'a itaat edin Peygambere ve sizden buyruk sâhibi olanlara itaat edin. Eğer bir şeyde ihtilafa düşer anlaşamazsanız -Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız- o meselenin hallini Allah'a ve Peygamber'e bırakın. Bu hayırlı ve netîce itibariyle en iyi yoldur"* (Nisa, 59)

* Şu âyette, Sünnet'in bulacağı çözüme gönül hoşluğuyla uyulması *"imanın şartı"* ilan edilmektedir: *"Biz her peygamberi ancak Allah'ın izniyle itaat olunması için gönderdik... Hayır, Rabbine and olsun ki, aralarında çı-*

kan anlaşmazlıklarda seni hakem tayin edip, sonra da senin verdiğin hükmü, içlerinde bir sıkıntı duymadan (yani tam bir memnuniyetle), olduğu gibi kabul etmedikçe inanmış olmazlar" (Nisa, 64-65).

* Şu âyet, Sünnet'e uymayı, Kur'ân'a uyma ayarında ilan etmektedir: *"Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisâ 4, 80).

* Şu âyet, Sünnet'in açıklık kazandırdığı bir meseleye başka bir açıklık getirmeyi şiddetle yasaklar: *"Allah ve Peygamberi bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık, işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah'a ve Peygambere baş kaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olur"* (Ahzâb, 36).

* Şu âyet, Sünnet'e muhâlefet edenlerin mâruz kalacağı fitneyi haber verir: *"O'nun buyruğuna aykırı hareket edenler, başlarına bir belanın gelmesinden veya can yakıcı bir azaba uğramaktan sakınsınlar"* (Nur, 63).

* Şu âyet, mü'minin en büyük ideali olan "Allah'ın sevgisine mazhar olma"yı Sünnet'e uyma şartına bağlar: "(Ey Resulüm, mü'minlere şöyle) söyle: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun, ta ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı affetsin" (Âl-i İmrân, 31).

* Şu âyet, her hususta en güzel örneğin Sünnet'te mevcut olduğunu belirtir: *"Ey imân edenler, and olsun ki, sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resûlullah'ta en güzel örnek vardır"* (Ahzâb, 21).

Biz yukarıda meâlen kaydettiğimiz âyetlerde geçen "peygamber" lafızlarını "sünnet" olarak ifâde ettik. Zira âlimler, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra bu çeşit âyetlerde geçen *"Allah'a baş vurmak"*ı Kur'ân'a başvurmak, *"Resul'e baş vurmak"*ı da Sünnet'e başvurmak olarak anlamışlardır. Kıyâmete kadar gelecek bütün insanlara hitabeden Kur'ân'ın bu emirlerini, kelimelerini lügat mânalarıyla anlamak mümkün değildir, zira, meselelerimizin çözümünde âyet-i kerîme dışında Allah'a müracaat yolu bizlere kapalıdır.

SÜNNET DE VAHYE DAYANIR

Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet'e başvurmayı emretmekle kalmaz Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bütün sözlerinin hak olduğunu, hatalara karşı korunduğunu da belirtir: Necm Sûresi'nde: *"O, hevasından konuşmaz, onun konuşması kendisine yapılan bir vahiy iledir"* (âyet 3-4) buyurulmakta-

dır, Bâzı âlimlerimiz, burada Kur'ân kastedildiğini ifâde etmişse de, âyet ve hadîslerden elde edilen başka delillere de dayanan büyük ekseriyet, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bütün sözlerinde hataya karşı korunduğu yâni ismet sâhibi olduğu görüşünde birleşmiştir.

Sünnetin de ilâhî kaynaktan geldiğine, Cenâb-ı Hakk'ın irşât ve irâdesi altında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a öğretildiğine dâir Kur'ân'î bir diğer delil şu âyettir: *"Nitekim Biz size, âyetlerimizi okuyacak, sizi her kötülükten arıtacak, size Kitab'ı ve **hikmet**'i öğretecek ve bilmediklerinizi bildirecek, aranızdan bir peygamber gönderdik."* (Bakara, 151). Başta İmam Şâfiî olmak üzere birçok âlimlerimiz âyette geçen hikmet'ten muradın Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünneti olduğunu belirtmiştir.

Sünnet'in Kur'ân âyetiyle teyit edilen semâvî yönü sebebiyle onun, İslâm Dinî için zaruretini belirtmek maksadıyla bâzı âlimlerimiz şöyle demiştir: *"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetini, tıpkı Kur'ân-ı Kerîm'i (ezberleyip) koruduğumuz gibi (ezberleyip) korumamız gerekmektedir. Zira yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Resulüm size her ne getirdi ise onu alın, her ne yasakladı ise onu terk edin."* (Haşr, 7)

Sünnet'in dinden bir parça olduğu hususunda daha önce kaydettiğimiz Kur'ân'î delilleri hatırlatan bir başka usul âlimi tahkikini şöyle tamamlar: Kur'ân'da yer verilen deliller şu gerçeği ortaya koyar: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın getirdiği her şey, emir buyurduğu veya yasakladığı her mesele hüküm itibariyle, Kur'ân'da gelenlere mülhaktır. Bunları da Kur'ân'da gelenlere (değer yönüyle ayırım yapmadan) ilâve etmek şarttır".

Öncelikle kendi mezhebimiz olan Hanefî mezhebinin görüşlerini aksettiren Serahsî'nin açıklamasını da burada kaydetmemizde fayda var. Usûl'ünde: *"...Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, kâfirlerin ta kendileridir"* (Mâide, 44) âyetini açıklarken, Serahsî: *"Burada "indirilen"den maksat Kitabullah ve Resûlün Sünneti'dir"* der, buna şâhit olarak yukarıda kaydettiğimiz âyetlerden bir kısmını zikreder.

Bu meseleyi bir hadîs-i şerifle noktalayalım: *"Hevası benim getirdiklerime tâbi olmadıkça sizden hiç kimse inanmış olmaz."*

HÜKÜM ÇIKARMADA KUR'ÂN TEK BAŞINA YETERLİ DEĞİLDİR

Sünnet'i yukarıda kaydettiğimiz âyetlerin ışığında anlayan Selef, *"Bize Kur'ân yeter"* diyerek, ikinci kaynağı reddeden kimseler için *"sapık ve saptırıcı"* hükmünü vermekten çekinmemiştir. Onlar açısından, hüküm çıkarmada tek başına Kur'ân-ı Kerîm, yeterli değildir. Mutlaka sünnete de başvurmak gereklidir. Çünkü bizzat Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet'i Kur'ân'ın devamı olarak ifâde etmiş, ona müracaatı emretmiştir. Selef'in bu anlayışını aksettiren bir vak'a kaydedelim: Müslim'de rivâyet edildiğine göre, İbn Mes'ud (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den: *"Dövme yapan ve yaptıran, peruk takan ve taktıran... Kadınlara lanet olsun"* hadîsini rivâyet edince, bu hadîsi işiten Ümmü Yâkup adında Kur'ân'ı okuyan bilgiç bir kadın gelerek itiraz eder: *"Sen dövme yapanları da yaptıranları da... lanetliyormuşsun"* der. İbn Mes'ud: *"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın lanetlediğine ben niye lanet etmeyeyim, üstelik, bu Allah'ın Kitabı'nda da var"* diye cevap verir. Kadın: *"Ben Kur'ân'ın iki kapağı arasında her ne varsa eksiksiz okudum, ama senin söylediğin tel'ini bulamadım"* deyince İbn Mes'ûd: *"Şâyet hakkıyla okusaydın mutlaka bulurdun, Allah, Kur'ân'da: "Peygamber size her ne getirmişse onu alın, yasakladığı şeyden de kaçının* (Haşr, 7) *buyurmuyor mu?"* cevabını verir.

Bu yüce Sahâbî'nin davranışını değerlendiren usulcülerimiz şu hükme varırlar: *"Görüldüğü üzere, hüküm çıkarmada Kur'ân'la yetinmek caiz değildir. Mutlaka O'nun şerhi ve beyanı durumunda olan "sünnet"e de bakmak gereklidir"*.

RESÛLULLAH'IN İSTİŞARE VE İÇTİHATLARI

Sünnet'in de vahye dayandığını kabûl edince karşımıza bazı sualler çıkacaktır: "Sünnet de vahye dayanıyorsa, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın istişârelerine, içtihâtlarına ne diyeceğiz? Verdiği kararlardan dönme örnekleri var, vahye dayansaydı dönüş olur muydu? vs.".

Şüphesiz açıklanması gereken bir husus. Hemen belirtelim ki, insan fıtratına uygun ve tedrîcîlik esasına göre gelen Kur'ân vahiylerinde de bu çeşit durumlara rastlarız. Seyyâl olan beşerî şartlara hitabeden vahiyde

rastlanan seyyâliyetten normal ne olabilir. Nesh meselesi mânidârdır. Alimlerimiz, neshi prensip olarak kabûl etse de, kesinlikle mensuh olan âyetler hususunda çok geniş ve farklı izahlar sunarlar.

Şimdi istişâre meselesini ele alalım. Cenâb-ı Hakk, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e Ashâbıyla istişâre etmesini emretmiştir (Âl-i İmrân, 159). Bir başka âyette de mü'minlerin meselelerini istişâre yoluyla halletmeleri istenir (Şûra, 38). Öyle ise Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bu mühim mevzuda örnek vermeli, istişârenin adâbını öğretmeliydi. Fiilen de öyle yapmıştır. Birçok fırsatlarda, şahsî görüşünü ileri sürmüş, daha isâbetli görüş ve teklif karşısında kendi teklifinden vazgeçerek ümmetine istişârenin mühim bir âdabını öğretmiştir: Makamına, ünvanına, ittihâz ettiği vaziyetten hâsıl olan müessiriyetine dayanarak şahsî görüşünde direnmemek, emrivakiye, dikteye gitmemek.

Keza, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) zaman zaman ortaya çıkan yeni durumlar karşısında -asıl prensibi vahiy beklemek olmasına rağmen- içtihatlarda bulunmuş, hükümler vermiştir. Bu içtihatlarında isâbet ettiği gibi etmedikleri de olmuştur. İsâbet etmediği yâni Cenâb-ı Hakk'ın irâdesine uymayan hükümler verdiği zaman arkadan gelen vahiyle ikaz ve irşat dilmiş, hatası düzeltilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu çeşit tashîhlerin birçok örneği var. Kureyş müşriklerinin ileri gelenleriyle konuşurken, dinî bir şeyler sormak niyetiyle gelen âmâ bir zâta, -Kuryşlilerle olan sözünü kesmemek için- itibar etmemiş, ilgi göstermemişti ki, o anda inen Abese Sûresi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı ağır bir üslupla ikaz etmiştir. Keza, Bedir esirlerine yapılacak muâmele hususunda verilen karar da isâbetli olmamıştı. Arkadan gelen ikaz edici âyetler (Enfâl, 68) öylesine şiddetli olmuştur ki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) üzüntüsünden ağlamıştır. Bu çeşit ikazlar, vahiyle olduğu gibi bazen da melek vâsıtasıyla olurdu. Nitekim Hendek savaşından sonra Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) silahı bırakmıştı ki, Cebrâil gelerek: "Melekler silahlarını bırakmadılar..." diyerek ikaz etti ve savaş sırasında düşmanla işbirliği yaparak Müslümanlara ihânet eden Benu Kureyza kabilesinin cezalandırılması gerektiğini ihtar etti. Keza Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), Tevbe Sûresi'nin -Hac sırasında- teblîğ edilmesi işini Hz. Ebû Bekir'e vererek Mekke'ye göndermişti ki, arkadan Cebrâil gelerek bu işi kendi âilesinden birinin

yapmasını emretti. Bunun üzerine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) arkadan Hz. Ali'yi göndererek, teblîğ işini yapmasını emretti.

Bu çeşitten çok sayıdaki örnekleri değerlendiren İslâm âlimleri ittifakla şu netîceye varırlar: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) içtihatlarında olsun, aldığı kararlarında olsun hata yapabilir, ancak bu hatası devam etmez. Cenâb-ı Hakk vahiy, ilham, melek gibi vâsıtalarla mutlaka ikaz eder, o hatayı tashîh eder. Binâenaleyh, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetleri karşısında "Bu içtihadında hata etmiş olabilir mi?", "Bu sözü, bu hükmü hata cereyan edenlerden biri olmasın?" diye tereddüt câiz değildir, hata etseydi ikaz edilir, sağlığında düzeltilirdi. Düzeltildiğine dâir rivâyet gelmemiş olan her içtihadı, her kararı, her sözü, her sünneti bizim için bir irşattır, kesin bir hakikattır, yolumuzu aydınlatan bir nurdur. Bu mesele münhasıran dinî olan hususta olsun, beşerî ve içtimâî hususta olsun, maddî hayatımızı ilgilendirsin, mânevî hayatımızı ilgilendirsin hepsi birdir, yeter ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan olduğu kesinlik kazansın. İman ve teslimiyet erbâbının telîf ettiği kitaplar ittifakla şu mânada ifâdelere yer verirler: "O'nun (aleyhissalâtu vesselâm) hadîslerinde gelen her şey haktır, doğrudur, güzeldir. Vahiy yoluyla gelmiş, ilhâmen gelmiş, melek vâsıtasıyla veya rüyada bildirilmiş fark etmez, yeter ki, O'nun (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından beyân ve irşât edilmiş bulunsun. Zira Cenâb-ı Hakk garanti veriyor: *"O, kendi hevasından konuşmaz, onun konuştuğu vahiy iledir."*

Bu konuya temas eden Serahsî aksi beyan gelmeyen sünnetin "yakînî ilim" ifâde ettiğini, ona uymanın ümmete farz olduğunu söyler. Sahâbe'nin icmâından da geçen bu çeşit sünnet menşeli ahkâmdan hata ihtimalinin tamamen bertaraf olacağı gerçeğinden hareketle, onları inkâr edenin tekfir edileceğini ayrıca vurgular.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bir kısım dünyevî meselelerde içtihat ve istişâreye yer verip, sonradan bazılarından rücu etmiş olmasının, pratik ve ümmetine öğreticilik yönü de ehemmiyetlidir. Serahsî'nin kaydettiği bir hüküm aynen şöyle: *"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, içtihâda dayanarak yaptıklarının bazılarında hata vukûa gelmesinden anlarız ki, onun dışındakilerin reyinden hata hususunda asla emîn olunmaz".* Ümmete, öğretici maksatla verilen -ve hepsi de bizce bilinen- muayyen

örnekler dışında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkındaki genel hüküm O'nun (aleyhissalâtu vesselâm) her çeşit hatadan mâsum (yâni korunmuş) olmasıdır."

SÜNNETİN KUR'ÂN-I KERÎM'İ BEYÂN FONKSİYONU

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e Allah tarafından yüklenen mühim vazîfelerden biri de Kur'ân-ı Kerîm'i "***beyân etmek***"tir. İşte bir âyet: *"(Habîbim), Biz sana da Kur'ân'ı indirdik ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini beyân edesin (açıkça anlatasın) ve ta ki, onlar da iyice fikirlerini kullansınlar."* (Nahl, 44, 64).

Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'a yüklenen bu "beyan" vazîfesi nedir? Bu kelime Arapcada, izâh, şerh, izhâr ve teblîğ mânalarına gelir. Teblîğ'i duyurma olarak anlarsak diğerlerini de "açıklama" olarak ifâde edebiliriz. Öyle ise Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a başlıca iki vazîfe verildiği görülür: 1- Teblîğ, 2- Açıklama. Kur'ân'da beyân kelimesinin "açıklama" mânasına galebe çaldığı, çoğunlukla bu mânada kullanıldığı görülmektedir.

Mevzuumuzun anlaşılması için şöyle bir sorunun cevabını arayalım: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) "beyân et" emrini yerine getirdi mi getirmedi mi? Cevabımız elbette ki müspettir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Rabbinin bütün emirleri meyanında teblîğ emrini de eksiksiz yerine getirmiştir. Aksini söylemek cehaletin ötesinde iftira ve küfür olur.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın insanlara Kur'ân ve teblîğ'den ayrı olarak sunduğu beyân sünnettir. Bazı usulcülerimiz, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın beyan vazîfesini iki kısımda mütâlâa etmişlerdir, yani sünnet iki kısımdır:

Birinci Kısım Sünnet: Kur'ân-ı Kerîm'in kapalı âyetlerini açıklar, anlaşılır, tatbîk edilir hâle getirir.

İkinci Kısım Sünnet: Kur'ân'da olmayan yeni ahkâm ve âdab getirir. Her iki hususla ilgili ikna edici açıklamalar yapılmış, örnekler verilmiştir.

Kelam ve fıkıh âlimlerince, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, hem fiili ve hem de sözleriyle tahakkuk edeceği belirtilen birinci kısım

beyanın gereğini bizzat "*namaz*", "*zekat*" ve "*hacc*" gibi dinin ana umdelerinden misal verilmektedir. Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm, namaz kılın diye emreder, ama, namazın başlama ve bitme vakitlerini, her namazda kaç rekat kılınacağını, rükünlerin nasıl eda edileceğini vs. belirtmez. Keza, zekat için de aynı durum: Kur'ân: Zekat verin emreder, ama kimler verecek, hangi mallardan ne miktar verilecek, ne zaman verilecek gibi pek çok sorumuz cevapsız kalır. Hacc için de durum böyle: Hacc yapılacak ama nasıl? Ömürde kaç sefer, nerelere kaçar sefer tavaf edilmeli? Arafat'ta vakfe ile ilgili teferruât nasıl olmalı? vs. Bunların teferruâtı Kur'ân'da yoktur. Bu teferruâtı Cenâb-ı Hakk, dinin ikinci kaynağına bırakmıştır. Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'n sünnetine havale etmiştir Hadîslerde belirtildiği üzere, Cebrâil (aleyhisselam)'den Kur'ân'ı taallüm ettiği (öğrendiği) gibi Sünneti de taallüm eden Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): "Namazı ben nasıl kılıyorsam, benden gördüğünüz gibi kılın"; keza: "Hac'la ilgili menâsiki (rükünleri teferruatı) benden alın" emretmiştir.

Hadîs kitapları, keza, zekatla ilgili teferruatın beyânıyla doludur. Kendisine, beş vakit namazdan her birinin başlama ve bitme zamanlarını soran bir bedeviye, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) açıklama yapmaz. "Bizimle namaz kıl" der. Birinci gün, her namazın ilk vaktinde, ikinci gün de son vaktinde olmak üzere iki gün namaz kıldırdıktan sonra: "Her namazın vakti bu iki an arasındaki zamandır" diye soru sorana açıklamada bulunur.

Kur'ân-ı Kerîm'in emirlerini tatbîk edebilmek için sünnete olan ihtiyacın zaruretini belirtme sadedinde verilen misallerden biri de cezalarla ilgilidir: Âyet "Erkek veya kadın her hırsızın elinin kesilmesini" emreder. Ama nisabı, şartları belirtmez. Emre göre, bir tek yumurtayı çalanın elini kesmek icap eder. Halbuki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), buna nisap beyan etmiştir: Elin kesilmesi için çalınan şeyin, en az dörtte bir dinar değerinde olması gerekir.

İslâm Dinî'nin bütünlüğünü kazanması açısından Sünnet'in beyanına olan ihtiyacın ehemmiyetini tebarüz ettirmek için bazı âlimler şöyle demiştir: "Şâyet muhaddisler, sünnetin zapt ve toplama işini yerine getirmemiş, kaynaklarından ortaya çıkarmamış, Hadîsi intikal ettiren senet ve tu-

ruka itina göstermemiş olsaydı şeriat yok olur, ahkâm ortadan kalkardı. Çünkü şeriat, muhafâza edilen merviyâttan vücuda getirilmiş, nakledilen sünenden tedvîn edilmiştir..."

SÜNNETİN HÜKÜM KOYMA FONKSİYONU

Sünnet, bir kısmıyla -belirttiğimiz üzere- Kur'ân-ı Kerîm'i beyan fonksiyonunu yerine getirirken, ikinci bir kısmıyla da Kur'ân'da olmayan ahkâmı ve âdabı vazetmektedir. Sünnet bu yönüyle de, din için, önceki hizmeti kadar, vazgeçilmesi mümkün olmayan bir ehemmiyet taşır. Zira, dinimizin pek çok meselesi kaynağını sünnette bulur. Sünnetin bu yönünü, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) muhtelif hadîslerinde ifade eder. Bir hadîs şöyle: "Bana Kitap ve beraberinde bir o kadar da sünnet verildi".

Hattâbî, bu hadîsi açıklarken: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a metluv ve zâhir olan Kur'ân vahyi kadar da gayr-i metluv ve bâtın olan vahiy gelmiştir" dedikten sonra "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e, kendisine tanınan Kur'ân'ı beyân etme... Kur'ân'da zikri geçmeyen hükümleri ona ilâve etme iznine de sâhiptir" der. Nitekim, İslâm şeriatına Sünnet'in ilâve ettiği o kadar çok hüküm olmuştur ki, İslâm binasına Kur'ân ve Sünnet'in aynı derecede iştirakini ifade için bâzı âlimler: "Kitap, Sünnet'e bir yer bırakmıştır. Sünnet de Kitaba, bir yer bırakmıştır" demişlerdir. Nitekim; Kur'ân'da olmadığı halde hadîsle beyan edilen haramlar, hükümler vardır: "Kadının teyze veya halası üzerine nikahlanmasının tahrîmi, ehlî eşek ve parçalayıcı dişleri olan vahşî hayvan etinin tahrîmi, kâfire mukabil Müslüman'ın öldürülmeyeceği, Medîne'nin haram kılınması, Müslümanların (fakir, zengin, âlim câhil ayrımı yapılmadan) aynı zimmete sâhip olmaları..." gibi. Bunların hepsi Hz. Peygamber'in sözlerine dayanır. Bâzı İslâm âlimleri sünnetin hüküm koyma yetkisini Kur'ân-ı Kerîm'inkine eşit bir imtiyaz olarak görür ve şöyle der: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan herhangi bir mesele sabît olmuşsa bununla amel edilir, sünneti (amelden önce) Kur'ân'a arz edip onunla mutâbakat aramaya hâcet yoktur, zira Sünnet, amel hususunda, tek başına hüccettir". Serahsî bu durumu "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan

rivâyet edilen sahîhle amelin terk edilmesi haramdır, tıpkı, hilâfıyla amel etmenin haram olması gibi” diyerek ifâde etmiştir.

KUR’ÂN VE HADÎS ARASINDAKİ FARK

Yukarıda açıklamalarda yer verilen bâzı ifâdelerin, Kur’ân’la Sünnet’i âdeta bir elmanın iki yarısı gibi takdîm ettiğini gördük. Bâzı kayıtlarla bu ifâdelerin doğruluğunu kabul etmek zorundayız. Öyle ise burada o kayıtları belirtmekte fayda var.

Bu bahiste, Kur’ân’la Sünnet arasındaki benzer ve ayrılan noktaları “lafz”, “sübût”, “mânaya delâlet” ve “ilim ifâde etme” yönlerinden inceleyeceğiz.

1- Lafz Yönü

Hemen ifâde edelim ki, Kur’ân-ı Kerîm Fatiha Sûresi’nden Nas Sûresi’ne kadar, her âyeti, her kelimesi ve her harfiyle vahiydir, kelamullahtır. Yâni âlemlerin yaratıcısı ve Rabbi sıfatıyla Cenâb-ı Hakk’ın kelamıdır, sözüdür. Vahy-i metluv olarak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’a gelmiştir. Teblîği sırasında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’ın tasarrufta bulunması, elfazı değiştirmesi, artırıp eksiltmesi söz konusu değildir. Kur’ân-ı Kerîm’in bu vasfı her çeşit şüpheden uzaktır. Sünnet ise -daha önce belirttiğimiz üzere- mâna yönüyle gayr-ı metluv olarak gelmiştir ve bu mânayı lafza, ifâdeye dökme işini Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yapmıştır. Ayrıca, sünnetin aynıyla zabtı ve muhafazası için Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’ın -açıklayacağımız üzere- Kur’ân-ı Kerim’de olduğu gibi yazdırma, ezberletme... gibi tedbîrler almamış olması sebebiyle, hadîslerdeki elfazın aynen Resûlullah (aleyhissal´u vesselâm)’ın sözleri olduğu da kesinlikle iddia edilemez. Bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)’in verdiği ruhsata dayanarak, hadîsçiler, mâna korunmak şartıyla değişik kelimelerle hadîs rivayetine müsamâha göstermişlerdir. [1]le ise hadîste ziyâde ve noksan ihtimali dâima vâriddir. Nitekim, aynı meseleye temas eden hadîslerin râvileri değiştikçe lafızlarında az veya çok farklılıklara rastlanmaktadır. Şu halde Kur’ân’la hadîs arasında lafz yönüyle kıyaslanamayacak kadar fark vardır.

2- Sübût Yönü

Bu noktadan da Kur'ân'ın eşsizliği açıktır. Kur'ân-ı Kerîm, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nasıl inmiş ise bize kadar, herhangi bir değişikliğe uğramadan gelmiştir. Bütün Kur'ân muhtevası kelamullahtır, beşerî katkı söz konusu değildir. Kur'ân'ın hem ilâhilik ve hem de kesinlik vasfı onun, başka hiçbir esere nasîp olmayan mümtaz, mucizevî yönüdür. İki kere iki dört eder derken "dört" bütününe eşit değerde iki parçayla ulaşmamız gibi. Üç, bir daha dört eder deyince de aynı neticeye varıyoruz, ama taraflardan biri ağırlıklıdır. Öyle ise, Kur'ân mevzuunda lafzının ilahîliği kadar sübûtunun kesinliğini de bilmek gerekmektedir. Bu bilgi bilhassa, hadîsle yapılacak kıyaslamalarda ayrı bir ehemmiyet taşır. Konumuz açısından taşıdığı önem sebebiyle, -bilhassa mevzuun dışında olan okuyucularımızı göz önüne alarak- bir istidrak yapıp Kur'ân ve Hadîs'in zabtıyla ilgili kısa bilgi vereceğiz.

Öncelikle şunu kaydedelim ki, Kur'ân'ın kelamullah oluşu, onun mucizevî vasfıyla sâbittir. Kur'ân, kendisinin "kelâmullah" olduğunda şüphe edenlere meydan okumakta, bir sûresine edebî yönden bir benzer getirmeye dâvet etmektedir. Aradan geçen bunca zamana rağmen onun tek bir sûresine bile -ki tek satırdan ibâret olan sûreler de vardır- bir benzer getirilememiş olması onun ilâhîliğini ispata kâfidir.

Sübûtun katîliği de şüphe götürmez bir durum arzeder. Aksini söylemek aklen mümkün değildir. Eksiklik, fazlalık, tağyîr iddia edecek kimse, dâvasını destekleyecek aklî, naklî ciddî bir delil bulamaz. Çünkü Kur'ân bize mütevâtiren gelmiştir.Yine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Kur'ân'ın zabtı hususunda öyle tedbirler almıştır ki, o sâyede pek çok ezberleyenler ve yazanlar yoluyla sonradan gelen nesillere ihtilafsız, münâkaşasız olarak intikal etmiştir. Bu tedbîrleri şöyle özetleyebiliriz:

1- Her bir âyet vahy edildikçe Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm), bunları derhal vahiy katiplerine yazdırmıştır.

2- Vahiy kâtiplerince yazılan bu ilk nüsha; derhal hem yazılı olarak çoğaltılmış ve hem de çok sayıda mü'min tarafından ezberlenmiştir.

3- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), hâfıza ve yazıya ârız olabilecek hata ve yanılmaları önlemek için de kontrol müessesesi getirmiştir. Bâzı hususî muallimlerin evleri dolaşarak eski vahiyleri kontrol, yenileri

tâlim etmesi gibi. Günümüzde bile "mukâbele" adıyla devam ettirilen "arza" an'anesi de bir kontrol müessesesi olarak burada hatırlatmaya değer: Her sene ramazan ayında, geçmiş yıllarda o ana kadar gelmiş olan vahiyleri Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) önce Cebrâil (aleyhisselam)'den dinlemiş; sonra da ona okumuş, onunun tashih ve onayından sonra da Mescitte halkın huzurunda yüksek sesle cemaate kıraat buyurmuştur. Bu tedbîr, yazılanların ve ezberlenenlerin toptan kontrolden geçirilerek gerekli tashîhlerin yapılmasına imkân vermiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hayatının son ramazanında bu mukabele iki sefer tekrar edilir. Buna *arza-i âhire* denmektedir.

4- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), -daha öncede belirttiğimiz üzere- başlangıçta kendi sözlerini yazmayı yasaklamıştır. Bu yasak da Kur'ân'ın asliyetine düşebilecek gölgeyi bertaraf etmeyi gâye edinir.

5- Vahy'in ne zaman geleceği belli olmadığı için Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), berâberinde dâima "kâtip" bulundururdu. Askerî seferler esnasında bile ihmal etmediği bu kâtipler, yanında kimsenin bulunmadığı istirahat anlarında dahi O'ndan (aleyhissalâtu vesselâm) ayrılmazlardı.[370] Risâlet-i Muhammediye'nin en hengâmeli ânı olan Mekke'den Medîne'ye hicret ânında bile berâberinde kağıt-kalem gibi yazı malzemesi bulundurmayı ihmal etmemiş olması Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, vahy-i ilâhî'nin yazı ile korunması hususundaki titizliğini göstermeye yeterlidir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) vefat ânına kadar, vahyin ne zaman kesileceğini bilmediği için, Kur'ân-ı Kerîm'e kitap şeklini vermemişti. Ama, harplerde çok sayıda hâfızın şehît düşmesi, bu meselede Ashâbı (radıyallahu anhüm) harekete geçirmiş, Hz. Ömer'in teşebbüs ve teşvîkleriyle Hz. Ebû Bekir tarafından teşkîl edilen heyet, ayrı eşyalar üzerinde dağınık halde bulunan Kur'ân vahiylerine kitap şeklini vermiştir.

Tedvîn denen bu kitap hâline koyma işi –bazı alimlerin söylediği üzere arza-i ahirede- ezberle kontrol edilen yazılı metinlerle yapılır ve binlerce Sahâbenin huzurunda cereyan eder. Mushaf olarak ortaya çıkan bu ilk nüshaya eksiktir, fazladır kabilinden Ashâptan biri tarafından itiraz vâki olmamıştır, tarih kitapları böyle bir şeyden bahsetmiyor.

370 Sayılarına, âdablarına varıncaya kadar, kâtipler hakkında geniş bilgi kitabımızın ikinci bölümünde kaydettik.

Bu ilk ve tek nüsha, dördüncü halîfe Hz. Osman (radıyallahu anh) tarafından çoğalttırılarak belli başlı merkezlere gönderilecek ve oralarda da tekrar bu asla uygun olarak yeniden yazdırılıp sayıları artırılacaktır.

Böylece, yazı ve ezber birbirlerini kontrol ederek, Kur'ân-ı Kerîm'i, ihtilafsız şekilde günümüze intikal ettirmiştir. Aksini söylemek mümkün değildir, söyleyen târihe, ilme ve akla ters düşer, delil getiremez.

Hadîsin zabtı ise böyle olmamıştır. Gerek Kur'ân âyetleri ve gerekse bizzât Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sünnetin öğrenilmesi, yayılması, sünnetle amel edilmesi hususunda teşvîk ve irşatlarda bulunmuş ise de Kur'ân-ı Kerîm'inkine benzer sistematik, ısrarlı ve resmî bir zabt etme müessesesi ortaya konmamıştır. Ashâb çoğunlukla Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı dinleyerek hadîs öğrenmiştir. Sistemli şekilde yazan ve hattâ yazdıklarını Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a arz edip kontrol ettiren sahâbîler de vardır. Ancak, bunlar resmî tedbirler değil, hususî himmetlerdir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetini resmen derleyip kitaplar hâlinde ortaya çıkararak muhâfaza altına alma işi birinci hicrî asrın sonlarına doğru Emevi halîfelerinden Ömer İbn Abdilazîz (radıyallahu anh) tarafından ele alınacaktır. Kur'ân'ın tedvînine, meşhûr hâfızların vefatları sebep olduğu gibi, hadîslerin tedvînine de Sahâbelerin tükenmeleri, hadîsi iyi bilen âlimlerin ortadan kalkmaya başlamaları sebep olmuştur.

Şu hâlde, Kur'ân'la sünnet arasında sübût yönünden mühim bir fark mevcuttur. Bir bütün olarak düşünecek olursak, sünnetin sübûtu yâni Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nispetindeki sıhhat, Kur'ân gibi değildir. Kur'ân, her âşit şüpheden uzak olarak kesin iken, sünnet zannî'dir.

Sünnet'i, bütün olarak değil de tafsilî olarak ele alacak olursak kısımlara ayrıldığını görürüz:

1- Mütevâtir olanlar: Bu çeşit sünnet çok sayıda kimseler tarafından rivâyet edildiği için sübûtu kesindir. Haîz olduğu objektif şartlar sebebiyle sübûtunu inkâr etmek aklen mümkün değildir. Ancak bu çeşit hadîsler miktârca azdır.

2- Mütevâtir olmayanlar: Bunlara haber-i vâhit de denir. Bu gruba girenler, çeşitli nokta-i nazardan taşıdıkları vasıflar sebebiyle a) Sahîh, b) Hasen (sahih olma ihtimali gâlib), c) Zayıf olmak üzere üç ana bölüme ayrılır. Mevzû denen uydurma hadîsler konumuza girmez.

Sahîh hadîs, sübût yönüyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nispeti kesin olan, ifâde ettiği hüküm yönüyle de âyet veya başka bir sahîh hadîse muhâlefet etmeyen hadîstir. Buradaki sübût'un kesinliği izâfidir, mütevâtirde olduğu gibi mutlak değildir.

3- Mânaya Delalet Yönü

Bu hususta Kur'ân âyeti ile sünnet arasında kesin benzerlik mevcuttur. Yâni, Kur'ân-ı Kerîm'de mânası, ifade ettiği hükmü açık âyetler olduğu gibi, böyle olmayan âyetler de vardır. Sünnet de böyledir: bâzı rivâyetler açık ve kesindir, başka türlü yoruma, anlamaya müsâit değildir. Farklı anlama ve yorumlara imkân veren hadîsler de vardır. Gerek Kur'ân ve gerekse sünnette mâna ve delâleti kesin olan ibârelere nas veya muhkem denir.

4-İlim İfâde Etme Yönü

Kur'ân ve mütevâtir hadîsle sabit olan her şey kesin ilim ifâde eder. İslâm âlimleri, mütevâtir haberle Kur'ân âyeti arasında bu noktada ayırımı yapmazlar. Dolayısıyla mütevâtir haberle sâbit olan bir meseleyi inkâr eden kimse ile âyetle sâbit olan meseleyi inkâr eden birdir, her ikisi de tekfîr edilir.

Haber-i vâhit, râvinin hata etmiş olma ihtimalini taşıdığı için kesin (yakinî) ilim ifâde etmez. Az da olsa bâzı hadîsçiler haber-i vâhit'in de yakinî ilim ifâde edeceğini söylemiştir. Her hal ü kârda kendisiyle amelde haber-i vâhit hüccettir. Haber-i vâhit'i inkâr eden -sübûtundaki zannîlik sebebiyle- tekfir edilmezse de günahkâr olur, inkârı te'vîle dayanmazsa tadlîl olunur yani delâlete düştüğüne hüküm olunur. Ancak, "haber-i vâhit"in meşhur denen birçok tarîkten gelmiş kısmını inkâr etmenin dalâlet olacağı belirtilmiştir. Şurası açıklıkla ifâde edilmiştir ki, sahîh bir hadîsi istihfaf etmek ve meselâ böyle bir düşünce ile: "Çok işittik" demek tehliklelidir.

Şu halde, dinî bir delilden çıkarılacak hükmün bağlayıcılık derecesi, yâni bu hükmün fârz veya vâcip veya sünnet veya müstehap gibi vasıflardan birini alması onun hem sübût ve hem de mânaya delâletteki kesinlik durumuna bağlıdır. Kur'ân'dan bir âyet veya mütevâtir bir hadîs sübut yönüyle kesin bile olsa mânaya delâleti zannî olabilir. Binâenaleyh, Kur'ân âyetleri her defasında amel nokta-i nazarından farz veya vâcip ifâde etmez.

Haber-i vâhit de, sübûtundaki zannîliğe rağmen her seferinde müstehap, mendup, -fıkhî tâbir olarak- sünnet ifâde etmez. Haber-i vâhitle (ve hatta bazen zayıf olduğu kabul edilen haber-i vâhitle) ihmali mümkün olmayan pek çok şer'î ahkâm teşrî edilmiştir; vâcip, haram, helâl hükmü verilmiştir; misallerini daha önce kaydettik.

ZAYIF HADÎSLE AMEL

İslâm âlimleri, bâzı sâhalarda zayıf hadîsle amel etmede müttefiktirler: İyi amellere, güzel ahlâka teşvîk bâbındaki hadîsler gibi. Bir kısım âlimler de, bir konuda zayıf hadîs varsa, zayıflığı sebebiyle onu terk ederek kıyasa gitmeyi uygun bulmazlar, onunla amel ederler. Bunlar, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan olma ihtimali bulunan bir sözün, bu ihtimali hiç taşımayan beşer sözünden yani kıyasla ortaya konan reyden üstün olacağı fikrindedirler. Ahmed İbn Hanbel, Nesâî, Ebû Davud, Ebû Hanîfe, İmam Mâlik bunlardandır. Bütün hadîsçiler şu görüşte ittifak ederler: Haber-i vâhit sınıfına giren bir hadîs, taşıdığı vasıflar sebebiyle zâhiren sahîh olsa da nefsülemirde (gerçekte) sahîh olmayabilir, keza, zâhiren zayıf kabul edilen bir hadîs de nefsülemirde sahîh olabilir. Öyleyse zayıf hadîs, Peygamberimizin (aleyhissalâtu vesselâm) sünneti olma ihtimalini daima taşımaktadır. Bu sebeple, İslâm âlimleri, hadîsi zayıftır diye hemen mülâhaza ve değerlendirme dışı tutmamışlar, onu kuvvetlendirme, onunla sâdece ahlâkî değil, ahkâm sâhasında da amel etmenin yollarını, imkânlarını aramışlardır. Çünkü inanıyorlardı ki, "Resûlullah (aleyhissal´u vesselâm)'ın sözü, aslı itibariyle ameli muciptir, hadîsteki şüphe ise, O'ndan nakil husussundadır". Öyle ise herhangi bir karîne Aleyhissalâtu vesselâm'dan olduğunu teyît edince amelde tereddüt etmemelidir ve öyle yapmışlardır. Kitaplarımızda bunun örnekleri var.

DİN SÜNNETSİZ OLUR MU?

Zamanımızda, sünnetin ehemmiyetini anlamayan insanlara rastlanabilmektedir. Böylelerine göre, Kur'ân tek başına dinî hayatımız için yeterlidir.

Bu fikir, İslâm ve Kur'ân adına ileri sürülemez, zira, buna Kur'ân'da delil şöyle dursun bir emâre bile bulunamaz... Daha önce kaydettiğimiz üzere, Kur'ân-ı Kerîm, pek çok âyetlerinde mü'minleri sünnete müracaat etmeye çağırmıştır. Üstelik Kur'ân-ı Kerîm'i ve Resûlullah'ı en iyi anlama durumunda olan Ashâb ve Tâbiîn nesilleri sünnete dört elle sarılmış, icabında, tek bir hadîsteki tereddüdünü izâle için uzun seyâhatlere çıkacak kadar ona kıymet vermiş, İslâm Dinî'ni her yönüyle teferruatlı olarak tedvîn ve tatbîk ederken Kur'ân'la Sünnet'i birbirinden ayrılmaz şekilde mecz etmiştir. Gerek itikadî, gerek amelî bütün mezhepler, Kur'ân-Sünnet temeli üzerine oturtulmuştur. Ahlak-tefekkür-tasavvuf-sanat-edebiyât vs. İslâm'ı temsîl eden her çeşit medenî-kültürel âsâr da keza bu iki kaynaktan mülhem olmuştur. On dört asır boyunca bütün mü'min nesiller İslâm'ı böyle anlamakta icma etmiştir. Nice milyarların katıldığ` bu icmanın aksini iddia etmenin saçmalığını ifâde edecek kelime bulmaktan diller âciz kalır.

Meseleye bir başka açıdan, mevzunun yabancıları, câhilleri için ilmî açıdan yaklaşarak; Hadîsler sonradan yazılmıştır; hadîslere çok şeyler karışmıştır; haber-i vâhitle sâbit olanlara fazla güvenilmez; sünnet Hz. Peygamber aleyhissalâtu vesselâm'ın şahsi görüşüdür, O da bizim gibi insandır; Hz. Peygamber de zaten: *"Ben de insanım, unutur ve hata yaparım, siz dünya işlerini benden iyi bilirsiniz"* demiştir; hadîs olsa olsa sâdece dinî işlerde geçerlidir, ziraat, ticâret ve diğer dünya işlerinde geçerli değildir; dünya hayatıyla ilgili beyanlar Aleyhissalâtu vesselâm devrinin Arap örfüdür... vs. vs." diyenlere gelince...

Meseleyi bu açıdan ele alacak olsak, karşımıza en az önceki kadar tutarsız bir mugâlâta ortaya çıkar. Yukarıda kaydettiğimiz sözlerin hiçbir ciddî yönü yoktur. Hepsi de konunun yabancılarını aldatmaya mâtuf muğâlata ve demagojiden ibârettir. Şöyle ki:

1- Her şeyden önce, istiskal edilmek istenen sünnet'ten maksat nedir? Bu tâbirin içine yeme-içmeden, kılık-kıyâfet, oturup-kalkma ve yatmaya kadar pek çok âdâb girdiği gibi, menşeini Kur'ân'dan alan bir kısım hükümler de girmektedir.

2- Sünnetin güven vermediği, zamanla başka şeylerin ona karışmış olabileceği iddiasına gelince, bu da tutarsız bir iddiadır. Çünkü, İslâm âlimleri daha Sahâbe döneminde hem yazılı, hem sözlü olarak hadîsleri zabt

ve tedrîs ederken çok sıkı ve ciddî davranmıştır. Bizzat ilk halîfeler tarafından temelleri atılıp müesseseleştirilen tahkikli hadîs alma verme metodu, araya suiniyet sâhiplerinin girmesine, Resûlullah'tan olmayan şeyleri bilerek sokmaya mâni olmuştur: Hz. Ebu Bekr (radıyallahu anh), önceden duymadığı bir hadîs işitecek olsa -sıhhati hususunda tereddüt duyması hâlinde- ikinci bir şâhit isterdi. Aynı yolda giden Hz. Ömer (radıyallahu anh) daha da ileri giderek hadîs rivayetine tahdît koymuş, rastgele ve çok fazla rivâyette bulunanları hapse attırmış, müeyyideye bağlamıştır vs. Hz. Ali (radıyallahu anh) işittiği hadîste mutmain olmazsa rivayet edene yemin ettirirdi. Hz. Osman (radıyallahu anh) zamanında patlak veren fitnelerden sonra siyasî maksatlı hadîs uydurma hâdiseleri görülmeye başlayınca âlimler *"hadîs dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin"* düsturuyla hareket ederek diyânet, ahlâk ve mürüvvet yönlerini iyice bilmedikleri kimselerden hadîs almamaya, hadîs rivâyet eden kimseye de *"Sen kimden bu hadîsi dinledin, o kimden işitmiş?"* diye tahkîk etmeye başlamışlardır. Böylece Ashâp'tan itibaren, ahvali çok iyi bilinenlerden hadîs alma ve aldığı şekilde başkalarına anlatma müessesesi doğmuştur. Ayrıca talebe hocasından ezber veya yazı yoluyla aldığı hadîsleri, "Bunlar senin rivâyetlerindir, senden aldım" diye hocanın kontrolüne sunup, "Evet bendendir, rivâyet edebilirsin" iznini almadan rivâyet etmemiştir. Bu, hocadan-talebeye icâzet müessesesi, hadîslerin sıhhatini azâmî ölçüde korumaya bir başka garantidir.

Sahâbe'nin sağlığında başlayan bu an'ane, hadîsleri kitap haline koyan büyük müelliflere kadar fasılasız devam edecektir. Hadîs kitaplarının telîfi ayrı bir konu. Aleyhissalâtu vesselâm'ın sağlığında başlar. Bugün, birinci, ikinci hicrî asırda yazılmış hadîs kitaplarına sahibiz. Kütüb-i Sitte üçüncü asırda yazılmış ise de, hadîs o devre kadar hep ezber yoluyla gelmemiştir. Ebu Hüreyre'nin (radıyallahu anh) talebesi Hemmâm İbn Münebbih'in risalesi bulunmuştur. Hz. Ali'nin üçüncü göbekten torunu Zeyd İbn Ali'nin *Müsned*'i her yönüyle mükemmel bir hadîs mecmuasıdır, ikinci asrın başlarında te'lîf edilmiştir. İmam Mâlik'in *Muvatta* adlı meşhur eseri bir başka yazılı âbidedir. İmam Mâlik'in vefatı 179'dur. Vefatı 211 olan Abdürrezzak'ın *Musannaf*'ı on bir ciltti r. Kısacası, Kütüb-i Sitte müelliflerinden çok önce, hadîsler kitaplar hâlinde yazılı hâle konmuştur. Fazla söze ne hâcet, hadîslerin İslâm âleminin her tarafında, sistemli bir şekil-

de mecburi yazdırılması demek olan tedvîn işinin, resmen devlet tarafından ele alınması hâdisesi birinci asrın sonlarında cereyan ettiğinin bilinmesi hadîslerin yazılı an'aneye geçmesinin eskiliğini göstermeye yeterlidir. Bir başka ifâdeyle hadîsler üçüncü asırda s¤ece tasnîf edilmiştir. Yâni ilk defa Buhârî olmak üzere Kütüb-i Sitte İmamları, hadîs ulemasından cem edip topladıkları hadîs malzemesini ayıklamaya tâbi tutmuşlar, umumiyetle benimsenen sıhhat şartları açısından sahîh olanları, diğerlerinden temyîz etmişlerdir.

Şu hususu da belirtmek gerekir: Hadîsçiler, hiçbir dine nasîp olmayan bir ilim geliştirmişlerdir, buna *cerh ve ta'dîl ilmi* denir. Yani, hadîsleri üçüncü asra kadar rivâyet etmiş olan şahısları inceleme ilmi. Yani bir hadîsi Peygamberimiz'den (aleyhissalâtu vesselâm) hangi sahâbî dinlemiş, kime anlatmış, o şahıstan kim işitmiş... Böylece elimizdeki büt. hadîsleri, kitabına alan müelliflere gelinceye kadar Resûlullah'tan sonra kimler rivâyet etmiş bilmekteyiz. Bilgimiz sâdece bu rivâyet zincirine giren şahısların ismi değil, onların şahsiyetleri, kısaca hayat hikâyeleri, hâfıza durumu, diyânet durumu, ahlâkî, insanî durumu, hocaları, talebeleri vs. Ve zannedilmesin ki, bu ilim sonradan geliştirildi. Hayır, tahkîk göstermiştir ki bunun temeli Hz. Ömer (radıyallahu anh) tarafından atılmıştır. Hattâ Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e kadar çıkarmak bile mümkün. Bu ilim sâyesinde bugün on binlerce insanın hayatını bulabilmekteyiz.

Hadîsçiler, tetkikten sonra, güven vermeyenlerden hadîs almamışlardır. Öyle hadîsçiler olmuştur ki, yolda yemek yiyen, musiki dinleyen, hakkında menfi söz edilen, dinî yaşayışında noksanlık bulunan kimselerden hadîs almamıştır. Hadîsin sahîh ve makbul olma şartlarından biri, hadîsi müellife kadar rivâyet eden şahısların Aleyhissalâtu vesselâm'a varıncaya kadar birbirlerini görmüş olma durumudur, buna senette ittisal denir. Bir diğer mühim şart bu zâtlardan her birinin Müslüman, itikadı sağlam, dindâr, yalancılık ithamından uzak, ahlâken mazbut, hâfıza durumunun iyi olmasıdır. Buhârî ve Müslim bu şartları daha da sıkı mertebelere götürdükleri için onların eserlerine olan itimat daha fazla olmuştur.

Böylesine sıkı ve güven verici şartlar altında bize intikal eden hadîslerden bir kalemde teberri etmeye kalkmak, güvensizlik ifâde etmek olacak

şey değil. Hadîsten şüphe etmek, hayatta pek az şeye inanmamızı gerektirir. Hıristiyanlık, Yahudilik ve diğer bütün dinlerin kitapları değerini tamamen yitirir, efsâneye dönüşür. Tarih kitaplarının çoğunu çöpe atmak gerekir. Çünkü hiçbiri, hadîslerin mazhar olduğu tetkik ve tenkitten geçmiş değildir ve böyle bir tetkik ve değerlendirmeye kesinlikle tahammül edemezler. Günümüzde bile gazetelerin yazdığı, radyoların söylediği pek az şeye inanılabilir. hadîsçilerin koyduğu itikat, dindarlık, dürüstlük gibi sıkı şartları arayacak olsak kaç gazetecimiz, muhabirimiz bu imtihanı verebilir, istihbarat teşkilâtlarında çalışan kaç vazîfeli hadîsçilerin tabiriyle sika (güvenilir) puanı alabilir?

Sözü fazla uzatmadan "Hadîs üçüncü asırda yazılmıştır... Şüphelidir", "Haber-i vâhittir güven vermez, amel edilmez" diyenlere dostça şu tavsiyeyi yaparız: "Bunu ne sen söylemiş ol, ne de biz duymuş olalım. İnsanlık tarihi, dünyanın nizamı, muhâberât sistemleri hep haber-i vahît esasına dayanır, üstelik diğerleri, İslâm'ın hadîs an'anesinde olduğu gibi kontrollü ve tahkikli de değil. İslâm'ınkini reddettin mi, öbürlerini hayda hayda reddetmen, başta baban, her şeyden şüphe etmen gerekir."

"Haber-i vahide güvenilmez" şeklinde ortaya atılan desteksiz bir iddiaya dayanarak dinî meselelerde hadîsi devre dışı tutma iddiası, adalet sisteminin iki şahide dayandığı bir dünyada, beşerî nizamı kökten değiştirmeye soyunmayı ifade eder. Ağzımızdan çıkanı kulağımız işitmeli.

Hadîsleri, dine müteallik, dünyaya müteallik olanlar diye ayırmaya gelince, bizce bu da bir başka mugâlâta, bir başka cehâlet. Karşılığında sevâp vâd edilen bir amele münhasıran dünyevî demek mümkün mü? İslâm hangi meselesini dünyevî hangi meselesini uhrevî diye kesin hatlarla ayırmıştır? Dünya ve âhireti berâberce iç içe ele almak İslâm'a has bir orijinalitedir. Fıkıh kitaplarımız temizlik bölümüyle başlar, namaz, oruç, nikâh, ticâret, cezâlar, muâmelât gibi... bölümlerle devam eder. Bu bölümlerde belirtilen esasların hepsine, tefrîk yapmadan, uymak gerekir. Uymayan Allah'a âsidir. Uyku ve istirahatimize, karı-koca arasında cereyân eden zevciyet muâmelesine varıncaya kadar "*her müspet amele sevap*" vadeden bir dinde dünyevî-uhrevî, dinî-gayr-ı dinî ayrımı nasıl yapılacaktır? Delîl olarak ileri sürülen ve Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in içtihât ve istişâre âdabını öğretme vazîfesine müteallik, o vazîfenin tabiatı icâbı sarfettiği bâzı sözleriyle ilgili açıklamaya daha önce yer verdiğimiz için burada tek-

rar etmeden, hadîslerde gelmiş olan: *"Siz dünya işini benden daha iyi bilirsiniz... Ben de insanım hata ederim, unuturum..."* gibi sözlerin de hadîs üzerinde şüphe ileri sürenlerin işine yaramayacağını belirtmek isteriz. Esâsen şüphe sâhipleri, kendilerine hadîsten delil getirmemeleri gerekir, çünkü şüphe içindedirler, onlar da uydurma olabilir, aksini söyleseler kendileriyle tezada düşerler[371] ve bazı Mutezîlîler gibi ***işine gelene (yani sapık iddialarına uyana) "sahîh", işine gelmeyene "uydurma" demiş olma*** durumuna düşerler. Ehlinin bildiği üzere, Mutezile kendi doktrinine uymayan hadîsleri ***"mütevâtir değil"*** diyerek reddederken, işine gelir bulduğu *çok zayıf* hatta ***mevzu*** damgasını yiyen rivayetleri delil olarak kullanmaktan kaçınmamıştır.

SÜNNETİ KİMLER REDDEDİYOR?

"Bir devenin ağaçla kaşınması gibi
kişinin dini ile kaşınması kıyâmetin yaklaşmasının alâmetlerindendir"

(Hadîs-i Şerîf)

Öncelikle belirtmek isteriz: Kur'ân adına hareket ettiğini iddia ederek sünneti reddedenler, kesinlikle ilmî ve hasbî değildir. Çünkü Sünnet'in reddini ifâde eden Kur'ân'î tek bir delil getiremezler. Halbuki, kaydedildiği üzere Sünnet'e uymayı emreden pek çok âyet-i kerîme var. Onların durumu, Kur'ân-ı Kerîm'de haber verilen ***Allah'la peygamberlerinin arasını açmak istemek gibi cins bir küfür*** çeşidini hatırlatmaktadır: *"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr eden, Allah'la peygamberleri arasını ayırmak isteyen "bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr ederiz" diyerek ikisi arasında bir yol tutmak isteriz diyorlar. İşte onlar gerçekten kâfir olanlardır"* (Nisa, 150).

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyet, ***sünnet'e müracaatı*** emrettiği, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in pek çok emirleri, fiilleri sünnete uymanın gereğini beyan ettiği halde, İslâm ümmeti içerisinde zaman zaman "sünnet"ten rahatsızlık izhar edenler olagelmiştir. Şüphesiz bu, din-

371 1994 yılı Ramazan ayı vesilesiyle, İstanbul Söğütlü Çeşme konferans salonunda, Yaşar Kaplan'ın yönetiminde icra edilen "Dinin kaynakları ve onlardan yararlanma" adlı panelde "Dinin kaynaklarından biri olduğu ileri sürülen hadisler Resulullah zamanında yazılmamıştır, çünkü Peygamberimiz hadis yazılmasını yasaklamıştır, dedikten sonra ilgili hadisi okuyan panelist ilahiyatçı, bir başka ilahiyatçıdan bu cevabı alınca çok bozulmuştu.

darlıktan, dinî samimiyetten gelen bir davranış değildir. Aksine, -cehâletin, iğfalin kurbanı olmak söz konusu değilse -temelde siyâsî-ideolojik hesaplara dayanan din düşmanlığı yatmaktadır. Böylelerinin Kur'ân'a sâhip çıkma, Kur'ân'ın anlaşılmasına mâni olan engelleri kaldırma gibi dindarlık edasıyla sünnete tavır almaları Müslümanları aldatma gâyesine yöneliktir.

Zaman içerisinde böyle zümrelerin peş peşe kıyâmete kadar ortaya çıkarak dinle kaşınacaklarını Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm) pek çok hadîslerinde haber vermiştir. Ebû Davud'da gelen bir rivâyet şöyle: *"Haberiniz olsun "bana Kitap (Kur'ân) ve onun kadar başkası (Sünnet) verilmiştir. Haberiniz olsun, koltuğuna kurulmuş karnı tok birilerinin*[372] *şöyle diyeceği gün yakındır: Size Kur'ân yeter, helâl nevinden onda ne varsa onları helal bilin, haram nevinden onda ne varsa onları da haram kabul edin". Böyle diyenden sakının. (Kur'ân'da zikri geçmeyen haram da var. Bu cümleden olarak) ehlî eşek eti size helal değildir, vahşî hayvanlardan da parçalayıcı dişleri olanların eti haramdır..." Tirmizî'de kaydedilen rivâyette şu ziyâde var: "Muhakkak ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın haram ettiği tıpkı Allah'ın haram ettiği gibidir, (arada fark yoktur)".*

Burada Haricîlerin ve Rafizîlerin iddialarından bahsetmek konumuz olmamakla birlikte, daha Ashâb döneminde, bir kısım grupların Kur'ân'a ehemmiyet verme perdesi altında Sünnet'e tavır takınmaya başladıklarını belirtmemiz gerekir. *el-Müstedrek*'te kaydedilen bir rivâyet aydınlatıcıdır: Ashâp'tan İmrân İbn Husayn (radıyallahu anh) Aleyhissalâtu vesselâm'dan hadîsi rivâyet ederken bir adam atılarak: "Ey Ebu Nüceyd, bize Kur'ân'dan anlat" der. İmrân adama şu cevabı verir: "Sen ve arkadaşların Kur'ân okuyorsunuz. Bana söyler misin, namaz ve namazla ilgili rükünler nelerdir? Kezâ altın, deve, sığır ve diğer çeşit mallara terettüp eden zekat ne miktardadır? Ben Resûlullah'ı gördüm, sen görmedin. Aleyhissalâtu vesselâm bize, zekatı şöyle şöyle vermemizi emretti." Bu açıklama karşısında ikna olan adam: "Bana hayat verdin, Allah da sana hayat versin" der. Rivâyeti yapan Hasan Basrî hazretleri şu açıklamayı ilâve eder:

372 Hattâbî şu açıklamayı sunar: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) "koltuğuna kurulmuş karnı tok..." sözüyle refah ve keyf ehlini kastetmiştir. Bunlar evlerine kapanmış, ilim talep etme zahmetine katlanmayan kimselerdir. İlim alınacak şahıslara ve yerlere başvurmayı gereksiz görürler, oralara uğramazlar. Günümüzün tabiriyle cehaletin ördüğü fildişi kulelerinde otur-dukları yerden ahkâm keserler.

"Bu zat, ölmezden önce iyi bir İslâm fakîhi oldu". Aynı hadîsin Hatîbu'l-Bağdâdî tarafından *el-Kifâye*'de kaydedilen veçhinde İmrân (radıyallahu anh) itirazcıya daha açık bir dille şöyle miş olmalı: *"... Sen ve arkadaşların sadece Kur'ân'a dayandığınız takdirde öğle namazının dört rekat olduğunu... Kâbe'yi tavafın yedi kere olacağını, Safa ve Merve arasında da tavaf yapılacağını âyetlerde bulabilecek misiniz?"*

Tarihte ortaya çıkan vak'alar, Sünnet'i reddetme, düşüncesinin dinî hasbilikten çıkmadığını göstermektedir. İlk fikir babalarını yabancı ve bilhassa Yahudi menşe'lilerin teşkil ettiği şia hareketleri, hep hadîse karşı çıkmıştır. Çünkü mütevâtir olması sebebiyle Kur'ân'a dil uzatmak, O'nu gözden düşürmek mümkün değildir. İslâm'ı yıkabilmek için Kur'ân-ı Kerîm'in yorumunu istenen şekle dökme yolu kalmaktadır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünneti ve bu sünnetin vazettiği Kur'ân'ı anlama ve yorumlama metodu mü'minler arasında muteber kaldıkça bu yol da kapalıdır. Öyle ise, ne yapıp yapıp Sünnet'i aradan çıkarmalıdır. Mûtezile öyle yapmıştır. İlk mutezilîler "mütevatir hadîsten başkasını tanımayız" demiş, ancak hadîsin mütevatir sayılması için râvilerden birinin ***cennetlik olması*** şartını koymuştur. Burada cennetlikten maksat Aşere-i mübeşşere'den birisi değil, kendi görüşlerinde olanlardan biridir. Yukarıda da dikkat çektiğimiz gibi, prensipte hadîs kabul etmeyen bunlar, yeri geldikçe -ve bilhassa muahhar olanlar- kendi görüşlerini teyit eden hadîs uydurmaktan da çekinmemişlerdir. Şu halde, hadîs düşmanlığı, ilmîlik, hasbîlik, Kur'ân sevgisi gibi dinî gayretten gelmiyor, sapık fikirlerine sünnette delil bulamamaktan ileri geliyor.

Âl-i Beyt dışındaki sahâbelerin rivâyetini reddeden şiilerin gayesi de aynı: Kur'ân Kerîm'i istedikleri gibi yorumlamak. Bunlar da hadîsi temelde reddetmiyor, kendi siyâsî gayelerine engel rivayetleri bertaraf etmek için Âl-i Beyt dışındaki Ashâb'ı tanımama hîlesine sapıyor. Hâsıl ettiği boşluğu istediği şekilde doldurmak için ikinci bir müessese getiriyor: ***Masum imam*** inancı. Yani, her çeşit hatadan berî, ilahî korunmaya mazhar, sözü hadîs sayılacak imâm. Bu, şiî akidesinin temel unsurlarından biridir. Ehl-i Sünnet açısından, hiçbir insan masum değildir.

Bir başka ifâde ile, Kur'ân-ı Kerîm'in müteşâbih âyetlerini istedikleri istikâmette yorumlaya yorumlaya mü'minleri küfür uçurumunun kenarı-

na getirmek isteyen "kalplerinde eğrilik bulunan kimseler", hedeflerini gerçekleştirmek için kıyâmete kadar hadîsi reddetmeye devam edeceklerdir. Çünkü müteşâbihleri istismara tek engel hadîstir. Bu fitnenin devamlı var olacağını Âyet-i Kerîme bize haber verir: "...Kalplerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak (ötekini berikini saptırmak) ve (kendi arzularına göre) onun teviline yeltenmek için onun müteşâbih olanına tâbi olurlar..." (Âl-i İmrân, 7).

Günümüzde sünneti reddetme gayretleri esas itibariyle bu âyette haber verilen ve tarihte fiilen örnekleri çokça görülen aynı espriye dayanmaktadır: Müteşâbih âyetleri, hatta mücmel ve âmm olanları keyflerine göre yorumlayabilmek için hadîs engelini ortadan kaldırmak. Bakıyorsunuz, bir kısım müsteşriklerin fikirleri maya tutmuş gibi: Tedvîn edildikleri ilk asırlardan beri bütün İslâm âlemince sıhhatinde ittifak edilen Buhârî ve Müslim gibi en mûteber hadîs kitaplarında bile mevzu hadîslerin varlığını iddia edenler çıkıyor. Bâzıları, Sahâbe'nin adâletini cerh etmeye çalışıyor. Çünkü, Ehl-i Sünnet dünyası, Kur'ân ve Sünnette gelen pek açık beyanlara istinaden, Sahâbe arasında hiçbir ayırm yapmadan hepsini udûl kabul etmiş, İslâm'a taraftarlıkları, dindarlıkları ve iyi niyetlerinden şüphelenmemiştir. Sahâbeye dil uzatmanın altında, şimdilerde bir de teşeyyü yâni şiîlik ve şiîleşme yatmaktadır. Böylece, ilmî gör.üm altında onların, ashabı ret doktrinleri haklılık kazanmış olacak. Ancak Ashab'a olan güveni sarsmanın gerisinde, bütün İslâm binasının temeline dinamit koyma yatmaktadır. Böylece, onların rivâyet ettiği sünnet'ten şüphe edilecek, sünnetin ayrılmaz şekilde iştirakiyle vazedilen İslâm şeriatından şüphe edilecek. Mü'minlerin kalbinden Ashâb-ı Kirâm 'a olan sevgi ve itimadı çıkardınız mı, hadîs, peygamber ve hattâ Kur'ân-ı Kerîm'e olan saygının da kalmayacağını anlamak için fazla zeka ve ferasete gerek yok. Çünkü bunlar hep birbirine ayrılmaz şekilde bağlanmıştır: Ashâb'ın hepsini hem Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tebrie etmede, hem Kur'ân-ı Kerîm. Sünneti ve Kur'ân'ı bize Ashâb nakletmektedir.

Hadîs günümüzde, İslâm'a musallat olan bir başka cereyanın da en mühim engelidir: İslâmiyet'i beşerîleştirme, laisize etme cereyanı. Dünyada İslâmiyet'le doktriner mânadaki laisizmden birbirine daha zıt iki şey düşünülemez. Tıpkı gece ile gündüz, ak ile kara gibi. İslâm vahye müstenit ilâhî değerler manzumesi, laisizm beşerî hükümler sistemi. Birinde Al-

lah'ın iyi dediği şey iyidir, diğerinde insanın. Birinin kaynağı vahy, diğerininki insan düşüncesi.

Geleceğin dünya devletini hazırlayanlar, ideallerinin gerçekleşmesini ve saltanatlarının devamını, her çeşit dinî ve millî heyecanını yitirmiş beynelmilel hümanist -yâni insanlar tarafından konan- değerleri benimsemiş, maddî menfaatinden başka endişesi olmayan, karnını doyurduğu, menhus zevklerini tatmîn ettiği her yeri vatan bilen, tıpkı bir koyun sürüsü gibi eli sopalı bir çoban tarafından istenen otlakta kolayca otlatılabilecek fevkalâde uysallaştırılıp ehlileştirilmiş -homo sovieticus- örneğinde insanlardan müteşekkil bir cemiyette görmektedir. Yarının insanlığını bu hâle getirmek, sürüleştirmek için çoktandır dünyanın her yerinde harekete geçen gizli açık komiteler açıklık, müstehcenlik, sefâhet, eğlence gibi vâsıtalarla topyekün insanlığa saldırıya geçmiş durumdalar. Şimdilerde turizm, spor, festival... yatırımlarını da bu maksatla istismar etmeye çalışmaktadırlar. Bu işte, ilk hedef gençliktir, tahşidât daha çok bu kesime yapılmaktadır. Çünkü onların aldatılıp, iğfal edilmeleri daha kolaydır.

Dünya çapında kıyasıya sürdürülen bu kavgada Müslüman milletleri kendi hallerine bıraktıklarını zannetmek saflık olur. Hatta, en büyük ve ilk hedefin Müslümanlar olduğunu söylemek mübâlağa değildir. Zira hayatın her yönünü, kendine göre müstakillen tanzîm eden İslâmiyet ve onun tevhît akîdesi, beynelmilel güçler için en çetin hedef, hazmı en zor hasımdır. Asliyeti üzere kaldığı takdirde, sahteliği ortaya çıkan bütün sistemlerin yerini almaya namzet olması haysiyetiyle ne yapıp yapıp onun bozulması, mensuplarının ondan şüphe eder hâle getirilmesi lazımdır. Bu maksatla, dıştan, içten, doğrudan dolaylı, pohpohlayıp uyutarak, tahkir edip komplekse ederek vs. her çeşit çalışma ve gayretle Müslümanlar değerlerinden uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır.

Müslüman ve mü'min görünerek, Kur'ân'a sarılmak, ona gölge düşürene cephe alıyor iddia ederek bâtıl, bozucu, nifak çıkarıcı fikirler atmak da her halde bu çalışma metotlarının en müessirlerinden biridir. Hadîse, ashâba dil uzatanları, ana kaynaklarımız hakkında şüphe sokmaya çalışanları, bu çeşit menfur düşüncelerin uzantısı görmek, ihtiyatlı davranmak, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in dediği gibi, sünnet ve Kur'ân etrafında daha bir kenetlenmek gerekir.

Esâsen, böyle münâfık dindarların zuhur edeceğini, kendilerine Kur'ân'ı bayrak edinerek Müslümanlara ve dine saldıracaklarını Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) haber vererek ümmetini uyarmıştır: *"Ümmetim için en çok korktuğum iki şey vardır: Kur'ân ve süt. Kur'ân dedim, çünkü münafıklar, mü'minlere karşı mücâdelede kullanmak için onu öğrenirler. Süt'e gelince, süt için kır hayatını tercîh ederler, şehvetlerine uyarlar, namazı terk ederler".*

Münafıkların, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmeleri, Müslüman nesillerin dinleri hususunda bomboş ve câhil bırakıldıkları veya sistemden uzak -zamanımızda bazı İslâm memleketlerinin resmî tedrisâtlarında olduğu gibiinsicam ve derinlikten yoksun bir kısım malumat kırıntısının din ilmi olarak verildiği, bu işe karşı koyacak durumda olanların da hadîs-i şerîfte "süt"le ifâde edilen "madde-perestlik"e, "bencillik"e düştükleri bir döneme rastlarsa ortaya çıkacak fecaati kavramak zor olmaz. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu münafık tezgahın gençlik kesiminde kurulacağını, onların daha çok öne sürüleceğini bildirmeye de ehemmiyet vermiştir. Bir hadîs şöyle: *"Ahir zaman'da öyle bir zümre zuhûr edecek ki, bunlar yaşça genç, akılca kıttırlar. Konuştukları zaman en hayırlı sözden (yani Kur'ân-ı Kerîm'den) bahsederler. Kur'ân-ı Kerîm'in kendilerine has olduğunu ve kendilerinin de Kur'ân üzere olduklarını zannederler."* Hadîsin Buhârî'de kaydedilen veçhi bu gençlerin samimiyet durumunu da açıklar: *"...Ancak imanları gırtlaklarından öte geçmez. Hedefi delip (hiçbir bulaşık almadan öbür tarafa) geçen ok gibi onlar da dine girip çıkarlar (üzerlerinde dinin hiçbir tesiri kalmaz)".*

Şârihler bu zümrenin lafla inandıklarını söyleyeceklerini ancak, kalple inanmayacaklarını, zâhiren güzel sözler söyleseler bile, söyledikleriyle asla amel etmeyeceklerini belirtirler.

Bu münafıkların, İslâm âlemine karşı mücâdelede, Kur'ân-ı Kerîm'i kullanmalarının dine büyük zarar vereceğini belirten Hz. Ömer (radıyallahu anh), bu durumda "Hadîslere sığınılmasını çünkü, ashâbu'l-hadîs'in Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi bildiklerini" ifâde eder.

BİR İKTİBAS: Hadîse saldırıp Kur'ân'a sarılma iddialarının gerisinde yatan asıl maksadın mü'mini Kur'ân'dan ve İslâm'dan koparmak olduğunu, esasen hadîsten koptuktan sonra Kur'ân'da kalmanın mümkün olmayacağını göstermek için, bizde bu bâtıl yola düşmüş bulunanlar üzerine

yapılan bir tetkik yazısından bâzı pasajlar sunacağız. Yazının uzun olan aslı 1983 yılında bir dergide neşredilmiştir. Yazı, denediği her çeşit İslâm dışı sistemlerde aradığını bulamayan dünya insanlığının İslâm'a yönelip onu benimseme vetîresine girdiği bir dönemde, bizdeki bazılarının nelerle meşgul olduklarını anlamak için ibretle okunmaya değer:

Makale sünnet'i reddetme temayülünün nasıl çıktığını şöyle ifâde eder: "Bu eğilim genellikle "nereden başlayalım? sorusunun cevabında ortaya çıkmakta, yani "önce ilmihal!", "önce İslâm tarihi!", "Önce üstadın kitapları!", "Önce şu zatın sohbetleri!" şeklindeki önerilerin arasına "Önce meal!" diyerek karışan kimselerden kimilerinin tutumunda kendisini belli etmektedir... Bu insanlar kendi anlayışlarından, kendi yaklaşımlarından, kendi yorumlarından başka her şeye hayır derken, kendilerince makul bir nedene de dayanmamaktadırlar, "Bize Allah öğretiyor" demektedirler. Kimi âyetleri kendi akıllarınca yorumlamaktadırlar ve sonuçta herhangi bir âyetin anlamını daha geniş, daha çaplı olarak kavramak için bile olsa, herhangi bir kimseye, hele hele bir otoriteye, bir ehliyetliye başvurma ihtiyacı duymamaktadırlar ve zaten bu ihtiyaca karşı çıkmaktadırlar, çünkü böyle, bir ihtiyacın ucunda şirk görmektedirler, böyle bir ihtiyacın Allah'a ve Kitab'a noksanlık isnat etmek anlamına geldiğini zannetmektedirler... Hem sonra mealci diye bilinen bu insanlara Allah öğretmektedir. Nasıl olur da onların dediklerine itiraz edilebilir! Peki Allah bu insanlara öğretmektedir de başkalarına öğretmemekte midir? İşte bu soru karşısında âsabları fena bozulmaktadır bu insanların. Kur'ân-ı Kerîm'i kendi havalarına, kendi akıllarına ve kendi seviyelerine göre anlamaktan başka hiç bir yola başvurmazken gerekçe olarak Allah'ın kendilerine öğrettiğini, öğreteceğini zanneden bu insanlar, bu zanlarnı, Arapçaya hayır derken de kalkan edinmektedirler... Kur'ân'ın anlaşılması adına geliştirilen bu Arapça aleyhtarlığı o kerteye ulaşmıştır ki, namazda okunan sûrelerin ve âyetlerin Arapçalarına bile karşı çıkmaktadır... Namazda Arapça yerine Türkçe anlamlar okumak bir tercih ya da öneri olmaktan öte, bir zorunluluk olarak ileri sürülmektedir... Söz konusu bu insanlar mevcut meallerin bu yanlışından yola çıkarak işi nerelere götürüyorlar görünüz. Meallerdeki fazlalıkların, yani "habîbim" ve "Ey Muhammed" ifadelerinin üstüne bir çizgi çeke çeke, giderek Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın adından hazzet-

mez oluyorlar. Sonuçta Resûl'e saygısızlık diyebileceğimiz garip bir ruh haletine yakalanıyorlar. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın adı anıldığında salavat getirmekten, bile-isteye, kaçınıyorlar ve salavat getirmemeye özellikle dikkat ediyorlar... Resûlden söz ederken kendi asker arkadaşlarından ya da çocukluk arkadaşlarından söz eder gibi söz etmeye özellikle özen gösteriyorlar. Üstelik bunu bir marifet sayıyorlar, elbette, bunu bilinçlerinin yüksekliğine yoruyorlar. Öyle ya artık onlara Allah öğretmektedir ve ne düşünürlerse İslâmî bilinçlerinin yüksekliğine kanıt kabul edilmektedir.

Bu insanların Resûl (aleyhissalâtu vesselâm)'e karşı bilinçli bir saygısızlık geliştirmelerinin yanı sıra, Kitab'a karşı da böylesi bir saygısızlık geliştirdikleri gözlenmektedir... Kitabın cismine karşı, gene bile-isteye, bir saygsızlık geliştirmekten adeta zevk almaktadırlar. Mesela Kur'ân-ı Kerîm'i, hiç gereği yokken rahat rahat fırlatabilmektedirler, ellerinde sıradan bir eşyaymış gibi sallaya sallaya dolaşabilmektedirler. Hattâ, Kitab-ı Kerîm'i kasıtlı olarak kıçının altına alarak oturanları görmek bile mümkündür.

...İşte bir kez Resûl (aleyhissalâtu vesselâm)'e saygısızlık çığırına döküldü mü, ardından Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın durumunu tartışmak, statüsünü yeni bir ayarlamaya tabi tutmak da geliyor, tabii olarak... Söz konusu insanlar Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın rütbelerini öylesine bir hınçla söküp atıyor ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onların nezdinde sıradan bir insan makamına bile oturamayacak duruma geliyor neredeyse. Bu insanlara g²e, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hiç bir imtiyazı, hiçbir farklılığı, hiçbir fazla yanı yoktur öteki, insanlar karşısında... Hani bu insanlara göre namazda ne okuduğunuzu anlamanız için âyetlerin Arabcasını okumasanız da oluyor ya, hatta anlamını bilmeden Arabcasını okumanız yasaklanıyor ve bilmediğiniz âyetlerin asıllarını ezberleme zahmetine katlanmaktan kurtuluyorsunuz ya, iş bu kadarla da bitmiş olmuyor. Kur'ân'da belirtilmemiş olan tüm özelliklerden arındırılmış bir namaz amaçlandığından, bakılıyor ki, Kur'ân'da namazdan söz edilirken kıyam deniliyor, rükû deniliyor, sücut deniliyor ama namazların rekatlarına ilişkin olarak bir açıklama yapılmıyor; öyleyse, mesela bir akşam namazının üç rekatlık farzı neden beş rekat olarak, altı rekat olarak kılınmasın? Böyle düşünüyorlar bu konuda."

Sünnet'e saygıyı yitirenlerin şeytana ne denli maskara olabileceğini görmek için bu kaydedilenler yeterlidir. Öyle davranmanın böyle netîceye götüreceğini bilen Selef büyüklerimiz, ittifakla, bizlere mezhebimizin imamlarına tâbi olmayı, bu disiplinin dışına hiç bir surette çıkmamayı, aksi takdirde, her ferdin, hiçbir İmam'da rastlanmayan fikirlere saplanarak anarşiye ve dolayısıyla dinî yönden tehlikeye düşeceğini belirtirler. İmam Mâlik (radıyallahu anh)'in tavsiyesi şudur: "İmamlara tâbi olun ve onlarla mücâdele etmeyin. Eğer cedelde başkalarından üstün gördüğünüz her adama uyacak olsaydık, Cebrâil'in getirdiklerini reddetme durumunda kalacağımızdan korkulurdu".

Bu tavsiyeyi yapan İmam Mâlik'in, talebelerinden Ma'n İbn İsâ, mevzuyu aydınlatıcı bir vak'a anlatır. Bizim için ibretli ve yol gösterici olan hâdiseyi kaydetmede fayda görüyoruz: "Bir gün İmam Mâlik mescitten dönüyordu. Elimi tutmuş bir halde iken, Mürcie fırkasına mensup Ebu'l-Cüveyriyye denilen bir adam İmam'a yetişti ve aralarında şu konuşma geçti:

- Ey Mâlik, beni dinle, sana delil getirip görüşümü açıklayacağım, bir şey diyeceğim.

- Ya beni mağlup edersen?

- Benim dediğimi kabul edersin.

- Şâyet ben seni mağlup edersem?

- O zaman ben senin görüşünü kabul ederim.

- Eğer biri gelir de, onunla konuşursak, o da ikimizi mağlup ederse?

- Onun görüşünü kabul ederiz.

- Allah Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'i tek bir din ile göndermiştir. Görüyorum ki sen daldan dala atlıyorsun. Ömer İbn Abdilaziz: "Kim dinini münâkaşalara hedef yaparsa çok sık görüş değiştirir" demiştir.

Evet, mezhebe tâbi olmayanın âkibeti budur: Kendisini dört mezhebin de dışında bulur ve dinden kırk mezhep uzaklaşır.

DİNDE SAMİMİ NESİL

Son olarak, dünya tarihinde "İslâm mucizesi" denen harikayı bize hediye eden mümtaz neslin, sünnet karşısındaki tutumuna kısaca temas ede-

ceğiz. Ümit ederiz ki, böylece bizler için gerçek büyüklüğün yolu anlaşılmış olur.

Mütevâtir bir hadîste, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurur *"En hayırlı nesil benim asrımda yaşayan nesildir, sonra bunu tâkip eden nesil, sonra da bunu tâkip eden nesil gelir".* Burada övülen nesillere İslâm ümmeti ***selef*** der. Bunlar: Sahâbe, Tâbiîn ve Etbauttâbiîn nesilleridir, ilk üç asrı temsil ederler. Bunlar Kur'ân tarafından da övülmüştür. Bir âyet şöyle buyurur: *"İyilik yarışında önceliği kazanan Muhâcirler ve Ensâr ile, onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur. Onlar da Allah'tan hoşnutturlar..."* (Tevbe, 100).

Bu nesiller her çeşit peşin hükümden, siyasî baskıdan, yabancı kültür tasallutundan azâde olarak dine bakmışlardır. Bütün samimiyetleriyle, Cenâb-ı Hakk, Kur'ân'la insanlığa nasıl bir mesaj vermek istiyor, onlardan nasıl bir kulluk beklemektedir? Bunları anlamaya yönelmişlerdi. Onların Allah'ın rızasını kazanmaktan başka bir düşünceleri yoktu. Sünnet, tefsir, fıkıh ve hatta siyâset ve fetih sahalarında en büyük başarılar bunların eseri olmuştur. İslâm devletçiliğini Hz. Ömer sistematize ederken, arkadaşları da bir ucu İspanya, diğer ucu Çin'e dayanan İmparatorluğu gerçekleştirmiştir. Dört mezhebin dördü de Selef'in eseridir.

İslâm'ın her çeşit gizli hesaptan âri olan gerçek anlayışı onların anlayışıdır. Bugün, karışımıza Sünnet'in dindeki yeri nedir, Kur'ân karşısındaki mevkii ne olmalıdır, Sünnet'e bakış açımız ne olmalıdır? gibi sun'î meseleler, sahte sualler çıkartılınca, isâbetli cevaplar bulmak istiyorsak, o hâlis nesle, Selef'e mürâcaat etmeliyiz. Fetvamızı iblisin yer yüzündeki temsilcisi durumunda olan müsteşriklerden almaya kalkarsak elbette çıkmazlara düşer; sapıtır; *Bize Kur'ân yeter, sünnet gereksizdir...* gibi laflarla işe başlar sonunda Kur'ân'ı da fırlatıp atacak noktaya geliriz.

Sahâbe, Sünnet'i nasıl anladı diye bir suâl'in cevabı konuyu fazlaca uzatır. Uzun açıklamalara bedel, güneşe delâlet eden aynadaki aksi misali, onların hadîs karşısındaki tavırlarını feraset sâhiplerine göstermeye yeterli bir iki misâl kaydedeceğiz. Biz Türklerce ismi çok iyi bilinen yüce Sahâbî Ebû Eyyûb el-Ensarî hazretleri (radıyallahu anh)'nin misali: Bu zât, son derece kısa bir hadîs metni hususunda şüpheye düşer. Hadîsi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) irâd buyurduğu zaman dinliyenlerden bir tek kimse hayatta kalmıştır: Ukbe İbn Âmir, o da Kuzey Afrika'dadır, Mısır'da. Ebu

Eyyûb hazretleri, Ukbe'yi (Allah her ikisinden de râzı olsun) görüp hadîsteki tereddüdünü giderebilmek için, o günün ağır şartlarına rağmen, Medine'den kalkıp, çöller aşarak Kuzey Afrika'ya, Mısır'a gelir. Dostu Ukbe ile karşılaştığı anda ilk iş meselesini sorar. Ukbe (radıyallahu anh): *"Kim dünyada bir mü'minin ayıbını örterse, kıyâmet günü Allah da onun ayıbını örter"* diye hadîsi rivâyet eder. Ebû Eyyûb hazretleri (radıyallahu anh) "Tamam" der ve derhal bineğine atlayarak geri döner.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la berâberliği fazla olanlardan Hz. Câbir (radıyallahu anh)'in de tek bir hadîs için Mısır'a kadar gitmesi meşhurdur. Said İbn'l-Müseyyib gibi Tâbiînden olan büyüklerin de tek bir hadîs için günler geceler boyu devam eden meşakkatli seyahatler yaptıkları, bir hadîsi dinleme fırsatı elde edebilmek için hadîs bilen büyüklere "hizmetçilik" ettikleri rivâyetler arasında mevcuttur.

Selef âlimlerinin, sâdece "tek bir hadîs" değil, yerine göre bir "kelime" ve hattâ tek bir "harf" için bile meşakkatli seyahatleri göze aldıkları bilinmektedir. Sünnet'e hizmet aşkıyla yola düşen öyle âlimlerimiz olmuştur ki uzun yıllar gurbette kalmış, Mâverâünnehr, Bahreyn, Mısır, Remle, Tarsus, Hicaz, Yemen gibi ilim merkezlerini yaya dolaşmış, aç kalmış, susuz kalmış, üzerindeki elbiselerini satacak kadar maddî sıkıntılar çekmiş, eşkiyalarca yağmalanmı®.. ama şevkinden bir şey kaybetmemiştir. İslâm medeniyetinin mimarları Sünnet'e bu nazarla baktılar.

Doğu'dan-Batı'dan, içten-dıştan bütün küfür dünyasının desiselerine ve düşmanlıklarına rağmen varlığını izzetle yirmi birinci yüzyıla kadar devam ettiren İslâm medeniyeti, Sünnet'e samimiyetle bağlı Selef nesillerinin eseridir. Bu eseri yıkmaya bundan sonra da kimsenin gücü, desisesi kâfi gelmeyecektir inşâllâh.

MÜRACAAT EDİLEN KAYNAKLAR

Abdurrezzak,İbn Muhammed es-San'ânî (v.211/826): *Musannafu Abdirrezzâk*, Beyrut (ofset), 1970.

Accâc,Muhammed Acâc el-Hatîb: *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, Kahire, 1963/1383. Sünnetin Tespiti, (Terzi Mehmet Aydemir,) Yeni Akademi Yay, İst.2005.

Ahkâmu's-Sığâr: Bak. Üsrûşenî.

Ahmed İbn Hanbel (v. 241/850); *Müsnedu Ahmed* (ofset) Kahire, 1913.

Anarşi: Bak. Canan.

Avnu'l-Ma'bûd: Bak, Azîmâbadî.

Azimâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hakk: Avnu'l-Ma'bûd, el-Mektebu's-Selefiyye, Medine, 1968.

el-**Bağdâdî,** Ebu Bekr Ahmed İbn Ali el-Hatîb (v. 463/1070):*Takyîdu'l-İlm*, Dâru

İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1975.

Babanzade, Sahîhu Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarih Tercümesi, Diyanet Yayınları, Ankara 1957.

Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed İbn Ali el-Hatîb v. 463/1070; *Takyîdu'l-İlm*, Dâru İhyâu's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1975.

el-**Belâzurî,** Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Yahya (v. 279/892): *Ensâbu'l-Eşrâf,* Tahkik M. Hamîdullah, Mısır, 1959,

- *Fütûhu'l-Büldân*, Kahire, 1946 ve Beyrut 1958.

Beyhaki, Ahmed (v.1066 m.), *es-Sünenu'l-Kübra*, Haydârâbâd-Deken, 1344.

Blachère, Régis; *Le Coran* (Kur'ân'ın Fransızcaya tercümesi), Maisonneuve, Paris, 1940.

- İntroduction au Coran, Maisonneuve, Paris 1949.

- *Le Probleme de Muhammed*, Paris,1952

Buharî, Muhammed İbn İsmail (v. 256 h.), *el-Edebü'l-Müfred,* el-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, 1379.

- *Sahihu'l-Buhari,* Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Kahire (1313 baskısından ofset), 1958.

El- Cahşiyârî, *Kitâbu'l-Vüzerâ,*

Canan, İbrahim; *İslâm açısından anarşi: sebepler, tedbirler, çareler*. İkinci baskı, Cihan, İstanbul, 1984.

- *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme Ve Şerhi* (1-18), Akçağ, Ankara, 1988- 1994.

- *Peygamberimizin hadîslerinde medeniyet, kültür ve teknik,* Cihan yayınevi, İstanbul, 1984.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah İbn Abdirrahmân, (v. 385 h.); *Sünenü'd-Dârimî,* Beyrut, tarihsiz.

Ebu Davud, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistâni (v.275*); Sünenu Ebi Davud*, Dâru'l-Hadîs, Humus, 1388/1969.

Ebû Nuaym, Ahmed İbn Abdillâh el-İsfehânî (v. 430/1038): *Hılyetü'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut,1967.

Edebü'l-Müfred: Bak. Buhârî.

Elmalılı, Bak. Yazır.

Ensâbu'l-Eşrâf. Bak.Belâzurî

Fethu'l-Bârî: Bak. İbn Hacer.

Feyzu'l-Kadîr: Bak. Münâvî.

Fütûhu'l-Büldân: Bak. Belâzurî.

Goudefroy - Demombynes, Maurice:' *Mahomet*, Albin Michel, Paris, 1969.

el-Hâkim,Ebû Abdillâh en-Neysâbûrî (v. 405/1014): *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, el-Mektebetü't-Ticârî, Beyrut, 1936 baskısından ofset.

- *el-Müstedrek Ala's-Sahîhayn,* Mektebetu matbûâti'l-İslâmiyye, Beyrut, (Haydârâbâd-Deken, 1335 baskısından ofset).

Hamidullah,Muhammed: *Muhtasar Hadîs Ta-rihi*, Tercüme: Kemal Kuşçu, İstanbul, 967.

- *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, 3. Tab. Beyrut, 1969, 4. Tab. Dâru'n- Nefâis, Beyrut, 1983.

Hilye: Bak. Ebû Nuaym.

Heysemî, Nûru'd-din Ali (v.807 h.); *Mecmau'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1967.

İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf, (v. 463 h./1070*); Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi,* Dâru'l-Kütübi'l-Hadîsiyye, Medîne 1968.

- *el- Istiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dâru Sâdır, Beyrut, (Matba'atu's-Sa'âde, Mısır, 1328, baskısından ofset), el-İsâbe'nin hâmişinde.

İbn'ul-Arabî, Ebu Bekr Muhammed (v.543); *Ârızatu'l-Ahvazî bi-Şerhi Sahîhi't- Tirmizî,* Beyrut, tarihsiz.

İbnu'l-Esîr, Izzü'd-dîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Muhammed (v.630/1232); *Usdü'l- Gâbe fi Ma'rifet's- Sahâbe,* Dâru'ş-Şa'b, Kahire, 1970.

İbnu'l-Esîr, Mecdü'd-Dîn Ebu's-Se'âdât el-Mubârek el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs Ve'l-Eser*, el-Mektebetü'l-İslâmiye,Kahire, 1963.

İbn Hacer el-Askalanî, Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Ali (v.852/1448); *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buharî*, Mektebetu Mustafâ'l-Bâbî,Mısır, 1959.

- *el-Metâlibu'l-Âliye Bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye*, Mektebetü'l-Asriyye, Küveyt, 1973.

- *el-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahâbe, Mısır, 1324 bas-kısından ofset.*

- *Tehzibü't-Tehzîb, Haydârâbâd-Deken,1328baskısından ofset.*

İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Me'âfirî (v. 218/833*): es-Sîretu'n-Nebeviyye,* Mektebetu Mustafâ'l-Bâbî, Mısır, 1375/1955.

İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'1-Fidâ (v. 774/1372): *Tefsîru'1-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Endülüs, Beyrut,1966.

İbn Kesîr, İmâmu'd-din İsmail (v. 1372 m.); *Tefsir*, Beyrut, 1966.

İbn Kuteybe, Muhtelifu'l-hadîs (*Le Traité des divergences Hadith*, Fransızcaya çeviren:Françis Gérard Le Compte), Damas, 1962.

- Uyûnul-Ahbâr, 1924-1949 baskısından ofset, Mısır, 1963.

İbn Mâce el-Kazvînî (v. 886 m.); *Sünenu İbni Mâce,* Tahkik: M. F. Abdülbâki, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1952.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlü'd-din Muhammed (v. 711 h.). *Lisânu'l-Arab*, (Bulak, 1300 baskısından ofset), Dâru Sâdır, Beyrut,1968.

İbn Sa'd,Muhammed (v.845 m.); *et-Tabakâtu'l-Kübra*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1960.

İbn Sahnun,Ebû Abdillâh İbn Muhammed (v.256/869): Âdâbu'l-Muallimîn (Kaabisî'nin risâlesiyle birlikte basılmıştır).

İsâbe: Bak. İbn Hacer.

İslâm Ansiklopedisi, Arabistan-dil maddesi.

İtkân: Bak. Suyûtî.

Kâbisi, Ebu'l-Hasen Alî İbn Muhammed İbn-i Halef (v. 403/1012) *er-Risâletu'1-Mufassala li-Ahvâli'l-Müteallimîn ve Ahkâmi'l-Muallimîn ve'l-Müteallimîn,* Kahire, 1953. Tahkik: Ahmed Fu-âd el-Ehvânî. Bu eser *«İslâm'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dâir Geniş Risale»* adı altında Süleyman Ateş ve Hıfzurrahmân R. Öymen tarafından dilimize tercüme edilmiş, A.Ü. İlahiyat Fak. tarafından neşredilmiştir. Ankara, 1966. (Atıflar tercümeyedir).

Kalkaşandî, Ebu'l-Abbas Ahmed İbn Ali (v. 821/1418); *Subhu'l-A'şa fi Sınâ'ati'l-İnşa,* Kahire, 1963.

Kâsımî,Muhammed, Cemâleddin (v. 1332/1914); *Mehâsinu't-Te'vîl.*Mısır, 1957.

Kenzu'l-Ummâl: Bak. el-Müttakî.

Kettânî, Abdülhayy İbn Rabbâniyyi'l-Ümmeti, *et-Terâtibu'l-İdâriye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tarihsiz

Lisânu'l-Arab,bak. İbn Manzûr.

Tirmizî, Beyrut, tarihsiz.

el-Metâlibü'l-Âliye:Bak. İbn Hacer.

Moritz: Bak. İslâm Ansiklopedisi.

Müslim,Müslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261 /874): *Sahîhu Müslim,* Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1955.

Müsned: Bak. Ahmed İtamı Hanbel.

Müstedrek: Bak. Hâkim Ebû Abdillâh.

Müşkilü'l-Asâr: Bak. Tahâvî.

el-Muttakî, Alâüddîn Alî İbn Hüsamiddîn el-Hindî (v. 975/1567): Kenzu'l-Ummâl, Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, Haleb, 1978.

Nesâi, Ebu Abdirrahmân Ahmed İbn Ali (v.303 h.); *Sünenun'n-Nesâî,* (Suyûti'nin Şerhi (Zehrü'r-Rübâ) ve *Sindî'nin Haşiye'si* ile birlikte), Matba'atu'n-Nuriyye, Kahire, 1930.

En-Nihâye,bak. İbnu'l-Esîr.

Pakalın,Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. yayını, İstanbul, 1971.

Petit Robert(lügat), Paris, 1967.

Râzi, Fahrud-din (v. 1209 m.*); et- Tefsîru'l-kebir*, Mektebetu Abdirrahmân Muhammed, Kahire, 1933.

Sâbunî, Muhammed Ali: Safvetu't-Tefâsir, Dâru'l-Kur'ânı'l-Kerîm, Beyrut, 1400/1980.

Semerkandî, Ebû'I-Leys Nasru'bnu Muhammed (v. 375/985): Büstânü'l-Ârifîn, Matbaatu'l-Âmire, 1289.

es-Semhudî, Nureddîn Ali İbn Ahmed (v.911/1505): Vefâu'1-Vefâ, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1971.

Suyutî,Celaleddin (v.911 h*.); el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân,* Mektebetü Mustafâ'l-Bâbî Kahire.1951

- *Tedrîbu'r-Râvî,* el-Mektebetu'l-İlmiyye, Mısır, 1959.

Taberi, İbn Cerîr (v.310/923); *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk* Beyrut, 1967.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed İbn Muhammed (v. 321/933): *Müşkilü'l-Asâr*, Matba'atu Meclisi Dâireti'l-Maârif, Haydârâbâd 1333 (baskı-sından ofset, Dâru Sâdır, Beyrut.

Takyîdu'l-İlm: Bak. Bağdadî.

Tecrîd-i Sarîh, *Sahîhu Buhârî Muhtasarı*'nın tercümesidir, tercüme: Ahmed Naim ve Kâmil Miras. Diyânet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara,1957.

Tedrîbu'r-Râvî: Bak. Suyûtî.

Tehzîb: Bak. İbn Hacer.

Terâtîb: Bak. Kettâni.

Tecrîd,bak. Babanzâde.

Tirmizî,Ebu İsa Muhammed (v.279/893); *Sünenu't-Tirmizi*, Humus, 1966.

Usdü'l-Gâbe, Bak İbnu'l-Esir.

Üsrûşenî, Muhammed İbn Muhammed İbni'l-Hüseyn (v. 632/1234): Ahkâmu's-Sığâr, (Câmi'u'l-Fusûleyn kenarında). Mısır, 1301.

Vakidî,Muhammed İbn Ömer (v.207 h.); *el-Megâzi*, Oxford,1966.

Vesâik: Bak. Hamîdullah.

Yazır,Elmalılı Hamdi; *Hak Dini Kur'ân Dili* Türkçe Tefsir, İkinci Baskı, Nebioğlu Basımevi, İstanbul, 1962.

Yazır, Mahmud Bedreddin (v.1952), *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli,*Ayyıldız matbaası, Ankara, 1972.

Zehebî,Şemsü'd-Dîn (v. 748/1347): Tezkiretü'l-Huffâz, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, /Haydârâbâd 1956 baskısından ofset, Bey-rut).

Zemahşerî, Cârullah (v.1144), *el-Keşşâf an Hakâikı'l-Tenzîl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tarihsiz.